

บทที่ 4

ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ทศวรรษที่ 2420-2480

...แหล่งที่ยวห้อยใจทั่วไปหลากหลายรายเรียง หญิงชายเกล้าเคียงเพลिनเสียงคนตรี
ทุกคืนเสียงเพลงครื้นเครงเพราะดี สนวนลมพินิเขาดินวนา
ไอ้เมืองแก้วเลิศแล้วราตรี ทุกสิ่งล้วนมีชีวิตชีวา
ทั้งเงาลำน้ำเจ้าพระยา ยามสายลมเนื้อยนิพลิ้วมา
ประกายวับตาเลิศเลอนักเอย...

เพลง “กรุงเทพฯ ราตรี”¹

ความมีชีวิตชีวาของเมืองกรุงเทพฯ ในยามค่ำคืนเกิดขึ้นจากความเคลื่อนไหวของผู้คนที่ออกมาทำกิจกรรมต่างๆ ภายนอกบ้านกันมากขึ้น พร้อมๆ กับการทวีจำนวนของสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนที่ล้วนแต่เป็นวัฒนธรรมของโลกสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ขณะเดียวกันกิจกรรมต่างๆ ภายในบ้านก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการบริโภคทางวัตถุ พฤติกรรมความเคลื่อนไหวของคนกรุงเทพฯ ในยามค่ำคืนเปลี่ยนไปอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องเวลาและพื้นที่กลางคืนในโลกสมัยใหม่ เพราะการตระหนักรู้เกี่ยวกับเวลาและพื้นที่สอดคล้องกับกรอบความคิดเรื่องพื้นที่ส่วนตัว (private space) และพื้นที่สาธารณะ (public space) จนทำให้เกิดลักษณะกิจกรรมที่เป็นส่วนตัวกับกิจกรรมที่เป็นสาธารณะ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นมาชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านของคนกรุงเทพฯ ได้กลายเป็นวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่และมีส่วนทำให้เห็นการเริ่มปรากฏความเป็นเมืองกลางคืนของกรุงเทพฯ ในบทนี้จึงศึกษาชีวิตยามค่ำคืนของผู้คนในเมืองกรุงเทพฯ โดยเน้นกิจกรรมที่ทำในพื้นที่ต่างๆ เพื่อแสดงให้เห็นชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และการบริโภคทางวัตถุ

แต่เนื่องจากระยะเวลาศึกษาที่ยาวนาน หลักฐานที่กระจัดกระจาย และกิจกรรมยามค่ำคืนที่มีมากมายหลากหลายชนิดในแต่ละพื้นที่และกลุ่มคน การศึกษาในที่นี้จึงจำเป็นต้องดึงเอาเฉพาะกิจกรรมที่โดดเด่นในแต่ละช่วงเวลามาศึกษาวิเคราะห์ ส่วนใหญ่เน้นไปที่กิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอในชีวิตประจำวันมากกว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นหรือกระทำเป็นครั้งคราว และจัดชุดกิจกรรมนั้นๆ ให้อยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ และทำให้เห็นพัฒนาการของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในรูปแบบต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาจนถึงการ

¹ เพลง “กรุงเทพฯ ราตรี” ผู้แต่งคำร้องคือ แก้ว อัจฉริยะกุล ผู้แต่งทำนองคือ เอื้อ สุนทรสนาน ขับร้องโดย เอื้อ สุนทรสนาน และชวลีย์ ช่างวิทย์ สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในราวทศวรรษที่ 2480

พัฒนาไปสู่สังคมเมืองสมัยใหม่และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนในทศวรรษที่ 2460 โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือก่อนทศวรรษที่ 2420

4.1 ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420

ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 มีความผูกพันอยู่กับโครงสร้างของสังคมสมัยจารีตที่มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมเป็นชนชั้นปกครอง ได้แก่ เจ้านายและขุนนาง กับชนชั้นใต้ปกครองคือไพร่และทาส รูปแบบความสัมพันธ์นี้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์ในการควบคุมกำลังคนและการจัดการปกครองของรัฐ และได้ส่งผลให้คนกรุงเทพฯ มีความเป็นอยู่และวิถีชีวิตประจำวันแตกต่างกันไป โดยเฉพาะการทำงานและการใช้เวลาว่าง สำหรับเจ้านายและขุนนางที่เป็นคนชั้นสูงของสังคมแม้ว่าจะดำรงตำแหน่งหน้าที่การงานคือกำกับราชการกรมกองต่างๆ แต่เจ้านายและขุนนางส่วนใหญ่ก็สามารถใช้ชีวิตประจำวันอยู่ที่วังหรือบ้านของตนเองได้ เพราะในขณะนั้นยังไม่มีการสร้างสถานที่สำหรับให้เจ้านายและขุนนางออกจากราชการ เจ้านายและขุนนางจึงว่าราชการอยู่ที่วังหรือบ้านได้ตลอดทั้งวันทั้งคืน ครั้นเมื่อว่างจากราชการเจ้านายและขุนนางก็มักหางานอดิเรกทำ เช่น การตั้งวงดนตรี ตั้งคณะละคร เล่นเครื่องแก้ว เครื่องลายคราม และเล่นต้นไม้ เป็นต้น เนื่องจากเจ้านายและขุนนางเป็นผู้มีเวลาว่างมากกว่าคนทั่วไปเพราะพวกเขาไม่ใช้แรงงานการผลิต ผิดกับไพร่และทาสที่เป็นคนชั้นล่างของสังคมที่ต้องใช้ชีวิตประจำวันไปกับการใช้แรงงานประกอบอาชีพทำนาทำไร่หรือค้าขาย และต้องเข้าเวรเพราะถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้แก่รัฐและบางส่วนก็เป็นแรงงานในวังหรือบ้านของเจ้านายและขุนนาง² ความเป็นอยู่และวิถีชีวิตประจำวันที่แตกต่างกันตามโครงสร้างทางชนชั้นนี้มีส่วนทำให้การใช้ชีวิตยามค่ำคืนแตกต่างกันไปด้วย แต่อย่างไรก็ดี ยังมีกลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือโครงสร้างทางสังคมในระบบชนชั้นคือพระสงฆ์และคนจีน คนทั้งสองกลุ่มนี้มีฐานะเป็นตัวเชื่อมระหว่างชนชั้นต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะคนจีนที่เข้ามาในฐานะแรงงานรับจ้างที่เป็นพลังสำคัญต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจการค้าของสยามภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. 2398

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของระบบเศรษฐกิจของสยามจากการผลิตแบบยังชีพในสังคมจารีตมาเป็นการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออก จนทำให้กรุงเทพฯ กลายสภาพเป็นเมืองท่าการค้า มีพ่อค้านักธุรกิจนายทุนและแรงงานต่างชาติอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบเงินตรา การค้าเสรีทำให้คนกรุงเทพฯ มีเงินหมุนเวียนเพื่อจับจ่ายใช้สอยในชีวิตประจำวันมากขึ้น คนส่วนหนึ่งจึงใช้เงินไปเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นพนัน อันเป็นกิจกรรมที่ได้รับความนิยมในหมู่คนกรุงเทพฯ หรืออันที่

² ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านสังคม, หน้า 51-85.

จริงคือชาวสยามทั่วไปตามสายตาของชาวต่างชาติที่มองว่าชาวสยามเป็นนักพนันด้วย³ ความนิยมในการเล่นพนันนั้นส่วนหนึ่งมีรากฐานมาจากความเชื่อในเรื่องเคล็ดกลางของคนไทย ประกอบกับการเข้ามาของคนจีนที่นำความบันเทิงเร้าใจจากการเล่นพนันในโรงบ่อนเบี้ยเข้ามาเผยแพร่ และนโยบายของรัฐที่อนุญาตให้คนจีนเปิดโรงบ่อนเบี้ยและโรงหวยได้ แม้ว่ารัฐจะห้ามการเล่นพนันของไทยอย่างเช่นชนไก่ ชนนก และกัศปลากก็ตาม⁴

กรอบความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาในสังคมจารีตมีส่วนชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ด้วย กล่าวคือ กรอบความคิดทางเวลาที่เกี่ยวพันกับความเชื่อในเรื่องจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิและการเวียนว่ายตายเกิดอันเป็นอนิจลักษณะทางพระพุทธศาสนาที่เที่ยงแท้ไม่สิ้นสุดและยาวนานเป็นอสงไขยเวลา ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นหมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันไป ในลักษณะที่เป็นวงกลมจนในที่สุดนำไปสู่ความเสื่อมของสรรพสิ่งตามหลักปัญญาอันตรธาน⁵ การใช้ชีวิตของคนกรุงเทพฯ ในสังคมจารีตจึงเป็นไปเพื่อความสุขในโลกหน้ามากกว่าโลกปัจจุบัน ฉะนั้นการทำบุญสุนทานสังฆบารมีเพื่อชีวิตที่ดีกว่าในโลกหน้าจึงจำเป็นต่อคนกรุงเทพฯ ในแง่นี้ วัดจึงเป็นศูนย์กลางและเป็นพื้นที่เปิดให้คนกรุงเทพฯ เข้ามาประกอบพิธีกรรมและทำบุญตามความเชื่อ นอกเหนือจากกิจกรรมทางศาสนาแล้ววัดยังเปิดโอกาสให้เกิดกิจกรรมความบันเทิงยามค่ำคืนอย่างมหรสพชนิดต่างๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญที่สืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา⁶ ครั้นต่อมาเมื่อสยามเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ชนชั้นนำสยามจึงเกิดสำนึกทางเวลาแบบใหม่ที่มองเห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะทำให้ตนเองและสังคมดำเนินไปสู่ความเจริญก้าวหน้าได้ในโลกนี้ มิใช่มีแต่ความเสื่อมตามหลักความเชื่อเดิมเท่านั้น⁷ สำนึกทางเวลาแบบใหม่นี้มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 รวมถึงการพัฒนาเมืองและวิถีชีวิตของผู้คนในเมืองกรุงเทพฯ ให้เป็นแบบสมัยใหม่ด้วย และนอกจากวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาแล้ว ชนชั้นนำสยามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับชาวตะวันตกยังได้นำรูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบตะวันตกมาใช้ในชีวิตประจำวันด้วย ที่เห็นได้ชัดคือการจัดงานเลี้ยงโต๊ะในวังเจ้านายและบ้านขุนนาง

³ John Thomson, *The Straits of Malacca, Siam and Indo-China: Travels and Adventures of a Nineteenth-century Photographer* (Singapore: Oxford University Press, 1993), p. 103.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, *ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านสังคม*, หน้า 46-48.

⁵ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 9-28.

⁶ วิรุทธ ศรีสุวรรณกิจ, "การพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2445-2475," หน้า 13.

⁷ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475*, หน้า 9-28.

บริบททางสังคมข้างต้นจึงมีผลต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 สำหรับช่วงเวลากลางคืนที่คนส่วนใหญ่ใช้ทำกิจกรรมอาจแบ่งเป็นสามช่วงเวลาตามที่ เกรก คอสลอฟสกี จัดชุดของช่วงเวลากลางคืนว่ากลางคืนเป็นช่วงเวลานอน เวลาทำงาน และเวลาว่าง⁸ ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในแต่ละช่วงเวลาที่ศึกษาจึงเวียนวนอยู่ในโครงสร้างของกิจกรรมทั้งสามนี้ แต่หลักฐานที่ปรากฏส่วนใหญ่ให้นำหนักไปที่กิจกรรมในเวลาว่างที่เป็นการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนมากกว่ากิจกรรมอื่นๆ ก่อนทศวรรษที่ 2420 การทำงานและการพักผ่อนหย่อนใจเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนหลักในกลุ่มชนชั้นนำ ขณะที่สามัญชนทั่วไปใช้ชีวิตยามค่ำคืนส่วนใหญ่ไปกับการนอนหลับพักผ่อนและบ้างก็ออกไปเที่ยวเตร่ตามแหล่งบันเทิงและงานรื่นเริงกลางคืนของเมือง

4.1.1 ราชการในราชสำนัก: การทำงานในยามค่ำคืนของชนชั้นนำ

การทำงานในยามค่ำคืนในกลุ่มเจ้านายสยามถือเป็นเรื่องปกติ หลักฐานจากบันทึกของชาวต่างชาติและบุคคลร่วมสมัยส่วนใหญ่ให้ข้อมูลตรงกันว่าเจ้านายและขุนนางสยามมักออกกว่าราชการตอนกลางคืน เนื่องจากต้องการหลีกเลี่ยงความร้อนอบอ้าวของอากาศในเวลากลางวัน นอกจากนั้นพระราชานุกิจในกฎมณเฑียรบาลก็ระบุเวลาที่พระมหากษัตริย์ต้องออกกว่าราชการในตอนกลางคืน⁹ ดังเช่นพระราชานุกิจในรัชกาลที่ 1 ระบุว่า “เวลาค่ำทรงพระราชวินิจฉัยราชการแผ่นดินจนเวลาประมาณยามเศษ สี่ทุ่มจึงเสด็จขึ้น ถ้าคราวปรึกษาการทัพบกหรือเวลามีราชการสำคัญก็เสด็จขึ้นถึง 7 ทุ่ม 8 ทุ่ม”¹⁰ พระราชานุกิจในรัชกาลที่ 2 ก็ไม่ต่างจากครั้งรัชกาลที่ 1 มากนัก¹¹ พระราชานุกิจนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ทุกรัชกาล จนถึงรัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชภารกิจที่ต้องทรงพระอักษรกับชาวต่างประเทศมากขึ้น ทำให้เวลาเสด็จออกกว่าราชการบ้านเมืองในเวลาค่ำมักคลาดเคลื่อนช้าออกไป¹² เป็นเหตุให้ข้าราชการผู้ใหญ่ติเตียนว่าเวลาพระราชานุกิจไม่

⁸ Craig Koslofsky, *Evening's Empire: A History of the Night in Early Modern Europe*, pp. 6-9.

⁹ ดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, *บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ* (กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย, 2548), หน้า 67-68.

¹⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้า บุนนาค), *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*, หน้า 106.

¹¹ ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 216-217.

¹² ประเพณีการเสด็จออกขุนนางวันละ 2 ครั้งตามแบบโบราณ การเสด็จออกเวลาเช้าเพื่อทรงพิพากษาอรรถคดี เสด็จออกเวลาค่ำสำหรับพิพากษาการเมืองเช่นการทัพบกเป็นต้น จึงถือว่าการเสด็จออกเวลาค่ำสำคัญกว่าเสด็จออกเวลาเช้ามาจนรัชกาลที่ 3 ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 ว่างจากการทัพบกและมีการเกี่ยวกับต่างประเทศซึ่งใช้การเขียนหนังสือเป็นพื้น การเสด็จออกกลางคืนก็ไม่เป็นสำคัญ ดู สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ*, หน้า 129.

แน่นอนเหมือนครั้งรัชกาลที่ 3 บางคนก็เลยขาดเข้าเฝ้าด้วยอ้างว่าสูงอายุแล้วอยู่ตึกทนมั้ไม่ไหว จนแม้แต่ผู้ไม่สูงอายุก็พลอยเอาอย่าง¹³ เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 จึงทรงแก้ไขพระราชานุกิจใหม่ให้เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไม่ต้องเข้าเฝ้าตอนกลางคืน คงเหลือเพียงปลัดทูลฉลองอ่านใบบอกหัวเมือง กราบบังคมทูลเหตุการณ์ต่างๆ จนถึงเวลา 22 นาฬิกาแล้วเสด็จขึ้นข้างในเป็นการสิ้นพระราชานุกิจประจำวัน¹⁴

การใช้ชีวิตยามค่ำคืนของเจ้านายและขุนนางจึงเป็นการใช้เวลาและพื้นที่กลางคืนเพื่อการทำงาน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของชีวิตยามค่ำคืนของกลุ่มเจ้านายและขุนนางในสังคมจารีตก่อนที่จะมีการปฏิรูประบบราชการแบบสมัยใหม่ในปี พ.ศ. 2435 แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้ว แม้เมื่อมีการนำระบบราชการที่มีตารางเวลาทำงานที่แน่นอนมาใช้ในทุกกระทรวงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 แล้ว การว่าราชการกลางคืนก็ยังดำรงอยู่ในหมู่เจ้านายตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยเฉพาะรัชกาลที่ 5 ที่โปรดออกว่าราชการกลางคืนเช่นเดิม จนเซอร์เฮนรี นอร์แมน (Sir Henry Norman) นักเดินทางชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในสยามสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงการว่าราชการกลางคืนของรัชกาลที่ 5 ที่มีอย่างน้อยสัปดาห์ละห้าคืนว่า ทำให้คณะเสนาบดีต้องมานั่งหลับในตอนกลางวันและเดินเล่นอยู่ในสำนักงานเมื่อพระอาทิตย์ตกดิน¹⁵ แต่กระนั้นก็ตามระบบราชการและการทำงานในออฟฟิศก็มีส่วนทำให้แนวคิดเรื่องการทำงานในยามค่ำคืนเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ความนิยมว่าราชการกลางคืนตามพระราชานุกิจจึงเริ่มลดน้อยลง คงเหลือแต่การใช้ชีวิตยามค่ำคืนเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในกลุ่มเจ้านาย จนเป็นที่รับรู้กันว่าเจ้านายส่วนใหญ่มักทำกลางวันให้เป็นกลางคืนและทำกลางคืนให้เป็นกลางวัน การดำเนินชีวิตประจำวันเช่นนี้ย่อมมีผลต่อชาววังและบุคคลแวดล้อมในราชสำนักให้มีชีวิตยามค่ำคืนตามไปด้วย

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 92-95.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

¹⁵ เซอร์ เฮนรี นอร์แมน, “ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกล ตอนประเทศสยาม,” ตัดตอนแปลจาก *The People and Politics of the Far East, Travels and Studies in British, French, Spanish and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam, and Malaya* โดย พรพรรณทองตัน, ใน กรมศิลปากร, *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 4* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 214.

4.1.2 งานเลี้ยงโต๊ะ: แรกมีงานเลี้ยงยามค่ำคืนแบบตะวันตก

“แต่งกายหลายเพศเพี้ยน ภาษา
งามแปลกหลากหลากตา ไปต้อง
นั่งโต๊ะเสพโภชนา แล้วเล่น
ตราบรุ่งสุริยอำม็อง ขนาดได้โมงปลาย”¹⁶

โคลงเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ (พ.ศ. 2417)

นอกเสียจากการทำงานแล้ว ช่วงเวลากลางคืนก่อนทศวรรษที่ 2420 ยังเป็นช่วงเวลาที่ยังคนชั้นนำใช้พักผ่อนหย่อนใจจากความรื่นเริงด้วยเครื่องบันเทิงต่างๆ อาทิ การฟังดนตรีขับกล่อมหรือชมละครฟ้อนรำ ดังในพระราชานุกิจระบุนี้ว่าเวลา “6 ทุ่มเบิกสภาคดนตรี 7 ทุ่มเบิกนิยาย”¹⁷ เจ้านายสยามบางพระองค์โปรดการเป็นเจ้าของวงมหรสพหลายประเภท และจะใช้เวลาว่างในช่วงเวลากลางคืนทำการฝึกซ้อมและสร้างความสำเร็จ เช่น กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1 ทรงเป็นเจ้าของโขน หุ่น ละคร จี๊ว และมโหรีปีพาทย์¹⁸

ครั้นล่วงสู่สมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อสยามเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตก รสนิยมด้านความบันเทิงของชนชั้นสูงได้เปลี่ยนแปลงไปโดยมีการผสมผสานธรรมเนียมการพักผ่อนหย่อนใจและการใช้เวลาว่างแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมเนียมการเลี้ยงอาหารค่ำหรือที่เรียกกันว่างานเลี้ยงโต๊ะ ดังวังของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีการค้ำน้ำชา ขนมปัง และเนยแบบอังกฤษ แล้วก็เล่นบิลเลียดหรือเล่นไพ่เพื่อฆ่าเวลาระหว่างเวลาน้ำชาจนถึงสี่ทุ่ม และถ้ามีชาวยุโรปเข้ามาเผ่าก็จะทรงขลุ่ยให้ได้ฟัง หรือหากเป็นวันคริสต์มาสพระองค์ก็จะทรงเชิญชาวยุโรปที่พำนักอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งหมดเข้าไปเลี้ยงในวัง จัดเลี้ยงอาหารค่ำอย่างหรูหราโดยเริ่มตั้งแต่วเวลา 4 โมงเย็นเป็นต้นไป¹⁹ ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีงานเลี้ยงโต๊ะเนื่องในวันคล้ายวันประสูติของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทและวันเกิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) (ยศในขณะนั้น)²⁰ ในสมัย

¹⁶ โคลงเลี้ยงโต๊ะปีใหม่ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2478), หน้า 1.

¹⁷ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, หน้า 67-68.

¹⁸ กัทรวัตติ ภูษฎาภิรมย์, “สถานภาพของนักปีพาทย์ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2468,” หน้า 32-33.

¹⁹ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2383-2384, หน้า 86-88.

²⁰ “การเลี้ยงโต๊ะ,” หนังสือจดหมายเหตุ บางกอกเรคอร์ดเดอร์, เล่ม 1 (เดือนแปด แรม 14 ค่ำ จุลศักราช 1227): 140. และ “เลี้ยงโต๊ะใหญ่,” หนังสือจดหมายเหตุ บางกอกเรคอร์ดเดอร์, เล่ม 1 (เดือนยี่ ขึ้น 15 ค่ำ จุลศักราช 1227): 271.

ต้นรัชกาลที่ 5 มีการเลี้ยงโต๊ะที่วังกรมพระเทวศรีวโฆษรินทร์ และการเลี้ยงโต๊ะในงานพระราชทานเลี้ยงต่างๆ ได้แก่ พระราชทานเลี้ยงในการโสกันต์และการตั้งกรมสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ²¹ รวมถึงงานเลี้ยงโต๊ะเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ในเดือน 5 ขึ้น 1 ค่ำ รัชกาลที่ 5 จะทรงเชิญพระบรมวงศานุวงศ์เข้าไปเสวยเวลาเย็นที่พระบรมมหาราชวัง แล้วมีการเล่นกีฬาหรือทอดพระเนตรเล่นกลบ้าง เล่นละครพูดบ้าง บางปีก็ทรงนัดกันแต่งพระองค์แบบต่างๆ²² ธรรมเนียมการเลี้ยงโต๊ะยังทำให้เกิดธรรมเนียมใหม่ตามมาคือธรรมเนียมการดื่มมัทชะหรือน้ำมาต่างๆ มีทั้งสุราและเมรัย ในช่วงเวลานั้นเจ้านายหลายพระองค์ต่างพากันหัดเสวยมัทชะกันทั้งนั้น²³

งานเลี้ยงโต๊ะดังกล่าวนี้เป็นที่มาของงานเลี้ยงสังสรรค์ยามค่ำคืนในสมาคมของกลุ่มชนชั้นสูงที่ต่อมาพบว่ามิกิจกรรมใหม่ที่ได้รับการนิยมนิยมอย่างมากคือการเดินรำ งานเลี้ยงโต๊ะหลังทศวรรษที่ 2420 เป็นต้น ไปจึงได้พัฒนาไปเป็นงานเลี้ยงเดินรำของชนชั้นสูง

4.1.3 สวนสำราญ: การพักผ่อนหย่อนใจในสวนของชนชั้นสูง

การพักผ่อนหย่อนใจในสวนสำราญในยามค่ำคืนเป็นการใช้เวลาว่างอีกอย่างหนึ่งของชนชั้นสูง กรอบความคิดเรื่องสวนเพื่อความสำเร็จในยามค่ำคืนในหมู่ชนชั้นสูงสยามมีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยจารีต เสียแต่ว่าในสมัยจารีตพระเจ้าแผ่นดินและพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะมีอุทยานหรือสวนขนาดใหญ่ได้²⁴ การใช้ชีวิตยามค่ำคืนในสวนสำราญปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2 เพราะเป็นช่วงเวลาที่สยามว่างเว้นจากการศึกสงคราม พระองค์จึงทรงมีเวลามากพอที่จะขยับขยายพระบรมมหาราชวังและสร้างสวนขวาไว้ในคราเดียวกัน เพื่อเป็นสถานที่เสด็จประพาสพักผ่อนอิริยาบถให้สำราญพระราชหฤทัย โดยมีกิจกรรมที่ให้ความบันเทิงต่างๆ เป็นประจำ และหากเป็นเทศกาลสำคัญก็จะมีการละเล่นต่างๆ ในเวลากลางคืน ดังข้อความในพระราชพงศาวดารที่บันทึกถึงความบันเทิงในยามค่ำคืนที่สวนขวาแห่งนี้ว่า

“ครั้นเวลาพลบค่ำเมื่อสิ้นราชการแล้ว ก็เสด็จประพาสลงเรือพระที่นั่งลำปิ่นน้อย... เทียวทอดพระเนตรแก่งแลแพที่เจ้านายข้าราชการแต่งไว้ทั่วทุกแห่ง และลดเลี้ยวไปตามเกาะใหญ่น้อยนั้นๆ ครั้นเสด็จขึ้นที่ประทับแล้ว เสด็จประทับแก่งแพใหญ่น้ำลึกกว่าทุกแห่ง มีปีพาทย์มโหรีทำด้วย มีพระราชดำรัส

²¹ หนังสือ Court ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, 2539), หน้า 471-472, 361-364 และ 388-390.

²² “อธิบาย,” ใน โคลงเลี้ยงโต๊ะปีใหม่, ไม่มีเลขหน้า.

²³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2544), หน้า 31.

²⁴ ไฉแสง สุชะวัฒน์, สวนไทย (กรุงเทพฯ: อี เอส พี พรินท์, 2538), หน้า 3-4.

สั่งให้ข้าราชการฝ่ายในพายเรือแข่งกัน แลเล่นไล่กันตามหว่างเกาะ... เล่นอยู่นาน เวลาเจ็ดทุ่มเศษ แปะทุ่มจึงเลิก...

...ถึงฤดูเดือน 11 เดือน 12 เสด็จลงทรงลอบพระประทีปที่พระตำหนักแพแล้ว เสด็จกลับขึ้นมา มีการแห่ผ้าป่าในสระ พระองค์เจ้าที่มีแพต้องเกณฑ์เรือที่มีผ้าป่าองค์ละลำ เครื่องเล่นแห่ผ้าป่ามีเรือแห่ ครุละครแต่งเป็นขุนนางสวมเสื้อเข้มขาบลงเรือกัญญา จำอวดพายคนละลำ เรือจำอวดแต่งเป็นพม่าเลี้ยงลิง พวกจำอวดเล็กๆ เป็นลิงตีกระบี่กระบองสองลำ เรือละครปิ่นโยจำอวดลำ 1 ทวยผู้หญิงลำ 1 เรือศักราวังหลวงบัวพระสมุคลำ 1 วังหน้าครุละครลำ 1 เรือศักราวาท่านผู้หญิงอุกรรษาเจ้าพระยาอภัยภูธรลำ 1 ท่านผู้หญิงเพ็ชรกรรษาเจ้าพระยาโกษา (สังข์) ลำ 1 เรือเพลงอ้าแดงแสงลำ 1 อ้าแดงมาลำ 1 เรือพระองค์เจ้ากุษาขนมลำ 1 เมื่อเสร็จการเล่นในเวลากลางคืน เวลาเช้าก็ให้ส่งกระจาดผ้าป่าไปถวายพระสงฆ์²⁵

ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ 5 ราวปี พ.ศ. 2417 มีการสร้างสวนสราญรมย์ให้เป็นสวนสำราญนอกพระบรมมหาราชวังตั้งอยู่ต่อเนื่องกับพระราชวังสราญรมย์ แนวคิดในการสร้างได้รับแบบอย่างมาจากสวนของเมืองหลวงต่างๆ ทั่วโลกที่มีสวนต้นไม้และสวนสัตว์ไว้เป็นที่ศึกษาพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์ทุกชนิดกับเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้นายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Mr. Henry Alabaster ต้นสกุลเสวตศิลา) จัดสร้างและดูแลสวนนี้อย่างสวนพฤกษศาสตร์ หรือ Botanic Gardens ของอังกฤษ²⁶ ภายในสวนสราญรมย์มีถนนเล็กๆ เป็นทางเดินวนเวียนไปมา มีต้นไม้ดอกไม้บานาชนิด มีน้ำพุ เรือนกล้วยไม้ เรือนเฟิร์น กรงนก และคอกสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ปลูกสร้างไว้อย่างเป็นระเบียบ ต่อมาก็มียอดไม้ที่บรรดาเจ้านาย ขุนนาง และพระภิกษุสงฆ์ได้นำมาถวาย

²⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 140-142.

²⁶ แนวคิดเรื่องการจัดตั้งสวนพฤกษศาสตร์นั้นเป็นลักษณะสำคัญของจักรวรรดินิยมอังกฤษ ในดินแดนอาณานิคมของอังกฤษส่วนใหญ่จะมีการจัดตั้งสวนเช่นนี้ โดยได้รับแบบอย่างและการส่งเสริมจากสวนอันมีชื่อเสียงที่คิว (Royal Botanic Gardens, Kew หรือ Kew Garden) และเอดิเนบะระ (Royal Botanic Gardens, Edinburgh) แม้ว่าสวนจะมีอาณาบริเวณสวยงามสามารถเดินเล่นพักผ่อนหย่อนใจในสวนได้ แต่วัตถุประสงค์หลักของสวนเหล่านี้ก็คือค้นหาต้นไม้ซึ่งอาจจะนำไปปลูกเพื่อการค้าได้ ดู รอย มือกัม, ประวัติศาสตร์โลกในถ้วยชา, แปลจาก A Brief History of Tea: The Extraordinary Story of the World's Favorite Drink โดย วิลเลียม เดอเบส (กรุงเทพฯ: มติชน, 2554), หน้า 195.

ให้ปลูกไว้²⁷ และโปรดเกล้าฯ ให้มีแตรมโหรีฝรั่งเล่นที่สวนนี้ตั้งแต่เวลาบ่ายสี่โมงเป็นต้นไป ใครใคร่เข้าไปฟังมโหรีหรือชมต้นไม้ดอกไม้ต่างๆ ก็ได้ไม่ห้าม เว้นแต่เวลาที่เสด็จออกเท่านั้น²⁸

สวนสราญรมย์แตกต่างจากสวนขวาในพระบรมมหาราชวังตรงที่ได้รับรูปแบบจากสวนตะวันตก แต่สวนสราญรมย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังไม่อาจนับได้ว่าเป็นสวนสำราญเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนอย่างแท้จริงเนื่องจากเป็นสวนหลวงและสวนพฤกษศาสตร์ที่ตั้งอยู่ใกล้กับพระราชวังสราญรมย์ซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้านายกับเป็นที่รับรองเจ้านายต่างประเทศ ต่อมาก็เรียกกันว่าพระราชอุทยานสราญรมย์ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นสวนของพระมหากษัตริย์อันเป็นพื้นที่ของปัจเจกชนมากกว่าพื้นที่ของสาธารณชน

เมื่อสวนเพื่อความสำราญทั้งสองแห่งนี้มีลักษณะเป็นสถานที่ส่วนบุคคลมากกว่าสถานที่สำหรับสาธารณะ ดังนั้นกรอบความคิดเรื่องการมีสวนสำราญเพื่อสาธารณชนในสังคมกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 จึงยังไม่เกิดขึ้น ตามที่ ไชแสง สุชะวัฒนะ นักวิชาการด้านสถาปัตยกรรมศาสตร์ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสวนสาธารณะไว้ว่า

“ในอดีตสวนที่สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นสวนสาธารณะอย่างแท้จริงแทบจะไม่ปรากฏนอกจากป่าตาลของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ประชาชนใช้เป็นที่ฟังธรรมและบริเวณบึงพระราม (บันชีขัน) ภายในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นที่ว่างสาธารณะ สวนสาธารณะไม่จำเป็นสำหรับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในเมือง เพราะสมัยก่อนจำนวนคนที่อยู่ในเมืองยังน้อยและไม่ได้อยู่กันอย่างแออัด ถ้าเขาต้องการที่โล่งแจ้งอันกว้างขวางเพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหรือมีการเล่นกันอย่างสนุกสนาน ที่ที่ดีที่สุดนั้นก็คือนอกกำแพงโดยรอบ”²⁹

กรอบความคิดเรื่องการมีสวนสำราญเพื่อสาธารณชนจึงเป็นกรอบความคิดใหม่ในสังคมสยามที่เข้ามาพร้อมกับสถานะสมัยใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จากการมีสวนสนุกในเวลากลางคืนที่ปีกสามเสนเป็นแห่งแรกในทศวรรษที่ 2450

4.1.4 การเที่ยวเตร่ยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420

การใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของชนชั้นนำทั้งการจัดงานเลี้ยงโต๊ะและการละเล่นในสวนสำราญดูเหมือนว่าเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนในพื้นที่ส่วนตัว แต่สำหรับสามัญชนทั่วไปสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนมักอยู่ในพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองอันเป็น

²⁷ เอนก นาวิกมูล, “ต้นไม้สวนสราญรมย์เมื่อสมัย ร.5,” ใน *วังบ้านฐานดิน*, (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2542), หน้า 47-50.

²⁸ “สวนสราญรมย์,” *จดหมายเหตุสยามไสมย* (วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244): 4.

²⁹ ไชแสง สุชะวัฒนะ, *สวนไทย*, หน้า 2.

สถานที่สำหรับเที่ยวเตร่ ได้แก่ งานเทศกาลตามวัด งานเผาศพ โรงบ่อน และ โรงโสเภณี³⁰ การเที่ยวเตร่ในงานเทศกาลตามวัดและงานเผาศพมีลักษณะเดียวกันคือมีมหรสพสมโภชให้คนกรุงเทพฯ ได้ชม เช่น หนังไทย หนังตะลุง สวดคฤหัสถ์จีว ละคร จำอวด ฯลฯ การเที่ยวเตร่ตามงานวัดและงานเผาศพถือเป็นการเที่ยวในงานจรที่ไม่ได้มีเป็นประจำไม่เหมือนการเที่ยวตามโรงบ่อนและโรงโสเภณี

โรงบ่อนและโรงโสเภณีเป็นพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองที่คนกรุงเทพฯ สามารถเข้าไปแสวงโชคและหาความสุขได้แต่เป็นความบันเทิงแบบอบายมุข ก่อนทศวรรษที่ 2420 โรงบ่อนและโรงโสเภณีมีทั้งที่ตั้งอยู่ตามเรือนแพและบนบก³¹ โดยเฉพาะในเขตชุมชนคนจีนที่สำเพ็ง เพราะคนจีนมีบทบาทต่อการนำเข้ามาและใช้บริการความบันเทิงทั้งสองแห่งนี้³² แต่ลูกค้าของโรงบ่อนก็ไม่ได้มีแค่คนจีนและสามัญชนเท่านั้น เนื่องจากในเวลากลางคืนพบว่าโรงบ่อนเต็มไปด้วยคนมีเงิน คนในวงราชการใหญ่ๆ และคนในราชสำนักมาเสี่ยงโชคกันอย่างมากมาย และกิจกรรมที่มีควบคู่ไปกับการเล่นพนันคือการสูบฝิ่น³³ ด้านโรงโสเภณีหรือเรียกกันว่าโรงหญิงคนชั่วก็มีอยู่เป็นจำนวนมากที่สำเพ็งเช่นกัน ดังคำกลอนใน “นิราศเมืองแกลง” (พ.ศ. 2349) ของสุนทรภู่ที่ว่า

“ถึงสำเพ็งแก่งตั้งริมฝั่งน้ำ แพประจำจอดเรียงเคียงขนาน
มีซุ้มชอกตรอกนางจ้านประจาง ยิ่งสำราญร้องขับไม่หลับลง”³⁴

กลอนบทนี้แสดงให้เห็นว่าโรงโสเภณีที่เป็นเรือนแพหรือเป็นแก่งตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำจะจอดเรียงเคียงกันไปเป็นแนวยาว ในเรือนแพแต่ละหลังจะได้ยินเสียงของหญิงโสเภณีขับกล่อมแขกด้วยเสียงเพลงดังตลอดทั้งคืน อย่างไรก็ตาม ความบันเทิงยามค่ำคืนชนิดนี้ได้ถูกจำกัดเขตให้อยู่ต่างหากเพื่อซ่อนให้พ้นจากสายตาของประชาชน³⁵ ซึ่งคงหมายถึงให้มีเฉพาะที่สำเพ็งเท่านั้น แต่แท้จริงแล้วโสเภณีก็น่าจะมีให้เห็นอยู่เกลื่อนเมือง โดยเฉพาะในงานเทศกาลรื่นเริงกลางคืนที่มีละครและจีวจัด

³⁰ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านสังคม, หน้า 323.

³¹ เทาเซนต์ แฮร์ริส ประมาณว่ากรุงเทพฯ มีโรงบ่อนกว่า 300 บ่อนตั้งอยู่ตามเรือนแพและบนพื้นดินก็ยังมีอีกเป็นจำนวนพันๆ บ่อน ดู เทาเซนต์ แฮร์ริส, บันทึกกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส, หน้า 70.

³² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ตำนานการเลียบ่อนเบี้ยและเลียบหวย,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542), หน้า 479.

³³ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2383-2384, หน้า 137.

³⁴ นิราศสุนทรภู่ (กรุงเทพฯ: ธารปัญญา, 2543), หน้า 20.

³⁵ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2383-2384, หน้า 32.

แสดงด้วย ดังใน นิราศระยะทางตั้งแต่จันทบุรีจนถึงกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2418) ของ หลวงบวรประชาภิรมย์ (กั บุณยชัยจิตติ) เมื่อเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ตอนต้นรัชกาลที่ 5 ความว่า

“โรงหวยโปโสภณีสตรีพาล ทั้งโรงทานละครจิวเปนทิวมา

อยู่สลัปลับสนอลหม่าน เหลือประมาณมากมายหลายภาษา”³⁶

จากกลอนบทนี้ยังทำให้เห็นว่าโรงหวยก็เป็นการพนันเพื่อความบันเทิงในยามค่ำคืนอีกชนิดหนึ่งของคนกรุงเทพฯ และได้กลายเป็นสถานที่ที่เขยวเตร่ยามค่ำคืนอีกแห่งหนึ่งในทศวรรษต่อมาควบคู่กับโรงบ่อน สำหรับคนที่ต้องการหาของกินเล่นหรือชมมหรสพในยามค่ำคืนก็สามารถหา กินและหาชมได้ที่หน้าโรงบ่อนและโรงหวย พื้นที่บริเวณโรงบ่อนและโรงหวยจึงแสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวในยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในสังคมจารีต

4.1.5 ชีวิตยามค่ำคืนในบ้านของสามัญชน

สำหรับชีวิตยามค่ำคืนในบ้านของสามัญชนทั่วไปก่อนทศวรรษที่ 2420 แน่แน่นอนว่าไม่ได้มีอะไรมากไปกว่าการนอนหลับพักผ่อน เพราะการนอนนั้นถือเป็นสิ่งสำคัญหลังการตรากตรำทำงาน ในตอนกลางวัน ประกอบกับปัจจัยเรื่องแสงไฟที่ช่วยอำนวยความสะดวกก็มีไม่มากพอ พวกเขาจึงเข้านอนกันตอนหัวค่ำ ดังที่ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล สังเกตชีวิตประจำวันของคนกรุงเทพฯ ว่า พวกเขาใช้เวลาวันหนึ่งๆ ให้หมดไปด้วยการกิน ดื่ม และหาเงิน กลางคืนก็เป็นเวลาพักผ่อน สิ่งสุดท้ายที่พวกเขาทำก่อนเข้านอนก็คือต้องกลับออกไปว่ายนน้ำที่แม่น้ำใหม่ และอาจจะตื่นขึ้นมาอีกประมาณหนึ่งหรือสองชั่วโมงก่อนสี่ทุ่มเพื่อกินอาหารค่ำอีกรอบ³⁷ ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ 5 พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ ประมาณเวลาเข้านอนของคนกรุงเทพฯ ว่าอยู่ที่ 20-21 นาฬิกา และตื่นเวลาประมาณ 3 นาฬิกาในวันรุ่งขึ้นเมื่อได้ยินเสียงปี่ที่ทหารยิงขึ้นเพื่อปลุกคนให้หุงหาอาหารไปใส่บาตร³⁸ คนกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 จึงน่าจะใช้เวลานอนตอนกลางคืนประมาณ 6-7 ชั่วโมง ด้านจำนวนชั่วโมงที่ควรนอนนั้นมีกำหนดไว้เป็นคำโคลงอันเป็นคติเตือนความประพฤติกของคนในสังคมว่า

“บรรทมยามหนึ่งให้	ทรงฤทธิ
หกทุ่มหมู่บัณฑิต	ทั่วแท้
สามยามพวกพาวณิช	นรชาติ

³⁶ หลวงบวรประชาภิรมย์ (กั บุณยชัยจิตติ), นิราศระยะทางตั้งแต่จันทบุรีจนถึงกรุงเทพฯ, หน้า 34.

³⁷ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ. 2383-2384, หน้า 141-142 และ 37.

³⁸ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ, “พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา), หน้า 166.

นอนสี่ขามันแน่

เที่ยงแท้เดียวรณาน”³⁹

โคลงบทนี้หมายความว่ากษัตริย์นั้นนอนเพียงสามชั่วโมง ส่วนเหล่าบัณฑิตนักปราชญ์นั้นนอนหกชั่วโมง ส่วนพวกพ่อค้าและคนธรรมดาทั่วไปนั้นนอนเก้าชั่วโมง แต่ถ้าผู้ใดนอนสิบสองชั่วโมงก็ไม่ผิดอะไรกับสัตว์เดรัจฉาน อย่างไรก็ตาม ดิ. อี. มัลลอค (D.E. Malloch) พ่อค้าชาวอังกฤษที่ได้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ตั้งข้อสังเกตว่าชาวสยามคุ้นเคยกับการนอนถึง 14 ชั่วโมงต่อหนึ่งวัน⁴⁰ ข้อสังเกตของมัลลอคนี้อาจนับรวมเอาจำนวนชั่วโมงของการนอนตอนกลางวันเข้าไปด้วย เพราะโดยปกติแล้วชาวสยามนิยมนอนกลางวันเป็นการพักผ่อนหย่อนใจแทนการออกไปเดินเล่นอย่างชาวตะวันตก

เมื่อพิจารณาเวลาการเข้านอนและตื่นนอนกับจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ ในสมัยจารีตแล้วพบว่าระบบเวลามาตรฐานยังไม่มีบทบาทต่อการกำหนดเวลาการเข้านอนและจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ มากนัก ที่พบเป็นเพียงการกำหนดเวลาอย่างคร่าวๆ ด้วยหน่วยวัดเวลาในสังคมเดิมคือยามไม่ใช่หน่วยนาฬิกาแบบโลกสมัยใหม่ จึงแสดงให้เห็นว่าชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ มีสัมพันธ์กับสภาพสังคมในขณะนั้นคือสังคมก่อนสมัยใหม่ในยุคเกษตรกรรมที่ระบบเวลาในชีวิตประจำวันยังไม่เคร่งครัดอย่างในสังคมอุตสาหกรรม จนเมื่อกรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาไปสู่สังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีระบบเศรษฐกิจแบบใหม่คือระบบทุนนิยมแล้ว เวลาการเข้านอนและจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ จึงมีความชัดเจนขึ้นตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการศึกษาชีวิตยามค่าคืนของคนกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 จะเห็นได้ว่ากิจกรรมในยามค่าคืนส่วนใหญ่เป็นการพักผ่อนหย่อนใจด้วยความบันเทิงชนิดต่างๆ แต่ก็ยังไม่มี ความหลากหลายและเป็นความบันเทิงในสังคมจารีตที่ได้รับอิทธิพลจากโลกตะวันออก เช่น การชมมหรสพ การเล่นพนันในโรงบ่อน และการเที่ยวโสเภณี เป็นต้น ยกเว้นงานเลี้ยงโต๊ะที่ได้รับแบบอย่างมาจากตะวันตกอันเป็นผลจากการเข้ามาติดต่อค้าขายของชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 3 สามารถแบ่งชีวิตยามค่าคืนของคนกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ ตามโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมคือ กลุ่มชนชั้นนำหรือคนชั้นสูงที่เป็นเจ้านาย ขุนนาง และชาวต่างประเทศ และคนชั้นล่างหรือสามัญชน หลักฐานส่วนใหญ่แสดงให้เห็นว่าเวลาและพื้นที่กลางคืน

³⁹ โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความร้อยแก้ว, หน้า 97.

⁴⁰ ดิ. อี. มัลลอค, “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม,” แปลและเรียบเรียงจาก *Siam: Some General Remarks on Its Production and Particularly on Its imports and Exports and the Mode of Transacting Business of the People*, โดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์, ใน กรมศิลปากร, *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), หน้า 101.

ของเมืองกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2420 เป็นช่วงเวลาของชนชั้นนำที่เข้าไปใช้ขอบเขตของเวลา และพื้นที่กลางคืนทำกิจกรรมต่างๆ มากกว่าสามัญชน แสดงให้เห็นว่าคนชั้นสูงเป็นผู้ครอบครอง เวลาว่างส่วนใหญ่ในเวลากลางคืนเพราะไม่ต้องทำงานหนักในตอนกลางวันและนอนหลับเอาแรง ในตอนกลางคืนเหมือนชนชั้นล่างที่เป็นแรงงานการผลิต ลักษณะกิจกรรมยามค่ำคืนส่วนใหญ่ของ ชนชั้นสูงมักเป็นกิจกรรมที่ทำในพื้นที่ส่วนตัวอย่างงานเลี้ยงโต๊ะและสวนสำราญ เป็นเพราะว่า ต้องการรักษาสถานะทางชนชั้นและสร้างอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มให้แตกต่างจากชนชั้นอื่นๆ ของ สังคม ความนิยมออกไปหาความบันเทิงยามค่ำคืนในพื้นที่สาธารณะจึงเป็นของกลุ่มสามัญชนที่ไม่มี ีปัจจัยพอสำหรับสร้างความบันเทิงขึ้นในพื้นที่ส่วนตัว ก่อนทศวรรษที่ 2420 สถานที่สำหรับ รองรับกิจกรรมยามค่ำคืนนอกบ้านในเมืองกรุงเทพฯ ยังมีไม่มากนัก สภาพของเมืองกรุงเทพฯ ยาม ค่ำคืนจึงอยู่ในสังคมจารีตหรือสังคมก่อนสมัยใหม่ที่ยังไม่มีความเคลื่อนไหวและความคึกคักมากนัก จนถึงทศวรรษที่ 2420-2450 ชีวิตยามค่ำคืนในเมืองกรุงเทพฯ จึงได้พัฒนาไปอีกขั้นหนึ่ง

4.2 ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ทศวรรษที่ 2420-2450

ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ระหว่างทศวรรษที่ 2420-2450 เป็นความต่อเนื่องจากชีวิตยาม ค่ำคืนในทศวรรษก่อนหน้า บริบททางสังคมในช่วงเวลานี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืน ของคนกรุงเทพฯ ได้แก่ ในทศวรรษที่ 2420 กรุงเทพฯ เริ่มกลายสภาพเป็นสังคมบกหรือสังคมเมือง สมัยใหม่จากการตัดถนนหนทางทำให้พื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองเริ่มเคลื่อนมาสู่พื้นที่ถนนมาก ขึ้นที่เห็นได้ชัดคือโรงโสเภณีกับโรงบ่อน และกรุงเทพฯ ยังเป็นเมืองทำการค้าที่ชาวตะวันตกเข้ามา ติดต่อกำการค้าขายเป็นจำนวนมากพร้อมกับได้นำเอารูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนเข้ามาเผยแพร่ และให้ชนชั้นนำได้ลอกเลียนแบบมากขึ้นกว่าเดิมคือการเดินรำและการตั้งคลับหรือสโมสร และ จากความเป็นเมืองการค้าได้ทำให้แรงงานชาวจีนอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากในทศวรรษที่ 2420 เมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองชวเถาทางตอนใต้ของจีนในปี พ.ศ. 2425⁴¹ จำนวนประชากรจีนที่เพิ่มมากขึ้นได้กลายเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่ใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ด้วยการ พักผ่อนหย่อนใจจากการเล่นพนันในบ่อนเบี้ยและการตั้งและเที่ยวโรงโสเภณี ในขณะที่เดียวกันการ กลายสภาพเป็นสังคมบกทำให้มีการขยายตัวของขูดยานพาหนะสำหรับสัญจรบนท้องถนนหลาย ประเภท ได้แก่ รถลาก รถราง รถยนต์ ฯลฯ พร้อมๆ กับมีการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานและ เทคโนโลยีของเมืองคือการติดตั้งไฟฟ้าและได้เริ่มจำหน่ายกระแสไฟฟ้าไปสู่พื้นที่ต่างๆ ใน กรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 ทั้งไฟฟ้าและยานพาหนะช่วยให้คนกรุงเทพฯ สามารถ ดำเนินกิจกรรมยามค่ำคืนไปได้อย่างสะดวกและยาวนานขึ้น แม้ว่าไฟฟ้ายังไม่แพร่หลายไปสู่ชนชั้น ล่างของกรุงเทพฯ และหลักฐานที่แสดงให้เห็นกิจกรรมยามค่ำคืนส่วนใหญ่ก็ไม่ได้กล่าวถึงอิทธิพล

⁴¹ ดู เปรมา สัตยวาทิพงศ์, “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2425-2492.”

ของไฟฟ้ามากนัก แต่ก็อาจสันนิษฐานได้ว่ากิจกรรมยามค่ำคืนหลายอย่างในที่อยู่อาศัยของชนชั้นสูง และในสโมสรหรือสมาคมรวมถึงการแสดงมหรสพอย่างการเล่นละครหรือการฉายหนังย่อมมีไฟฟ้าเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญอยู่ไม่มากนัก และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการปฏิรูปโครงสร้างของสังคมโดยการยกเลิกระบบไพร่และทาสสำเร็จในปี พ.ศ. 2448 ทำให้เกิดความคลี่คลายของกลุ่มคนในกรุงเทพฯ ที่เป็นมวลชนของเมืองที่สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้โดยไม่มีพันธะจากระบบการเกณฑ์แรงงาน ส่งผลให้สามัญชนกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่มีโอกาสใช้ชีวิตยามค่ำคืนได้อย่างอิสระมากขึ้น

กระนั้นก็ตาม ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2420-2450 ยังเห็นถึงความแตกต่างระหว่างชีวิตยามค่ำคืนของชนชั้นนำกับสามัญชนอย่างชัดเจน และแม้ว่าในช่วงเวลานี้ กรุงเทพฯ ได้เริ่มแปรสภาพไปสู่สังคมเมืองสมัยใหม่แล้ว แต่ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ก็ยังไม่ได้แสดงออกถึงวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่มากนัก นอกเสียจากความบันเทิงยามค่ำคืนของเมืองในโลกสมัยใหม่อย่างโรงหนังญี่ปุ่นกับสวนสนุกที่เริ่มเข้ามาในปลายทศวรรษที่ 2440 และต้นทศวรรษที่ 2450 อันเป็นพื้นที่ความบันเทิงยามค่ำคืนแห่งใหม่ของเมืองที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของมวลชนในเมืองมากขึ้น

4.2.1 การทำกลางคืนให้เป็นกลางวัน: ชีวิตยามค่ำคืนในกลุ่มเจ้านาย

การทำกลางวันให้เป็นกลางคืนและการทำกลางคืนให้เป็นกลางวันเป็นคุณลักษณะสำคัญของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกลุ่มเจ้านายในราชวงศ์จักรีจนนายแพทย์มัลคอล์ม สมิธ แพทย์ประจำพระองค์ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงในรัชกาลที่ 6 แสดงความเห็นว่าเป็นพระราชวงศ์ที่แปลกยิ่งพระราชวงศ์หนึ่ง⁴² ในระหว่างทศวรรษที่ 2420-2450 การว่าราชการกลางคืนในกลุ่มเจ้านายยังมีอยู่เป็นปกติไม่ต่างจากช่วงเวลาก่อนหน้า แม้ว่าได้เริ่มมีการทำงานตามตารางเวลาที่แน่นอนในออฟฟิศแล้วก็ตาม แต่ที่ต่างออกไปในสามทศวรรษนี้คือการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของบรรดาเจ้านายไม่ได้เป็นไปเพื่อการทำงานหรือการพักผ่อนหย่อนใจเท่านั้น แต่ดูเหมือนว่าเป็นการใช้ชีวิตประจำวันปกติที่มีแบบแผนชัดเจนเพียงแต่กลับเวลากันคือทำกลางวันให้เป็นกลางคืนและทำกลางคืนให้เป็นกลางวัน

สมเด็จพระพันปีหลวงทรงเป็นเจ้านายพระองค์สำคัญที่ทรงใช้ชีวิตประจำวันเช่นนี้เกือบตลอดพระชนม์ชีพ โดยเฉพาะหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 และได้เสด็จฯ ไปประทับที่พระราชวังพญาไทในทศวรรษที่ 2450 จากบันทึกของบุคคลร่วมสมัยที่ใกล้ชิดกับพระองค์ได้ให้ข้อมูลตรงกันว่าพระองค์ทรงตื่นบรรทมในเวลาประมาณหกโมงเย็นถึงสองทุ่มและในบางคราวก็เลยไปจนถึงสี่ทุ่ม หลังจากนั้นจึงจะทรงน้ำ เปลี่ยนฉลอง

⁴² มัลคอล์ม สมิธ, ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอสมิธ, หน้า 135-136.

พระองค์ แล้วจึงเริ่มปฏิบัติพระราชภารกิจประจำวัน ไปจนถึงรุ่งเช้าจนเข้าบรรทมราวเจ็ดโมงเช้า⁴³ เจ้านายหรือใครก็ตามที่ต้องการเข้าเฝ้าพระองค์ก็ต้องมาเฝ้าในเวลากลางคืน เช่น นายแพทย์สมิธ ได้เข้าเฝ้าในแต่ละครั้งก็เป็นเวลาเกือบเที่ยงคืน⁴⁴ หรือท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล ณ อยุธยาในวัยเยาว์ได้ตามคุณป้าคือท้าวณารวีรคณานันท์ (แจ่ม ไกรฤกษ์) เข้าไปถวายตัวกับสมเด็จพระพันปีหลวงในห้องพระบรรทมในพระราชวังพญาไทตอนกลางคืน⁴⁵ ส่วนเจ้านายนั้น ได้ผลัดเปลี่ยนกันเสด็จมาเฝ้าพระองค์ในทุกๆ คืน ได้แก่ พระราชโอรสของพระองค์ พระเชษฐากับพระอนุชาก็สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กับสมเด็จพระกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์ และพระราชนัดดาเพียงพระองค์เดียวคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ เป็นต้น

การใช้ชีวิตยามค่ำคืนเช่นนี้ไม่ได้มีเพียงแค่สมเด็จพระพันปีหลวงเท่านั้น เจ้านายพระองค์อื่นๆ ส่วนใหญ่ก็โปรดการใช้ชีวิตยามค่ำคืนเช่นกัน เช่น สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี สมเด็จพระกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ สมเด็จพระกรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์⁴⁶ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ที่ทรงใช้เวลายามค่ำคืนไปกับการทรงพระอักษร ทรงบิลเลียด ทรงไปบรีดจี้ และซ้อมละครหรือ โขนร่วมกับข้าราชการสำนักชายของพระองค์⁴⁷ ซึ่งเป็นการใช้ชีวิตยามค่ำคืนส่วนพระองค์มากกว่าเป็นการปฏิบัติตามพระราชานุกิจของพระมหากษัตริย์อย่างในรัชกาลก่อนๆ ทรงให้เหตุผลของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนจนคิดค้นว่า

“เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นประมุขของประเทศ จะพึงปฏิบัติ เพราะเหตุว่าบรรดาประชาราษฎร์นั้น ได้ทำมาหากินมาด้วยความเหน็ดเหนื่อยตลอดมาทั้งวัน พอค่ำลงก็จะได้มีเวลาพักผ่อนนอนหลับให้เป็นสุขสบาย และก็เวลาดังกล่าวนี้ถ้าจะสืบดูจากประวัติศาสตร์โดยทั่วไปแล้วจะ

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 135-175.; พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสกม์ ฉบับสมบูรณ์: สมัยบูรณาณัติราชย์และสมัยประชาธิปไตย, หน้า 48-54. และ และ อุทุมพร, สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2551), หน้า 225-226.

⁴⁴ มัลคอล์ม สมิธ, ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอสมิธ, หน้า 144.

⁴⁵ ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล ณ อยุธยา, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน: อุตตะชีวประวัติของท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล (ภาคแรก) (กรุงเทพฯ: อรุณกาลาดพร้าว, 2518), หน้า 15.

⁴⁶ มัลคอล์ม สมิธ, ราชสำนักสยามในทรรศนะของหมอสมิธ, หน้า 165 และ 170-171.

⁴⁷ พระยาอนิรุทธเทวา, “พระราชานุกิจในรัชกาลที่ 6,” ใน วชิราวุธานุสรณ์ 2504 (พระนคร: เสนาการพิมพ์, 2504), หน้า 34-35. อ้างใน ชานันท์ ยอดหงส์, “นายใน”: ชีวิตทางสังคมชายล้วนและเพศภาวะในพระราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555), หน้า 43-44. และ จมื่นอมรรตวรักษ์ (แจ่มสุนทรเวช), มหาดเล็กในทำเนียบ สุนัขปริศนา นามแฝงของมหาบุรุษ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2517), หน้า 27-29.

เห็นว่าภัยของประเทศที่จะมีขึ้นเพื่อโค่นล้มรัฐบาลนั้น จะถือเอาเวลาตอนดึกนี้ ทำการปฏิวัติ เพราะฉะนั้นพระองค์ผู้มีหน้าที่รักษาความสุขของประชาชนก็ จะต้องเป็นยามคอยระแวดระวังภัยให้ชาติบ้านเมืองได้รับความสงบสุขอยู่ ตลอดเวลา”⁴⁸

ด้วยเหตุผลนี้การใช้ชีวิตยามค่ำคืนของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงดูเหมือนว่าเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาและเป็นเหตุผลทางการเมืองมากกว่า เป็นความพึงพอใจพระราชหฤทัยส่วนพระองค์ แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม การใช้ชีวิตยามค่ำคืนประหนึ่งว่าเป็นชีวิตกลางวันก็เป็นลักษณะเด่นของวิถีชีวิตยามค่ำคืนในกลุ่มเจ้านายโดยเฉพาะในสมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ และได้ส่งผลต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของชาววังตามไปด้วย ดังที่ กรองแก้ว ประทุมานนท์ อดีตนางข้าหลวงสังเกตเห็นว่า “คนแก่ๆ ในวังมีประเพณีที่แปลกคือนอนดึก (เลขเที่ยงคืนไปแล้ว) และตื่นสาย (เลขเที่ยงวันไปแล้ว)”⁴⁹

4.2.2 งานเลี้ยงเต็นท์: ชนชั้นนำกับงานรื่นเริงแบบใหม่

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ชนชั้นนำสยามเริ่มจัดงานเลี้ยงโต๊ะรับประทานอาหารค่ำตามธรรมเนียมตะวันตก ครั้นถึงทศวรรษที่ 2420-2430 งานเลี้ยงโต๊ะได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น ดังบันทึกของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารว่ามีทั้งงานเลี้ยงโต๊ะของ เจ้านายฝ่ายหน้าและฝ่ายในในหลากหลายโอกาส⁵⁰ ในทศวรรษที่ 2420-2450 งานเลี้ยงโต๊ะได้พัฒนารูปแบบไปเป็นงานเลี้ยงเต็นท์หรืองานบอลล์ (ball) ที่มีการเต้นรำหรือเรียกกันในระยะแรกว่าการเต้นรำเท้า หรือการรำเท้า และระบำเท้า เช่น งานเลี้ยงเต็นท์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มจัดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2425 ที่บ้านของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีว่าการต่างประเทศในขณะนั้น ก่อนจะย้ายมาจัดที่วังสราญรมย์ และต่อมาก็มีงานเลี้ยงเต็นท์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาเช่นนี้ทุกๆ ปี⁵¹ จนเป็นต้นแบบของงานสโมสรสันนิบาตในระยะหลัง หนังสือพิมพ์ จดหมายเหตุสยามไสมย ที่ออกในปลายทศวรรษที่ 2420 เสนอข่าวเกี่ยวกับงานเลี้ยง

⁴⁸ จมื่นอมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), มหาดเล็กในท่าเียบ สุนัขปริศนา นามแฝงของมหาบุรุษ, หน้า 28.

⁴⁹ กรองแก้ว ประทุมานนท์, สารบัญชชีวิต (กรุงเทพฯ: ม.ป.พ., 2528), หน้า 8.

⁵⁰ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร, จดหมายเหตุรายวันของ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ 1991, 2550), หน้า 28, 29, 69, 109, 112, 129, และ 143.

⁵¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2552), หน้า 482.

เต้นรำต่างๆ ได้แก่ งานเลี้ยงเต้นรำที่บ้านของพระยาภาสกรวงศ์มีมโหรีฝรั่งบรรเลงเพลงเต้นรำ งานเลี้ยงดินเนอร์ให้แขกเมืองที่บ้านเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ งานเลี้ยงเต้นรำสังสรรค์ระหว่างเจ้านายเสนาบดี ขุนนาง และราชทูตที่บ้านของกงสุลฝรั่งเศส และงานเลี้ยงเต้นรำที่วังบูรพาภิรมย์⁵²

วังบูรพาภิรมย์เป็นสถานที่สำคัญที่เป็นศูนย์รวมความรื่นเริงยามค่ำคืนของชนชั้นนำกรุงเทพฯ ตลอดอายุของวังบูรพาในยุครุ่งเรืองตั้งแต่สมัยกลางรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 ได้มีการจัดงานเลี้ยงรื่นเริงในยามค่ำคืนอยู่เสมอ เช่น งานเลี้ยงเต้นรำเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร⁵³ งานเลี้ยงเฉลิมฉลองเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ 5 งานเลี้ยงเนื่องในวันคล้ายวันประสูติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ งานเลี้ยงฉลองในโอกาสที่รัชกาลที่ 5 เสด็จกลับจากยุโรป (พ.ศ. 2440) งานราตรีสโมสรรับสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ (พ.ศ. 2442) งานชุมนุมมรดกจักรยานครั้งแรก (พ.ศ. 2442) งานราตรีสโมสรสมโภชการเสกสมรสระหว่างพระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์กับหม่อมเจ้าทิพยสัมพันธ์ (พ.ศ. 2443) และงานเลี้ยงต้อนรับแขกต่างประเทศ ได้แก่ จอมพลจอฟฟ์ (Marshal Joffe) แห่งฝรั่งเศส (พ.ศ. 2464) เซอร์รพินทรนาถ ฐากูร (Sir Rabindranath Tagore) กวีชาวอินเดีย (พ.ศ. 2470) และเซอร์ฮิวจ์ คลิฟฟอร์ด (Sir Hugh Clifford) ผู้สำเร็จราชการสหรัชมลายู (พ.ศ. 2471)⁵⁴

เมื่อพิจารณาบริบททางสังคมโลกตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้วต้องยอมรับว่าการเต้นรำทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตแบบอาณานิคมตะวันตก⁵⁵ ที่แพร่หลายเข้ามาในหมู่ชนชั้นนำสยาม การเต้นรำจึงเป็นวัตรปฏิบัติอย่างหนึ่งที่ชนชั้นนำสยามรับเข้ามาเพื่อแสดงให้เห็นถึงการมีวิถีชีวิตสมัยใหม่ที่ศิวิไลซ์เช่นเดียวกับชาวตะวันตก แต่สำหรับชาวสยามทั่วไปการเต้นรำแฝงไว้ด้วยนัยแห่งการมีวิถีชีวิตที่เหนือกว่าทางชนชั้น แบบแผนปฏิบัติสำหรับการไปงานเลี้ยงเต้นรำยามค่ำคืนปรากฏอยู่ในหนังสือ วชิรญาณวิเศษ ว่าด้วยจริยวัตรฝรั่งตอน “การรำเท้า การสายัณห์สโมสร การคฤหสโมสร และการนำไปรู้จัก”⁵⁶ ที่มีตั้งแต่วิธีการและ

⁵² “การชุมนุมฝรั่งเต้นรำ,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนห้า ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244): 36.; “เลี้ยงดินเนอร์ให้แขกเมือง,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก 1245): 82.; “การเต้นฝรั่ง,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนสาม ขึ้น 3 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก 1245): 102. และ “การฝรั่งเต้นรำ,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก 1245): 82-83.

⁵³ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร, จดหมายเหตุรายวันของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดี เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ, หน้า 233.

⁵⁴ เอนก นาวิกมูล, “วังบูรพา 2,” ใน *วังบ้านฐานดิน*, หน้า 85-92.

⁵⁵ Andrew David Field, *Shanghai's Dancing World: Cabaret Culture and Urban Politics, 1919-1954*, p. 421.

⁵⁶ ดู “จริยวัตรฝรั่ง,” ใน *วชิรญาณวิเศษ* 9 แผ่นที่ 42-47 (ร.ศ. 113).

ธรรมเนียมปฏิบัติในการแต่งกายและมารยาทสำคัญเมื่ออยู่ในงานเลี้ยง งานเลี้ยงเดินรำจึงเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมและมารยาทของการเข้าสมาคมในวัฒนธรรมตะวันตกที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์สังคมของชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ระหว่างทศวรรษที่ 2420-2450 ได้แก่ การแสดงออกถึงความทันสมัยของชนชั้นนำสยาม การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องเพศที่ให้สตรีมีบทบาทในการออกงานกลางคืนต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองและการเข้าสมาคมมากขึ้นกว่ายุคจารีต การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายออกงานในยามค่ำคืนอันเป็นที่มาของชุดราตรีส โมสรในสมัยหลัง และการเริ่มเห็นความเคลื่อนไหวของผู้คนที่ออกมาทำกิจกรรมนอกบ้านในยามค่ำคืนมากขึ้นกว่าเดิมครั้งถึงทศวรรษที่ 2460 การเดินรำไม่ได้เป็นกิจกรรมเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำอีกต่อไป แต่ได้แพร่หลายไปสู่ชนชั้นอื่นๆ ของสังคม พร้อมกับความแพร่หลายของสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับการเดินรำในยามค่ำคืน

4.2.3 คลับ: สโมสรและสมาคมของชนชั้นนำ

วัฒนธรรมการเดินรำที่แพร่หลายในกลุ่มชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2420-2450 ไม่ใช่กิจกรรมที่กระทำกันแต่ในงานเลี้ยงอาหารค่ำที่บ้านหรือที่วังเจ้านายเท่านั้น แต่ได้กลายเป็นกิจกรรมชนิดหนึ่งของกลุ่มคนที่มารวมตัวกันและจัดตั้งสถานที่หนึ่งขึ้นเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เป็นการพบปะสังสรรค์ทางสังคมระหว่างกันที่เรียกว่าคลับ (club) หรือสโมสรและสมาคม เป็นที่รับรู้กันในสมัยนั้นว่า คลับ

...เป็นที่ประชุมคนมากมาย ที่นับว่าเป็นพวกกันเพื่อประสงค์ความครึกครื้น หรือประสงค์ประโยชน์ค้นหาวิชาหนังสือ หรือประสงค์จะอุดหนุนข้าราชการอย่างใดที่แสดงความเห็นออกปรากฏชัด หรือประสงค์เพื่อจะรวมกันกินอยู่อย่างเดียวที่จะไม่เปลืองค่าใช้จ่ายสอยมาก และเป็นที่ชุมนุมคนพวกหนึ่งซึ่งมักจะเป็นคนชั้นเดียวกันเป็นอันมาก...⁵⁷

การเข้าร่วมกิจกรรมในคลับหรือสโมสรจึงเป็นการสังกัดกลุ่มหรือคณะเพื่อให้รู้ว่าเป็นพวกหรือชนชั้นวรรณะเดียวกัน คลับจึงมีนัยยะแห่งการแบ่งชนชั้นทางสังคมและส่วนใหญ่คือคนชนชั้นสูงเท่านั้นที่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมภายในคลับได้ สำหรับอังกฤษ คลับหรือสโมสรได้กลายมาเป็นลักษณะเด่นของชีวิตทางสังคมของผู้คนและเริ่มแพร่หลายมากขึ้นในระหว่างทศวรรษที่ 1820-1830 เป็นต้นมา⁵⁸ การชุมนุมสังสรรค์และทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะคลับในกรุงเทพฯ จึงได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมตะวันตกโดยเริ่มจากชาวต่างชาติที่เข้ามาพำนักอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นกลุ่ม

⁵⁷ พระราชประวัติ, "คลับ," ใน *วชิรญาณวิเศษ* 1 แผ่นที่ 1 (วัน 3 เดือน 2 ขึ้น 8 ค่ำ ปี ระกา สัปตศก 1247): 15.

⁵⁸ Thomas Burke, *English Night-Life from Norman Curfew to Present Black-Out*, p. 96.

แรกที่ได้ตั้งคลับหรือสโมสรเพื่อเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจขึ้นก่อน จนชนชั้นนำกรุงเทพฯ เริ่มจัดตั้ง และทำกิจกรรมในลักษณะคลับตามอย่างชาวตะวันตก

ในปี พ.ศ. 2424 หอสมุดวชิรญาณเป็นสโมสรแรกๆ ของชนชั้นนำสยามที่พยายามจัดให้มี กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจแบบสโมสรของต่างประเทศ นับตั้งแต่การอ่านหนังสือ การจัดเลี้ยง อาหารค่ำ การจัดนิทรรศการ และการเล่นบิลเลียด สำหรับการเล่นบิลเลียดนั้นได้รับความนิยมสูง มากจนต้องเปิดเวลาให้เล่นได้ตั้งแต่ 16.00 น. จนถึง 24.00 น.⁵⁹ ส่วนสโมสรอื่นๆ ทั้งของชาวไทย และชาวต่างชาติก็มีเช่น ราชกรีฑาสโมสร (ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2444) ทวีปัญญาสโมสร (ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2447) สยามสมาคม (ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2447) และคลับนารีผล⁶⁰ ฯลฯ⁶¹ สโมสรทั้งหมดนี้มี กิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน เช่น การเล่นกีฬา อย่างเทนนิส บริดจ์ ยิงปืน การอ่านหนังสือ การเล่น บิลเลียด การฟิงปาลูกกอล์ฟ รวมถึงการเดินรำ เช่น การเดินรำที่สปอร์ตคลับสระปทุม⁶² สโมสรส่วน ใหญ่เปิดรับสมาชิกทั้งผู้ชายและผู้หญิง⁶³ แต่พบว่าสโมสรบางแห่งได้สงวนไว้ให้เฉพาะสมาชิก ผู้ชายเท่านั้น คือ The Bangkok United Club, The German Club, The British Club, และ The Bangkok Club สโมสรทั้งสี่แห่งนี้มีกิจกรรมในแบบผู้ชาย เช่น การเล่นกีฬา ดนตรี บิลเลียด เกม ต่างๆ และการดื่มสังสรรค์แบบฮีนฟิงบาร์⁶⁴

⁵⁹ ธนพงษ์ จิตต์สง่า, “วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2458,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 48-56.

⁶⁰ “คลับนารีผล,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันเสาร์ที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 127).

⁶¹ เจ อันโตนิโอ (J. Antonio) ช่างภาพชาวตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ให้ข้อมูลว่า ในปี พ.ศ. 2447 มี คลับอยู่ในกรุงเทพฯ ได้แก่ คลับของชาวต่างประเทศ ได้แก่ คลับสังคม เช่น Bangkok United Club, British Club, German Club, Bangkok Club, Bangkok Dock Recreation Club, The Samoson Sawan (Siamese) Harmony Club คลับกีฬา เช่น The Royal Bangkok Sports Club, The Royal Bangkok Golf Club, Krung Thepe Rifle Association, Bangkok Gun Club, Bangkok Gymnastic Club คลับดนตรีและละคร เช่น Bangkok Philharmonic Society, Bangkok Amateur Dramatic Society และคลับวิชาการ เช่น Siam Society, Bangkok Library and Debating Society ดู J. Antonio, *The 1904 Traveller's Guide to Bangkok and Siam*, p. 23.

⁶² “เดินรำที่สปอร์ตคลับสระปทุม,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันเสาร์ที่ 9 ธันวาคม ร.ศ. 127).

⁶³ สำหรับสโมสรสำหรับผู้หญิงนั้นมี “เลดีคลับ” ที่พระองค์เจ้าเจ็ดจอมทรงเคยจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นการ สมาคมระหว่างเจ้านายฝ่ายในและสตรีชนชั้นนำที่มีความรู้ ดู ห้องสมุดเฉพาะสำนักพระราชเลขานุการ, ร.5 ก.2 ก่อตั้งที่ 5 แฟ้มที่ 10, เรื่อง เลดีคลับ (16 มิถุนายน ร.ศ. 124), หน้า 2. อ้างใน วรณพร บุญญาสดีดย์, *จอมนางแห่งสยาม ใน สมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 กับกระแสวัฒนธรรมตะวันตก* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2549), หน้า 225.

⁶⁴ Lunet de Lajonquière, *Siam and the Siamese: Travels in Thailand and Burma in 1904*, Translated of: *Le Siam et les Siamois* by J.H. Stape (Bangkok: White Lotus, 2001), p. 44.

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ในทศวรรษที่ 2450-2460 คลับหรือสโมสรยังได้รับความนิยมมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงตั้งสโมสรสามเหลี่ยมหรือสโมสรจิตรลดาขึ้นสำหรับทรงวิสาสะพบปะใกล้ชิดกับข้าราชการและพระราชวงศ์บางพระองค์ที่ถูกพระราชอัธยาศัย สโมสรจิตรลดามีการชุมนุมกันทุกวันเสาร์ มีการเลี้ยงอาหารค่ำและการแสดงหน้าพระที่นั่งที่เรียกว่างานอันเต⁶⁵ การไปสโมสรหรือเข้าสมาคมในเวลาค่ำจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งของข้าราชการสำนักและข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านและการเข้าสมาคมของคุณเปรมจากการสังเกตของพลอยในเรื่อง *สี่แผ่นดิน* (พ.ศ. 2493) ว่า

“ชีวิตนอกบ้านของคุณเปรมก็ยิ่งกว้างขวางขึ้นกว่าเก่า คุณเปรมก็จะพูดแต่เพียงว่าการที่ต้องใช้ชีวิตนอกบ้านมากกว่าเดิมนั้นเป็นผลจากความจำเป็นที่ต้องเข้าสมาคม ซึ่งนับว่าเป็นคำใหม่สำหรับพลอย คุณเปรมอธิบายว่าคนในสมัยนี้ถ้าจะก้าวหน้ารุ่งเรืองต่อไปในชีวิตก็จำเป็นต้องเข้าสมาคมเป็นการเข้าสมาคมของคุณเปรมเท่าที่พลอยทราบก็คือการกลับบ้านดึกๆ โดยมีกลิ่นสุรากลิ่นควันบุหรี่ติดมาด้วย หรือมิฉะนั้นก็ไม่กลับเลย การพกเงินออกจากบ้านไปครั้งละหลายๆ เพื่อเล่นการพนันในสมาคมนั้นแล้วก็กลับมากระเป๋เปล่า ตลอดจนการบำเพ็ญตนด้วยความหุหุราโอ้อ่าต่างๆ”⁶⁶

จากข้อสังเกตของพลอยต่อพฤติกรรมของคุณเปรมในการเข้าสมาคมเป็นข้อบ่งชี้อย่างชัดเจนว่าสมาคมเป็นเรื่องของชนชั้นสูงที่ต้องการแสดงความหุหุราในวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ผ่านการกินดื่มและการใช้ชีวิตแบบฟุ้งเฟ้อด้วยกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจที่ได้รับความนิยมในขณะนั้นคือการเล่นพนัน นอกจากนั้น การเข้าสมาคมยังช่วยให้มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานนั้นหมายความว่ากิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนในสมาคมเป็นกระบวนการเลื่อนสถานะทางสังคมของคนกรุงเทพฯ ที่เป็นข้าราชการหรือพ่อค้าวานิชที่ต้องการสร้าง

⁶⁵ คำว่า อันเต ย่อมาจากภาษาสันสกฤตว่า “อันเตปริก” แปลว่า วงใน ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล ณ อยุธยา ได้อธิบายลักษณะงานอันเตไว้ว่า “การเลี้ยงอาหารซึ่งเรียกว่างานอันเตนี้มีกำเนิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2449 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสำเร็จราชการแทนพระองค์และทรงตั้งสำนักงานคณะผู้รักษาพระนครอยู่ที่พระที่นั่งอภิเศกคฤสิต และมีเจ้านายตลอดจนข้าราชการไปคอยฟังข่าวราชการเป็นประจำทุกวัน เจ้านายและข้าราชการบางท่านหาอาหารไปรับประทานที่นั่นเพราะต้องอยู่กันจนดึกเมื่อมีผู้ไปคอยฟังราชการมากขึ้น การเลี้ยงอาหารก็ขยายวงกว้างขึ้น จนต้องสร้างโรงกินอาหารขึ้นในพระราชวังสวนดุสิต เป็นศาลาโถงมุงจาก เจ้านายมีสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ซึ่งเป็นผู้ออกแบบศาลานั้นได้ทรงขอให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์คิดชื่อศาลา ซึ่งเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้คิดถวายว่า อันเตปริกฐริม การเลี้ยงสโมสรสามเหลี่ยมในรัชกาลที่ 6 จึงได้เรียกชื่อสั้นๆ ว่างานอันเตตลอดมา” ดู ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล ณ อยุธยา, เรื่องของคนห้าแผ่นดิน: อุตตะวีระวัตติของ ท่านผู้หญิงคุณหญิง มาลากุล (ภาคแรก), หน้า 19.

⁶⁶ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, *สี่แผ่นดิน*, เล่ม 2, หน้า 430.

เครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองและการค้า⁶⁷ ดังนั้นสำหรับคนบางกลุ่ม กิจกรรมยามค่ำคืนในคลับหรือสโมสรและสมาคมจึงคุ้มค่าแก่การเข้าร่วม

4.2.4 โรงโสมณี: พื้นที่ที่เขวเตรยามค่ำคืนของผู้ชาย

ถึงตรอกอาเนียบเก็งยีนเฟ่งพิศ ล้วนชนิดนางจิ้นถิ่นอาศัย
 แต่งตัวช่วยวนเป็นนวลโย ให้จิ้นใหม่ชอบพอได้ล่อตา⁶⁸
 นายบุศย์, “นิราศชมตลาดสำเพ็ง,” ตันรัชกาลที่ 6

ทว่าสำหรับผู้ชายบางคนการไปคลับอาจไม่ได้หมายถึงการไปสโมสรหรือสมาคม แต่อาจหมายถึงการไปเที่ยวเตร่ตามโรงโสมณี เนื่องจากในทศวรรษที่ 2420-2450 คำว่าคลับ รวมถึงบาร์ (bar) ยังถูกใช้เรียกโรงโสมณีชั้นดีอีกด้วย แต่มีความหมายและกิจกรรมแตกต่างจากคลับที่เป็นสโมสรของชนชั้นสูง กล่าวคือ คลับที่เป็นโรงโสมณีมีลักษณะคล้ายกับสถานกินดื่มสาธารณะและสถานเริงรมย์ที่มีหญิงสาวไว้คอยบริการลูกค้าและหากเป็นที่ต้องตาต้องใจก็ร่วมหลับนอนด้วยได้ ในช่วงเวลานี้มีโรงโสมณีที่เรียกว่าคลับที่มีชื่อเสียง เช่น เบลิวิวบาร์และสะเปล็นติดิบาร์ในย่านบางรัก⁶⁹ ส่วนคลับที่มีชื่อเสียงในหมู่คนไทยและคนจีนคือ คลับจางวางหม่อง ที่ถนนวรจักร คลับเบอร์ 10 ที่ถนนเจริญกรุง และคลับยี่สุนเหลือ้ง ที่ตรอกขายแพ่ง ตรงข้ามตรอกเต้า⁷⁰ คลับเหล่านี้นอกจากแสดงให้เห็นถึงการแบ่งระดับชั้นของโรงโสมณีแล้ว ยังสะท้อนถึงความแพร่หลายของกิจการค้าประเวณีในกรุงเทพฯ ยามค่ำคืนที่ได้ขยายออกนอกเขตสำเพ็งไปสู่พื้นที่อื่นๆ ของเมือง ดังเช่น ย่านบางรักเพื่อบริการลูกค้าชาวตะวันตกและย่านวรจักรสำหรับลูกค้าคนไทย แต่อย่างไรก็ดี สำเพ็งยังคงครองพื้นที่กิจการค้าประเวณีขนาดใหญ่ที่สุดของกรุงเทพฯ เพียงแค่ได้เปลี่ยนรูปแบบที่ตั้งจากช่วงก่อนทศวรรษที่ 2420 ที่มักตั้งเป็นแก่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำมาตั้งอยู่ตามตรอกซอกซอยของถนนต่างๆ เพื่อหลบสายตาผู้คน เช่น ตรอกแดง ตรอกเต้า ตรอกโรงเขียน และตรอกอาเนียบเก็ง ฯลฯ และยังมีที่ตั้งอยู่ตามพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองคือ โรงบ่อนและโรงหวย โสมณีในระหว่างทศวรรษที่

⁶⁷ วิรุทธ ศรีสุวรรณกิจ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า ตัวอย่างบุคคลที่ใช้ประโยชน์จากการเข้าสมาคมเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้แก่ พระยาจินดารักษ์ (จำลองสวัสดิ์ ชูโต) มหาอำมาตย์ตรี พระยาปริษานูสาสน์ (เสริม ปันยารชุน) พระยาภักดินรเศรษฐ (เลิศ เศรษฐบุตร) และพระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี) ดู วิรุทธ ศรีสุวรรณกิจ, “การพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2445-2475,” หน้า 167-177.

⁶⁸ นายบุศย์, “นิราศชมตลาดสำเพ็ง,” ใน โสมทัด เทเวศร์ (รวบรวม), กรุงเทพฯ ในนิราศ, หน้า 42.

⁶⁹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “โสมณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503,” หน้า 25-26.

⁷⁰ เสฐียรโกเศศ, พื้นที่ความหลัง เล่ม 3, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547), หน้า 47.

2420-2450 อาจเรียกได้ว่าเป็น โสเภณีในรูปแบบเก่าที่มีลักษณะเป็นแบบ “นางประจำสำนัก”⁷¹ สำนักที่มีชื่อเสียงที่สุดคือสำนักยายแพ่งที่ตั้งสำนักมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 จนมีคำพูดติดปากกันว่า “ยายพิกขายข้าวแกง ยายแพ่งขาย... ยายมีขายเหล้า”⁷² ครั้นเมื่อกิจการรุ่งเรืองจนร่ำรวยยายแพ่งได้นำเงินไปสร้างวัดชื่อว่าวัดใหม่ยายแพ่งหรือวัดคณิกาผล หมายถึงผลที่ได้จากนางคณิกาคือหญิงโสเภณีนั่นเอง

กิจการค้าประเวณียามค่ำคืนในท้องที่สำเพ็งเจริญเติบโตไปพร้อมๆ กับการเติบโตของตัวเมืองกรุงเทพฯ ที่เป็นสังคม เพราะโสเภณีในแต่ละสำนักต้องเสียภาษีบำรุงถนนให้กับรัฐเพื่อนำไปสร้าง พัฒนา และซ่อมแซมถนนหนทางสำหรับรองรับการเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติป้องกันสัจจรโรค ร.ศ. 127 ในปี พ.ศ. 2452 แล้ว สำนักโสเภณีทุกสำนักต้องแขวน โคมเขียวไว้เป็นสัญลักษณ์เพื่อให้รู้ว่าจะได้รับการจดทะเบียนและเสียภาษีเรียบร้อยแล้ว แต่ก็ยังมีพวกโสเภณีที่ไม่ได้สังกัดสำนักและไม่ยอมจดทะเบียนเพราะไม่ต้องการเสียภาษีให้แก่รัฐ โสเภณีจำพวกนี้จึงเป็นโสเภณีเถื่อนและมักไปแอบแฝงยื่นขายบริการอยู่ตามพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองคือโรงบ่อนและโรงหวย

กิจกรรมยามค่ำคืนในโรงโสเภณีคือการประกอบกิจการที่สื่อให้เห็นถึงธุรกิจการค้าและกิจการทางเพศในพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ รวมถึงการออกไปใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านของผู้ชายนักเที่ยวทั้งชาวจีนและชาวไทย หากชายคนใดเข้าไปใช้บริการโรงโสเภณีชั้นดีก็มักได้รับการปรนนิบัติเป็นอย่างดีพร้อมกับที่หลับนอนหอมอนมุ้งที่สะอาดหมดจด และจะได้พบกับหญิงโสเภณีที่มีกิริยาจาอ่อนหวานและไม่ลัทธิพรัยสินของลูกค้า เพราะมีนายโรงคอยเอาใจใส่เป็นธุระอย่างดี⁷³ ผิดกับ โรงโสเภณีชั้นเลวที่หญิงโสเภณีมักออกมานั่งม้านั่งหน้าสำนักคอยส่งเสียงร้องเรียกและอุคคระชากลากผู้ชายให้เข้าไปในสำนัก⁷⁴ กิจการสำนักโสเภณียิ่งทวีความเจริญขึ้นแม้หลังทศวรรษที่ 2460 ไปแล้ว ในขณะที่เดียวกันสำนักโสเภณีเถื่อนและโสเภณีเถื่อนก็ขยายตัวตามไปด้วย จนพบว่ากิจการค้าประเวณีในยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ ได้เริ่มเปลี่ยนเป็นรูปแบบใหม่ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 ที่ไปแอบแฝงอยู่ตามสถานที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองในโลกสมัยใหม่ ได้แก่ โรงภาพยนตร์ โรงแรม สถานกินดื่มสาธารณะ และสถานเรีงรมย์ จนเป็นส่วนหนึ่งและส่วนสำคัญของชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนในทศวรรษที่ 2460

⁷¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503,” หน้า 45-48.

⁷² ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 183.

⁷³ หนังสือพิมพ์ไทย (วันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2462). อ้างใน ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2411-2503,” หน้า 47. และ เสฐียร โภคเศศ, พื้นที่ความหลัง เล่ม 3, หน้า 46 และ 61.

⁷⁴ เสฐียร โภคเศศ, พื้นที่ความหลัง เล่ม 3, หน้า 47.

๑๗๗ การแสดงเหล่านี้เล่นกันตั้งแต่เช้าประมาณเก้านาฬิกาไปจนถึงเที่ยงคืน⁸⁰ แต่บางบ่อนก็เล่นกันทั้งคืน⁸¹ พอมีหนังเข้ามาฉายก็มีคนเสนอว่านายอากรควรเอาหนังไปฉายตามโรงบ่อนบ้าง⁸² นอกจากมหรสพแล้วใกล้ๆ กับโรงบ่อนก็มีโรงหอยที่ตั้งโต๊ะเขียนหอยไว้ให้คนมาแทง เช่นที่ตำบลสามยอดมีทั้งโรงบ่อนและโรงหอยจึงมีคนเดินขวัควิวตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงเวลาหอยออกคือสองนาฬิกาของวันใหม่ มีร้านค้าขายของกิน เช่น ร้านก๋วยเตี๋ยวผัดไทยกับร้านข้าวตังหน้าตั้ง⁸³ มีโรงรับจำนำสิ่งของหรือทรัพย์สินต่างๆ เพื่อเอาไปเล่นพนันในโรงบ่อน มีโรงโสเภณี โรงสุบยาฝิ่น ร้านขายเหล้า เช่นร้านขายเหล้าหน้าโรงบ่อนตลาดน้อย⁸⁴ และที่พักคนเดินทางสำหรับคนมาเล่นพนันที่อยู่ข้างคั่น เช่นที่โรงบ่อนเชิงสะพานดำรงสถิตย์จัดที่พักเก็บเงินแก่ผู้ที่มาเล่นพนันที่มาจากหัวเมือง⁸⁵ ความรุ่งเรืองของกิจการบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ สังกัดได้จากผลกำไรของโรงบ่อน 5 แห่งสุดท้ายเมื่อเลิกกิจการในปี พ.ศ. 2460 แล้ว ปรากฏว่าโรงบ่อนสะพานเหล็กได้กำไรไปถึง 450,000 บาทเศษ บ่อนเล่งบิวเอี้ยได้กำไร 400,000 บาทเศษ บ่อนหัวลำโพง 300,000 บาทเศษ บ่อนนางเลิ้งและบ่อนบางรักได้เท่ากันคือ 200,000 บาทเศษ และโรงบ่อนเหล่านี้ยังได้แจกเงิน ข้าวสาร เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้ในโรงบ่อนให้แก่พนักงานของโรงบ่อน และมีงั่วให้ชาวบ้านใกล้เคียงชมอีก 3 วัน⁸⁶ เมื่อพิจารณาตัวเลขของเงินกับค่าเงินในสมัยนั้นและข้าวของต่างๆ แล้วนับว่ากิจการบ่อนเบี้ยได้ผลกำไรที่สูงมาก ซึ่ง

⁸⁰ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ, “พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำของนายอุเช็ลลิต,” ในอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา), หน้า 149-150.

งั่วของบ่อนเจ้สัวเนียม บ่อนหัวลำโพง และบ่อนบางรัก เลิกเล่นในเวลาสองยามหรือเที่ยงคืนพร้อมกับเวลาปิดโรงบ่อน ดู สถิตย์ เสมานิล, “เมืองไทยสมัยโรงบ่อน,” ใน วิชาสะ เล่ม 1, หน้า 186.

⁸¹ เช่น โรงบ่อนสะพานเหล็กกับโรงบ่อนเล่งบิวเอี้ย ดู “งั่วโรงบ่อน,” กรุงเทพฯ เดลิเมส์ (วันศุกร์ที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2458).

⁸² “นำขัน,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันจันทร์ที่ 22 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 127).

⁸³ สถิตย์ เสมานิล, “หอย 34 ตัว,” ใน วิชาสะ เล่ม 1, หน้า 191.

⁸⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5 น. 23/13 คอเรสปอนเดนซ์ เรื่องหลวงธรรการขึ้นรายงานว่าจีนเกียะทำการอยู่ในโรงบ่อนตลาดน้อยป่วยเดินออกไปซื้อของรับประทานหน้าบ่อนเป็นลมล้มลงตาย (30 มิถุนายน-3 กรกฎาคม ร.ศ. 112).

⁸⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6 น. 4.1/51 พระยาพิเรนทราธิ์แจ้งเหตุโรงนครโสเภณี รัยขายยาฝิ่น บ่อนเบี้ย ประชุมเล่นมหรสพ ร้านขายกาแพ ตั้งช่อดักเล่นการพนัน (29 มิถุนายน-3 กรกฎาคม 2458).

สถิตย์ เสมานิล เล่าถึงสภาพของที่พักคนเดินทางที่โรงบ่อนเชิงสะพานดำรงสถิตย์ไว้ว่า “เป็นที่พักคนเดินทาง (โรงแรม) ชั้นต่ำมาก สกปรก นอนเรียงกันเป็นแถว ถ้าเทียบให้เห็นภาพคล้ายที่สุดก็คือโรงพยาบาล ผิดกันที่โรงพยาบาลมีขังกันป็นส่วนเป็นห้อง ที่พักคนเดินทางแถบที่ว้านี่โล่ง ผู้พักเหล่านั้นล้วนเป็นคนบ้านนอก เสียค่าพักคืนละสลึงหนึ่ง” ดู สถิตย์ เสมานิล, “เมืองไทยสมัยโรงบ่อน,” ใน วิชาสะ เล่ม 1, หน้า 183.

⁸⁶ “บ่อน 5 ตำบล (ต่อ),” หนังสือพิมพ์ไทย (วันเสาร์ที่ 21 เมษายน พ.ศ. 2460).

สะท้อนให้เห็นว่าธุรกิจบ่อนเบี้ยเป็นธุรกิจยามค่ำคืนที่สำคัญของเมืองกรุงเทพฯ ที่แสดงให้เห็นการเติบโตของเศรษฐกิจเมืองกรุงเทพฯ ภายหลังจากการเปิดการค้าเสรีและการกลายเป็นเมืองท่าการค้าในทศวรรษที่ 2420-2450 และทำให้เห็นว่าการเล่นพนันเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนที่สำคัญของคนกรุงเทพฯ

ความนิยมในการเล่นพนันในโรงบ่อนที่มีทั้งการเล่นเบี้ย ถั่ว โปป๋น โปกำ กำตัด และไพ่ของคนกรุงเทพฯ มีมากจนมีข่าวลวงว่ามีคนเล่นพนันเต็มบ่อนทั้งกลางวันและกลางคืน⁸⁷ และมีผู้หญิงคนหนึ่งถึงกับคลอดลูกในโรงบ่อนวังหลังขณะกำลังเล่นถั่ว⁸⁸ แม้ผู้อยู่ห่างไกลตัวพระนครเช่นทุ่งแสนแสบก็เข้ามาเล่นเบี้ยที่ถนนเจริญกรุงและสามยอด⁸⁹ หรือคนจากหัวเมืองก็มักเข้ามาเล่นพนันในโรงบ่อนในวันออกพรรษาและเมื่อมีงานรื่นเริงในกรุงเทพฯ หรือว่างจากการทำนาแล้ว⁹⁰ ครั้นเมื่อใกล้เวลาปิดกิจการบ่อนเบี้ยอย่างถาวรในปี พ.ศ. 2460 คนกรุงเทพฯ ก็ยังไปเล่นพนันที่โรงบ่อนกันมากขึ้นจนทำให้ “ขุนพัฒน์นั่งอึดไ้ไปตามๆ กัน”⁹¹ ภาพชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในโรงบ่อนจึงเป็นภาพของความสุขสนานจากการเล่นพนันแม้ว่าจะมีทั้งผู้ได้และผู้เสียก็ตาม ตรงข้ามกับภาพชีวิตของคนจรจัด ขอทาน และคนไร้บ้านที่ใช้โรงบ่อนเป็นที่พักพิงและที่หลบนอน ดังกรณีเงินผู้หนึ่งเป็นคนติดฝิ่น ไม่มีญาติอาศัยอยู่ตามร้านหน้าโรงบ่อนตำบลคอกกระบือ⁹² เด็กชายสี่ถูกพ่อตีจึงหนีออกจากบ้านมาอาศัยโรงจิวของโรงบ่อนเบี้ยตำบลสะพานเหล็กเป็นที่หลบนอน เด็กชายอยู่เป็นเด็กจรจัดอาศัยอยู่บ่อนบางรัก เด็กชายอาดอยู่บ่อนสะพานเหล็ก และเด็กชายดำกับเด็กชายเป้าอยู่บ่อนหัวลำโพง⁹³ แต่สำหรับพวกขอทานได้ใช้โรงบ่อนเป็นที่ทำมาหากินด้วยการทำตัวเป็นผู้สนับสนุนนักเล่นพนันแล้วก็ตามขอรางวัล ถ้าไม่ได้ก็ถึงกับตีหัวหรือวิ่งราวเอาเงินไป⁹⁴

⁸⁷ “เครื่องชวนใจให้นิยม,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันศุกร์ที่ 26 มีนาคม ร.ศ. 127).

⁸⁸ “คลอดบุตรในโรงบ่อน,” บางกอกไทม์ (วันศุกร์ที่ 21 กรกฎาคม ร.ศ. 118).

⁸⁹ “ข่าวเบ็ดเตล็ด,” บางกอกไทม์ (วันศุกร์ที่ 9 กันยายน ร.ศ. 118).

⁹⁰ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 93. และ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6 น. 20.17/1 เรื่องบ่อนเบี้ย ถั่ว โป เลิกการพนันบ่อนเบี้ย ลักเล่นการพนัน (20 กันยายน พ.ศ. 2455-3 กุมภาพันธ์ 2459). อ้างใน ฐิษฐา อิศวพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ. 2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” หน้า 148-149.

⁹¹ “เข้าบ่อน,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันศุกร์ที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2459): 2.

⁹² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5 น. 23/300 ชายมีชื่อป่วยเป็นโรคลงแดงตาย (13 กรกฎาคม ร.ศ. 118).

⁹³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงนครบาล ร.5 น. 6.2/932 ผู้ร้ายหลอกหลวงขู่กรรโชก (10 มกราคม ร.ศ. 121-10 สิงหาคม ร.ศ. 126).

⁹⁴ “คนจนขอทาน,” บางกอกการเมือง (วันจันทร์ที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2473).

แม้ว่าชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในโรงบ่อนเบี้ยจะสิ้นสุดลงเมื่อรัฐได้ประกาศยกเลิกกิจการบ่อนเบี้ยในปี พ.ศ. 2460 แต่ชีวิตยามค่ำคืนในวงการพนันก็ยังคงดำเนินต่อไป เพราะได้มีการลักลอบเปิดบ่อนเถื่อนเล่นการพนันกันอยู่เนืองๆ และตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นไปได้เกิดค่านิยมเล่นการพนันในบ้านเรือนของผู้คน การเล่นพนันที่เคยเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนนอกบ้านในพื้นที่สาธารณะจึงได้กลายมาเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนในบ้านในพื้นที่ส่วนตัว อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี พื้นที่เดิมของโรงบ่อนเบี้ยที่เลิกกิจการ ไปก็ได้รับการพัฒนาให้เป็นพื้นที่ความบันเทิงยามค่ำคืนของเมืองเช่นเดิม กล่าวคือ

1. บ่อนสะพานเหล็ก ได้ข่าวว่าอำแดงเฮียจะเช่าทำวิกจิว
2. บ่อนเล่งบิวเฮีย เจ๊สัวงจะเช่าทำวิกจิว
3. บ่อนวัดสามจีน มีผู้เช่าทำห้องแถว
4. บ่อนบางรัก บริษัทพัฒนากรเช่าทำโรงฉายภาพยนตร์ให้ชื่อว่าพัฒนาไชย
5. บ่อนนางเลิ้ง เจ้าหน้าที่กรมพระคลังข้างที่กำลังจัดการรื้ออยู่นับว่าจะปลูกขึ้นเป็นตลาด⁹⁵

การสิ้นสุดของโรงบ่อนเบี้ยมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 ได้แก่ ประการแรก สะท้อนการเปลี่ยนรูปแบบความบันเทิงยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ จากแบบเก่าไปสู่แบบใหม่ของโลกคริสต์ศตวรรษที่ 20 จากการขยายตัวของโรงภาพยนตร์ สถานกินดื่มสาธารณะ และสถานเรีงรมย์ ประการที่สอง ความปลอดภัยในยามค่ำคืนพบว่าคติความต่างๆ อันมีสาเหตุมาจากการมีโรงบ่อนเบี้ยได้ลดน้อยลงไป เช่น คติจากหญิงโสเภณีและนักเลง คติลักทรัพย์และลอบทำร้าย เป็นต้น

4.2.6 มหรสพแบบเก็บเงิน: การชมมหรสพแบบใหม่ในกรุงเทพฯ

ความคุ้นเคยของคนกรุงเทพฯ ที่เคยใช้ชีวิตยามค่ำคืนด้วยการพักผ่อนหย่อนใจจากการชมมหรสพตามโรงบ่อนเบี้ย งานเฉลิมฉลองสมโภช งานเผาศพ และงานเทศกาลของวัดได้เริ่มมีรูปแบบใหม่เพิ่มเข้ามาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 2420 กล่าวคือ เริ่มมีมหรสพแบบเก็บเงินเข้ามาชมขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2427 คือ โรงละครปรีนชเทียเตอร์ ของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ที่ท่าเตียน นับเป็นวิธีการชมมหรสพแบบใหม่ของคนกรุงเทพฯ ที่ “เปิดให้คนดูเอาเงินค่าที่เหมือนธรรมเนียมเมืองนอก”⁹⁶ และสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้น เนื่องจากการเปิดการค้าเสรีทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีการกระจายตัวของเงินตราไหลเวียนเปลี่ยนผ่านมือของคนกรุงเทพฯ ได้ง่าย เงินจึงกลายเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน คนกรุงเทพฯ

⁹⁵ “บ่อน 5 ตำบล,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันเสาร์ที่ 14 เมษายน พ.ศ. 2460).

⁹⁶ “เรื่องละครปรีนชเทียเตอร์,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนหก ขึ้น 6 ค่ำ ปีมอก ฉศก 1246):

เริ่มมีเงินจับจ่ายใช้สอยในชีวิตประจำวันเพิ่มมากขึ้นจากการขยายตัวทางการผลิตและการค้าภายใต้การเป็นเมืองท่าการค้าในสังคมสมัยใหม่ การมีมหรสพแบบเก็บเงินทำให้เห็นคนกรุงเทพฯ ใช้จ่ายเงินเพื่อกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนที่ไม่ใช่กิจกรรมเชิงอบายมุขอย่างโรงบ่อนและโรงโสเภณีเท่านั้น มหรสพชนิดนี้ยังช่วยสร้างรายได้ให้กับเจ้าของโรงที่ถือได้ว่าเป็นผู้ลงทุนในธุรกิจความบันเทิงยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ สมัยแรกๆ และเมื่อทำการแสดงในสมัยแรกๆ ที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้นั้นจะแสดงในวันข้างขึ้นเพราะต้องอาศัยแสงจันทร์และเลิกแสดงไม่ตึกนักคือราวสามทุ่ม⁹⁷

การมีมหรสพแบบเก็บเงินมีประโยชน์ต่อคนที่ไม่ชอบการไปดูมหรสพที่โรงบ่อนอันเป็นที่โจจรและเต็มไปด้วยกลุ่มนักเลงอันธพาลและคนชั้นต่ำ นอกจากนั้นโรงมหรสพแบบเก็บเงินยังมีการแบ่งแยกที่นั่งตามราคาค่าเข้าชมจึงเป็นที่พอใจของพวกผู้คมีเงินที่จะได้ไม่ต้องไปนั่งเบียดเสียดกับคนชั้นต่ำที่สกปรกใส่เสื้อเหม็นสาบและไม่ได้ใส่เสื้อจนมีเหงื่อไหลเปื้อนเปรอะ ส่วนหญิงผู้ดีก็พอใจที่ไม่ต้องไปเบียดเสียดกับชายหนุ่ม⁹⁸ โรงมหรสพแบบเก็บเงินจึงเป็นพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ แห่งแรกๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกฐานะและชนชั้นทางสังคม แต่ราคาค่าเข้าชมมหรสพก็ไม่ได้แพงจนเกินไปถึงกับทำให้ไม่มีคนชั้นต่ำเข้าไปดู เพราะถ้าราคาแพงเกินไปคงไม่เป็นที่นิยมและแพร่หลายมากขึ้นเรื่อยๆ ในสามทศวรรษนี้ ยกเว้นแต่โรงมหรสพของเจ้านายคือโรงละครวิมานนฤมิตรกับโรงละครปริดาไลย์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิประพันธ์พงศ์ที่เล่นละครดึกดำบรรพ์กับละครร้อง ได้มีวิชุดุประสงค์เจาะจงกลุ่มผู้ชมชนชั้นสูงเป็นหลัก สังกัดได้จากรูปแบบการแสดงที่เป็นวัฒนธรรมของชนชั้นสูงและราคาค่าเข้าชมที่ค่อนข้างแพงสำหรับสามัญชนคือชั้นบ็อกซ์ราคา 25 บาท และค่าเข้าชมต่ำสุดอยู่ที่ 1 บาท⁹⁹ ขุนวิจิตรมาตราจำได้ว่าผู้ที่มาดูละครปริดาไลย์อยู่เสมอ ได้แก่ นายเทียนวรรณกับภรรยามาดูทุกเสาร์อาทิตย์และนายห้าง ย.ร. อันเดร ที่สี่ก็กพระยาศรี¹⁰⁰

การตอบรับวิธีการชมมหรสพในยามค่ำคืนแบบใหม่ของคนกรุงเทพฯ นี้พิจารณาได้จากความแพร่หลายของโรงมหรสพแบบเก็บเงินในทศวรรษที่ 2420-2450 ที่เกิดขึ้นหลายโรง ได้แก่ ลิเกพระยาเพชรปามีที่ริมคลองโอ่งอ่าง โรงละครดึกดำบรรพ์ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ที่วังบ้านหม้อ โรงละครอิตาเลียนของมาตามบัวซอนที่ถนนพารุัด โรงละครปราโมทย์ของพระโสภณ

⁹⁷ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 278.

⁹⁸ “สรรเสริญปรีชนกเถยเตอ,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนเจ็ด ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก 1245): 190.

⁹⁹ ภัทรวดี ภูชฎาภิรมย์, “สถานภาพของนักกีฬาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2468,” หน้า 99.

¹⁰⁰ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 280.

อักษรกิจที่ประตูลงมือ ลิกขุณวิจารณ์ที่บางรัก ลิกหม่อมสุภาพข้างโรงหวายสามยอด โรงสยาม ภาพยนตร์ของหลวงประสาน และ โรงหนังญี่ปุ่นที่ข้างโรงหวายสามยอด¹⁰¹

จะเห็นได้ว่ามหรสพแบบเก็บเงินไม่ได้มีเฉพาะมหรสพของคนไทยและมหรสพพื้นบ้าน จำพวกละครและลิเกเท่านั้น แต่ยังมีมหรสพสมัยใหม่ของชาวต่างประเทศที่เข้ามาทำการแสดงคือ หนังหรือภาพยนตร์เร่ ที่เริ่มเข้ามาฉายให้คนกรุงเทพฯ ได้ชมเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2440 ที่โรงละครหม่อมเจ้าถังการในชื่อว่า “ซีเนมาโตกราฟ” โดยนายเอส. จี. มาร์คอฟสกี (S.G. Marchovsky) เป็นผู้นำเข้ามา และได้สร้างปรากฏการณ์ความตื่นตาตื่นใจต่อสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ที่เคลื่อนไหว ได้นี้จนทำให้มีคนกรุงเทพฯ ออกไปชมถึง 600 กว่าคนในคืนแรก¹⁰² แต่หนังภาพยนตร์ที่มีชื่อเสียงจนเป็นที่จดจำกันต่อมาคือหนังญี่ปุ่นที่นายวาตานาเบ โทโมโยริ (Watanabe Tomoyori) นำเข้ามาฉายที่สนามหลวงในงานสมโภชวัดพระแก้วเมื่อปี พ.ศ. 2447 ได้มีคนเข้าชมเต็มทุกคืน ครั้นเมื่อหมดงานสมโภชแล้วก็ย้ายไปฉายต่อที่สามยอดอันเป็นย่านกลางคืนของคนจีน¹⁰³ โดยตั้งเป็นกระโจมก่อนที่จะสร้างโรงหนังถาวรขึ้นที่เวียงนาครเขมมในปี พ.ศ. 2448 ความชมชอบในหนังญี่ปุ่นอันเป็นมหรสพความบันเทิงของโลกสมัยใหม่ของคนกรุงเทพฯ พิจารณาได้จากงานรื่นเริงงานหนึ่งที่มีหนังประชันกันที่ลานพระบรมรูปทรงม้าถึงสามจอ แต่คนส่วนใหญ่ลงความเห็นว่างานญี่ปุ่นดีที่สุด¹⁰⁴ นอกจากหนังญี่ปุ่นแล้วยังมีมหรสพแบบเก็บเงินที่ชาวต่างประเทศนำเข้ามาเปิดทำการแสดงด้วยการขออนุญาตจากรัฐบาล ได้แก่ ละครม้าคณะชินญูชิอะริ¹⁰⁵ ละครสัตว์ที่ตั้งกระโจมเล่นที่

¹⁰¹ ภทรวดี ภูษฎาภิรมย์, “สถานภาพของนักปีพาทย์ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2468,” หน้า 105.

น่าสังเกตว่าหลังเปิดประเทศด้วยสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ. 2398 แล้วพบว่ามีการพัฒนารูปแบบมหรสพการแสดงของไทยทั้งที่เกิดขึ้นใหม่และปรับปรุงมาจากต่างประเทศให้ตรงกับรสนิยมของคนในเมืองที่มีวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เช่น ละครดึกดำบรรพ์ ลิเก ละครร้อง จำอวด ลำตัด ฯลฯ ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม,” ใน ผ้าขาวม้า, ผ้าจีน, กางเกงใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ, หน้า 69.

¹⁰² จำริญลักษณ์ ธนะวังน้อย, ประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ไทย ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544), หน้า 8-9.

¹⁰³ อธิธิ โยเนะโอะ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น 600 ปี, แปลโดย พลับพลึง คงชนะมารศรี มียาโมโต และอาทร พึ่งธรรมสาร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2542), หน้า 186-188.

¹⁰⁴ “หนังภาพยนตร์,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันศุกร์ที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ. 127).

¹⁰⁵ “จะเล่นอีกแต่วิกเดียว,” จดหมายเหตุสยามไสมย (วันพุธ เดือนสิบเอ็ด ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก 1244): 23.

สนามเล็ก หน้ากองหลุโทษเป็นประจำทุกปี คณะที่มีชื่อเสียงคือ Hippodrome กับ Hamston Circus¹⁰⁶ และละครฝรั่งที่เข้ามาเล่นที่โรงหนังพัฒนาลัย สามยอด¹⁰⁷ เป็นต้น

4.2.7 ปีกสามเสน: แรกมีสวนสนุกยามค่ำคืนในสยาม

สถานที่ที่เขวเตร่ยามค่ำคืนที่เก็บเงินเข้าชมที่นับว่าเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนแบบใหม่ของคนกรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่งคือสวนสนุกในเวลากลางคืน ภูมิหลังของสวนสนุกพัฒนามาจากงานรื่นเริงหรือเรียกทับศัพท์ว่างาน Fair ตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่มีลักษณะเป็นงานรื่นเริง มีกิจกรรมบันเทิงริมถนน มีโรงละคร สวน สปา และงานแสดงสินค้า จนมาถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงเรียกพื้นที่ความบันเทิงที่รู้จักกันในชื่อ Fair ว่า Park¹⁰⁸ ฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดอันใดที่สวนสนุกแห่งแรกในกรุงเทพฯ จะถูกเรียกว่า “ปีก” เช่นกันนั่นก็คือปีกสามเสน หรืออีกชื่อหนึ่งคือบ้านหิมพานต์

ปีกสามเสนหรือบ้านหิมพานต์เปิดบริการตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านพักของพระยาสรรพการหรือฤทธิง หนึ่งในผู้บริหารธนาคารไทยพาณิชย์ ในปีกมีที่ดินประมาณ 16,000 ตารางวา กลางปีกมีตึกสองหลังทำอย่างประณีตงดงาม ตอนหน้าของตึกมีโรงละครใหญ่อย่างงามหนึ่งโรง มีกรงเลี้ยงสัตว์ต่างๆ มีสระน้ำและสนามหญ้า มีเขาก่อด้วยหินขนาดใหญ่พร้อมด้วยถ้ำสำหรับเข้าไปเที่ยวภายในได้ เขาและถ้ำนี้มีน้ำพุกระโจนออกมาไม่ขาดสาย ด้านหน้าน้ำพุเป็นสระประดับประดาด้วยเครื่องทอง ภายในถ้ำมีทางขึ้นบนยอดเขาได้และมีพระพุทธรูปสำหรับบูชาในถ้ำ ส่วนบริเวณหลังตึกมีเขาดิน ภายในเขามีอุโมงค์กว้างขวาง บนเขามีถนนทำด้วยปูนซีเมนต์ มีที่พักรักษาด้วยศิลาและปลูกไม้หอม มีสระน้ำข้างๆ เขาก่อด้วยศิลาเป็นหย่อมๆ สำหรับนั่งดูน้ำ มีโรงเครื่องดัดต่างๆ เช่น โรงกาเพที่มีหมากพลูบุรี มีเก้าอี้สำหรับนั่งเล่นตามสนาม มีเรือสำหรับพายเล่นในคลองและในสระ มีทำน้ำและสนามหญ้าขนาดใหญ่และเล็ก และชายป่าที่ล้วนปลูกไม้ดอกและไม้ประดับ สำหรับผู้ที่ต้องการไปเที่ยวชมในปีกต้องเสียเงินค่าผ่านประตูคนละหนึ่งบาท¹⁰⁹ เปิดให้เข้าชมได้ตั้งแต่เวลา 7 โมงเช้าจนถึงสองยามหรือเที่ยงคืน¹¹⁰ ครั้น

¹⁰⁶ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 48.

¹⁰⁷ “ละครฝรั่ง,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันอาทิตย์ที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2458).

¹⁰⁸ Salvador Anton Clavé, *The Global Theme Park Industry*, Translated from the new original manuscript in Spanish by Andrew Clarke (Oxfordshire: CABI, 2007), pp. 12-16.

¹⁰⁹ “แจ้งความ บ้านหิมพานต์ หรือ ปีกสามเสน,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันพฤหัสบดีที่ 29 ตุลาคม ร.ศ. 127): 3.

¹¹⁰ “บ้านหิมพานต์ หรือ ปีกสามเสน,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันเสาร์ที่ 31 ตุลาคม ร.ศ. 127): 3.

ต่อมา ก็มีการนำภาพยนตร์จากยุโรปเข้ามาฉายทุกคืนวันอังคารและวันพฤหัสบดีตั้งแต่เวลาหนึ่งทุ่ม จนถึงสี่ทุ่มครึ่ง¹¹¹

ปีกสามเสนถือได้ว่าเป็นพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ ชนิดใหม่ กล่าวคือ มีลักษณะเป็นสวนสนุกที่ยังไม่ถึงกับเป็นสวนสาธารณะและคล้ายคลึงกับสวนสำราญในสังคมจารีตที่เป็นพื้นที่เฉพาะกลุ่มชนชั้นนำ เช่น สวนขวาและสวนสราญรมย์ที่ประกอบด้วยต้นไม้ สระน้ำ สนามหญ้า ภูเขา และเครื่องบันเทิงประเภทต่างๆ การสร้างสวนสนุกในยามค่ำคืนให้เป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนกรุงเทพฯ จึงทำให้กรอบความคิดเรื่องสวนเพื่อความสำเร็จไม่ได้เป็นพื้นที่ของชนชั้นนำอย่างในสังคมจารีตอีกต่อไป แต่ได้เริ่มเป็นพื้นที่ใหม่สำหรับสาธารณชนที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ช่วงเวลาและพื้นที่กลางคืนในสวนสนุกได้ สวนสนุกยังสะท้อนความเป็นสังคมสมัยใหม่ เพราะเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สร้างขึ้นเพื่อคลายความความแออัดของเวลาและพื้นที่ของเมืองสมัยใหม่¹¹² ในแง่ของเวลา การทำงานในตอนกลางวันที่เริ่มมีชั่วโมงและตารางเวลาที่แน่นอน นับตั้งแต่การปฏิรูประบบราชการในปี พ.ศ. 2435 และตารางเวลาการทำงานของบริษัทห้างร้านและกิจการของชาวตะวันตกส่งผลให้เกิดแนวคิดเรื่องเวลาว่างหลังเวลาทำงานในตอนเย็นเป็นต้นไป คนกรุงเทพฯ จึงใช้ปีกสามเสนในฐานะพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองเพื่อพักผ่อนหย่อนใจคลายความตึงเครียดจากช่วงเวลาทำงานในตอนกลางวัน และในแง่พื้นที่ การตั้งปีกสามเสนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนที่มีส่วนช่วยลดความแออัดของตัวเมืองกรุงเทพฯ ที่ค่อยๆ เติบโตขึ้นเป็นสังคมสมัยใหม่มาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2420 และทำเลที่ตั้งของปีกสามเสนที่อยู่ตอนเหนือของพระนครที่อยู่ห่างไกลและเหมาะแก่การเป็นพื้นที่เพื่อหลีกเลี่ยงและพักผ่อนหย่อนใจจากความคับแคบของพื้นที่และความคับคั่งของผู้คนในใจกลางเมืองและย่านเศรษฐกิจของเมืองทางตอนใต้พระนคร

การเปิดบริการปีกสามเสนได้รับความสนใจจากคนกรุงเทพฯ อยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะเมื่อนำภาพยนตร์เข้ามาฉาย แต่ผู้ที่เข้าไปชมและใช้บริการกิจกรรมยามค่ำคืนต่างๆ ในปีกสามเสนกลับพบว่าส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นนำมากกว่าสามัญชน¹¹³ ทั้งนี้ อาจพิจารณาได้จากอัตราค่าผ่านประตูที่เก็บอยู่ที่หนึ่งบาทต่อหนึ่งคน เมื่อเทียบกับรายได้ของสามัญชนส่วนใหญ่แล้วก็ยังนับว่าเป็นราคาที่สูงก่อนข้างสูง ประกอบกับความไม่สะดวกในการเดินทางกลับบ้านของสามัญชนที่ไม่มียานพาหนะ

¹¹¹ “หนังภาพยนตร์ใหม่,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันจันทร์ที่ 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 127): 3.

¹¹² ความนิยมในการลงทุนสร้างสวนสนุกไว้ให้ประชาชนในเมืองใหญ่ได้พักผ่อนคลายความเครียดจากความแออัดในตัวเมืองที่ไร้รายได้อย่างงดงามแก่ผู้ลงทุนเริ่มเกิดขึ้นในโลกตะวันตกตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ดู สมร นิตินันท์ประภาส, ประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา ค.ศ. 1865-1945: ยุคหลังสงครามการเมือง-สงครามโลกครั้งที่ 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2553), หน้า 105.

¹¹³ “หนังภาพยนตร์,” หนังสือพิมพ์ไทย (วันพุธที่ 2 ธันวาคม ร.ศ. 127): 3.

ส่วนตัว เพราะเมื่อเวลาหนึ่งเลิกตอนสี่ทุ่มหรือเวลาปิดบริการปากตอนเที่ยงคืนตรงเที่ยวสุดท้าย ได้หมดไปตั้งแต่สองทุ่มแล้ว ในเรื่องการเดินทางจึงเห็นได้ว่ายานพาหนะเป็นสิ่งสำคัญต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านของคนกรุงเทพฯ ที่สามารถพาพวกเขาไปสู่พื้นที่กลางคืนของเมืองที่ใดและจะกลับเมื่อใดก็ได้ อย่างไรก็ตาม ปากสามเสนก็เป็นพื้นที่แรกที่แสดงให้เห็นการใช้พื้นที่สวนเพื่อ ความสำคัญในยามค่ำคืนร่วมกันระหว่างชนชั้นสูงกับสามัญชนก่อนที่จะมีสวนสาธารณะเพื่อ สาธารณชนในเมืองอย่างแท้จริงที่สวนลุมพินีในปลายทศวรรษที่ 2460

พัฒนาการของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2420-2450 ที่พิจารณา ตามชนิดของกิจกรรมและพื้นที่กลางคืนของเมืองที่เอื้อต่อการเข้าไปใช้ชีวิตยามค่ำคืนนั้นเป็นความ ต่อเนื่องจากช่วงก่อนทศวรรษที่ 2420 ในสามทศวรรษนี้หลักฐานส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมยาม ค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ เป็นกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในช่วงเวลาว่าง และสถานะสมัยใหม่จาก โลกตะวันตกได้เข้ามามีอิทธิพลต่อรูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ มากขึ้นจากเดิม ที่ เห็นได้ชัดคือลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนแบบตะวันตก ได้แก่ งานเลี้ยงเดินรำ กิจกรรมในสโมสร การชมมหรสพแบบเก็บเงิน และการเที่ยวเล่นในสวนสนุกยามค่ำคืน แต่อย่างไร ก็ตามการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนที่ได้รับความนิยมจากสามัญชนส่วนใหญ่ยังคงเป็นการเที่ยว เตรีตามโรงบ่อนเพื่อเล่นการพนันหรือชมมหรสพและเดินหาของกินเล่น และการเที่ยวโรงโสเภณี ของผู้ชาย กิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนทั้งสองอย่างนี้เป็นกิจกรรมในสังคมจารีตที่ ได้รับการพัฒนารูปแบบใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมของเมืองกรุงเทพฯ ที่เริ่มพัฒนาไปสู่ ความเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2420 กล่าวคือ โรงบ่อนได้รับการพัฒนาให้เป็น ชุมชนความบันเทิงแห่งพระนคร และโรงโสเภณีต้องจดทะเบียนและติดโคมเชิวที่สำนักไว้เป็น สัญลักษณ์ ดังนั้น แม้ว่าสถานะสมัยใหม่จะมีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ มากขึ้น แต่ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2420-2450 ก็ยังเป็นช่วงเวลาก้ำกึ่งกันระหว่างวิถีชีวิต ในสังคมจารีตกับวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ จนกระทั่งถึงทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นไป กิจกรรมยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ทั้งในบ้านและนอกบ้านหลากหลายชนิดจึงได้สะท้อนภาพชีวิต ยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่อย่างแท้จริงและกรุงเทพฯ ได้เริ่มกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะได้ มีสถานะทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาเป็นปัจจัยกำกับสำหรับการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

4.3 ปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460

สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของสังคมกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 ในฐานะปัจจัยภายในที่ร่วมสมัยกับบริบทของสังคมโลกในทศวรรษที่ 1920¹¹⁴ ที่เป็นปัจจัยภายนอกได้ส่งผลร่วมกันประกอบสร้างวิถีชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ให้แสดงออกถึงวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ยิ่งขึ้นและได้กลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460-2480 ด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ ดังต่อไปนี้

4.3.1 แนวคิดเรื่องเวลาและพื้นที่ในโลกสมัยใหม่

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินโดยนำเอาระบบการทำงานเต็มเวลาในออฟฟิศมาใช้ในระบบราชการเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2418 ครั้นถึงปี พ.ศ. 2435 ระบบการทำงานแบบเต็มเวลาก็ถูกใช้กับทุกกระทรวง¹¹⁵ การเกิดระบบการทำงานเต็มเวลาในระบบราชการที่มีตารางเวลาแน่นอนนี้สอดคล้องกับกรอบความคิดเรื่องเวลาที่เป็นเหตุผล (rational time) ที่ระบบของเวลาไม่ได้ขึ้นอยู่กับการหมุนของดวงอาทิตย์อีกต่อไป แต่อยู่ที่เงื่อนไขของชีวิตและการทำงานอันเป็นผลมาจากกระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่และกระบวนการทำให้เป็นเมืองที่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมและการสื่อสารของผู้คน ตลอดจนเปลี่ยนแปลงการรับรู้เรื่องเวลาของทั้งสังคม ซึ่งเป็นข้อสำคัญที่สุดของการเป็นสังคมสมัยใหม่¹¹⁶ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือการปรับทัศนคติใหม่ต่อระบบเวลาทำงานในโลกตะวันตกเป็นกระบวนการหนึ่งของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและแนวคิดในระบบทุนนิยมที่ต้องการชั่วโมงการทำงานเพื่อผลิตผลที่เป็นมูลค่าสูงสุดในโรงงานของเอกชน แต่สำหรับสยามเป็นเรื่องของการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยในยุคอาณานิคมและนำมาใช้ในระบบราชการ ครั้นเมื่อมีตารางเวลาทำงานที่แน่นอนแล้ว กลางวันจึงเป็นเวลาทำงาน

¹¹⁴ ทศวรรษที่ 2460 เทียบเคียงได้กับทศวรรษที่ 1920 ในทศวรรษนี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของประวัติศาสตร์โลกที่อิงอยู่กับสภาพสังคมของสหรัฐอเมริกาที่มีอิทธิพลต่อส่วนอื่นๆ ของโลก รวมถึงกรุงเทพฯ ด้วย จนมีสมญาที่เรียกยุคทศวรรษที่ 1920 อยู่หลากหลาย ที่คุ้นหูกันดีคือ ยุคดนตรีแจ๊ซ (The Jazz Age) และยุคยี่สิบที่อ้ออ้ออีกที (The Roaring Twenties) นอกจากนั้นก็คือ ยุคสมัยแห่งการใช้ชีวิตไร้สาระที่ขบถเย็บ (The Age of Wonderful Nonsense) ยุคทองที่ยี่สิบ (The Golden Twenties) ยุคเงินใหญ่ (The Big Money) ยุครถยนต์ ยุคหนุ่มสาวไวไฟ (The Framing Youth) และยุคสูญสิ้นศรัทธา (The Lost Generation) ดู อรพินท์ ปานนาค, ประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2545), หน้า 111-112. และ สมร นิตินันท์ประภาส, ประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา ค.ศ. 1865-1945: ยุคหลังสงครามการเมือง-สงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 235-277.

¹¹⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 35-36.

¹¹⁶ Joachim Schlör, *Nights in the Big City: Paris, Berlin, London 1840-1930*, pp. 92-93.

ส่วนกลางคืนหรือที่จริงคือตั้งแต่ตอนเย็นหลังเลิกงานเป็นต้นไปจึงกลายเป็นเวลาว่างหรือเวลาพักผ่อนหย่อนใจที่มีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนทั้งในบ้านและนอกบ้าน โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นมา เช่น การกินดื่ม การเดินรำ การเล่นกีฬา การชมภาพยนตร์ การเดินเล่นหรือนั่งรถเล่น การอ่านหนังสือ การเล่นพนัน ฯลฯ นอกไปจากนั้นการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเรื่องเวลายังมีพื้นฐานมาจากการพัฒนาเทคโนโลยีไฟฟ้า เพราะผลสะท้อนอย่างหนึ่งของไฟฟ้าคือทำให้เส้นแบ่งระหว่างกลางวันกับกลางคืนเกิดความพร่ามัว¹¹⁷ จนทำให้เริ่มมองไม่เห็นรอยต่อระหว่างกลางวันกับกลางคืน คนกรุงเทพฯ จึงสามารถทำกิจกรรมยามค่ำคืนไปได้อย่างต่อเนื่องไม่ต่างจากช่วงเวลากลางวัน

สำหรับแนวคิดเรื่องพื้นที่ใน โลกสมัยใหม่ของสยามได้มีการแบ่งแยกพื้นที่อย่างชัดเจน ในระดับปัจเจกและสังคมได้มีการแยกพื้นที่ส่วนตัวออกจากพื้นที่สาธารณะสังเกตได้จากการแบ่งพื้นที่บ้านเรือนตามประโยชน์ใช้สอยให้มีความเป็นส่วนตัวและมีสัดส่วนเฉพาะมากขึ้น โดยเฉพาะในบ้านของกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่มีการแยกห้องต่างๆ เป็นห้องนอน ห้องรับแขก ห้องรับประทานอาหาร ฯลฯ แต่ในบ้านของสามัญชนส่วนใหญ่ยังคงไม่มีการแยกพื้นที่บ้านอย่างชัดเจนนัก ดังที่ เออเนสต์ ยัง (Ernest Young) ข้าราชการชาวอังกฤษในกระทรวงธรรมการ ได้สังเกตห้องนอนของคนกรุงเทพฯ ไว้ว่าเป็นห้องที่สำคัญเป็นลำดับที่สองของบ้าน และถูกใช้เป็นที่ห้องเก็บของไปในตัวด้วย และในกรณีที่มีคนในบ้านเจ็บป่วยภายในห้องก็จะเต็มไปด้วยพระพุทธรูปบูชาปิดทอง¹¹⁸ ห้องนอนของสามัญชนส่วนใหญ่จึงมีไว้ให้ใช้สอยในหลากหลายหน้าที่ แต่ในภาพรวมห้องนอนก็มีความสำคัญสำหรับชีวิตยามค่ำคืนของคนทุกชนชั้น อย่างน้อยๆ ห้องนอนก็เป็นโลกส่วนตัวของผู้นอนและมีกิจกรรมยามค่ำคืนหลายอย่างเกิดขึ้นและดำเนินไปในห้องนอน ไม่ว่าจะเป็นการนอนหลับ การอ่านหนังสือ การฟังวิทยุ และกิจกรรมทางเพศ ฯลฯ การแยกพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะออกจากกันนี้ทำให้เกิดลักษณะกิจกรรมที่เป็นส่วนตัวและกิจกรรมที่เป็นสาธารณะขึ้นมา ดังจะเห็นได้ว่าตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นไปมีหลักฐานจำนวนมากพอที่จะแสดงให้เห็นกิจกรรมยามค่ำคืนในบ้านกับกิจกรรมยามค่ำคืนในพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองอย่างแจ่มชัดมากขึ้น

รูปธรรมของการแบ่งเวลาและพื้นที่ที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืนอีกประการหนึ่งคือลักษณะการแต่งกายตามกาลเทศะ ดังกรณีของ อัมพร ในนวนิยายเรื่อง ชัยชนะหลวงนฤบาล

¹¹⁷ Stephen Kern, *The Culture of Time and Space 1880-1918: With a New Preface* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003), pp. 29-30.

¹¹⁸ เออเนสต์ ยัง, “มองสยาม,” แปลจาก *Peeps at Many Lands: Siam* โดย สุกครัตน์ ธาราศักดิ์, ใน กรมศิลปากร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2535), หน้า 357.

(พ.ศ. 2478) ที่ “ไม่เคยใช้เครื่องแต่งตัวที่ทำด้วยแพรอันเป็นมันระยับในเวลากลางวัน และไม่เคยสวมเสื้อคอกว้างหรือแหวนหลังเมื่ออาทิตย์ยังส่องแสงจ้า อัมพรแต่งตัวเรียบที่สุด แต่งถูกเวลาและเหมาะแก่สถานที่อยู่เสมอ”¹¹⁹ การแบ่งแยกการแต่งกายสำหรับกลางวันและกลางคืนจึงสะท้อนแนวคิดเรื่องเวลาและพื้นที่ในโลกสมัยใหม่ที่มีการแบ่งสิ่งต่างๆ ให้มีความเฉพาะเจาะจงได้เป็นอย่างดี สำนึกเรื่องการแบ่งแยกเวลาและพื้นที่ยังเกี่ยวโยงไปสู่ประเด็นอื่นๆ อีก เช่น เพศ ชนชั้น และวัฒนธรรมการกิน ฯลฯ ครั้นถึงทศวรรษที่ 2480 ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การแบ่งแยกเวลาและพื้นที่กลางคืนยิ่งมีความชัดเจนมากขึ้นจากการดำเนินนโยบายรัฐนิยมที่ได้กำหนดเวลาการทำกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันของพลเมืองให้มีแบบแผนและการแต่งกายให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะ สภาพของการแบ่งแยกเรื่องเวลาและพื้นที่กลางคืนในโลกสมัยใหม่จึงทำให้คนกรุงเทพฯ ได้ใช้ช่วงเวลากลางคืนเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจทั้งในพื้นที่ส่วนตัวที่บ้านและพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองมากขึ้นตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460

4.3.2 กลุ่มคนต่างๆ ในกรุงเทพฯ

ในทศวรรษที่ 2460 มีความเปลี่ยนแปลงและความคลี่คลายในด้านกลุ่มคนต่างๆ ในกรุงเทพฯ ที่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของกลุ่มคนในฐานะองค์ประกอบสำคัญของสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีส่วนร่วมสร้างวัฒนธรรมมวลชนของเมือง ไม่ใช่กลุ่มคนที่มีลำดับชั้นอย่างเคร่งครัดในสังคมจารีตและมีเฉพาะวัฒนธรรมของชนชั้นสูงกับชนชั้นต่ำเท่านั้น เพราะชนชั้นกลางได้เริ่มก้าวเข้ามามีบทบาทในการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางวัฒนธรรมของเมืองกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 คนชั้นกลางในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนที่มีประสบการณ์ร่วมกันที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มุ่งแสวงหาการทำงานอันเป็นอาชีพอิสระ และมุ่งประกอบการอุตสาหกรรมหรือการลงทุนเพื่อให้สังคมเศรษฐกิจมีการผลิตแบบใหม่ๆ คนชั้นกลางจึงแยกตัวเองออกมาจากกลุ่มข้าราชการ ชนชั้นสูง และชนชั้นล่าง¹²⁰

กลุ่มคนชั้นกลางที่สำคัญในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 คือกลุ่มนายทุนเงินรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางภาวะสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและวิกฤตการณ์ข้าวในปี พ.ศ. 2462 นายทุนเงินกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของกิจการ โรงสี และพ่อค้าข้าวกับพ่อค้าที่ทำหน้าที่นายหน้าในการติดต่อซื้อข้าวให้กับบริษัทส่งออก เช่น นายตันเฮาะซัง เจ้าสัวหวังหลี นายแต่ได้ฉิน เตชะกำพุด (พระสวามีภักดีภูวนาด) นายซี้สิน (ตันซี้สิน) เจ้าสัวโรงสี นายลูเซ็ง พยัคฆาภรณ์ นายเป็กเจียงหรือนายเจียร กอวัฒนา นายเด็กชวน บุลกุล นายชาติ (ตันเอี้ยวทั้ง) นายซี้เสี่ย (จันกวยฮึง) และนายเทียน ทวีสิน เป็นต้น พวกเขาเหล่านี้เป็นนายทุนเงินรุ่นใหม่ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับระบบราชการคือไม่มี

¹¹⁹ ดอกไม้สด, ชัยชนะหลวงนฤบาล (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2505), หน้า 176-177.

¹²⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 122-123.

บรรดาคักดี เป็นคนรุ่นใหม่ที่เป็นลูกจีนหลานจีน เป็นผู้ผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่คือการศึกษาในระบบโรงเรียนทั้งในประเทศและนอกประเทศ และมีความรู้ด้านภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะภาษาอังกฤษนอกเหนือจากการรู้ภาษาจีน รวมถึงมีประสบการณ์ด้านการค้า และได้รวมตัวกันเป็นสมาคมเพื่อพบปะสังสรรค์และการเจรจาธุรกิจการค้าระหว่างกัน เช่น สมาคมไทรมาสซึ่งเป็นสมาคมสำหรับการพบปะสังสรรค์กันเลี้ยงของพวกพ่อค้าที่ร่ำรวยจากการค้าข้าวในปีวิกฤตการณ์¹²¹ บรรดาพ่อค้าที่ได้กำไรจากการค้าข้าวในระยะเวลานี้ต่างใช้ชีวิตยามค่ำคืนกันอย่างสนุกสนานและฟุ่มเฟือย ดังกรณีที่บ้านนายเป็กเจียงหรือนายเจียร กอวัฒนามีการจัดกินเลี้ยงกันทุกคืน และได้นำหญิงนักร้องมาร้องเพลงขับกล่อมด้วย ดังปรากฏหลักฐานในบันทึก “ชีวประวัติคำกลอนของนายเทียน ทวีสิน ระหว่างปี พ.ศ. 2425-2494” ความว่า

“ที่บ้านนายเป็กเจียงเลี้ยงไม่หยุด ไม่สิ้นสุดทุกเย็นเว้นไม่ได้
 จ้างพ่อครัวมาทำประจำไว้ สำหรับได้กินกันเท่านั้นเอง
 นอกจากนั้นมโหรียังมีกล่อม ช่างเพียบพร้อมไพเราะดูเหมาะสม
 นางสาวสาวขาวเข้ามาทำเพลง ช่วงวังเวงน่าฟังนั่งยังฟัง”¹²²

การใช้ชีวิตยามค่ำคืนอย่างสนุกสนานไปกับการกินดื่มอย่างหรูหราของนายทุนจีนรุ่นใหม่ นี้แสดงให้เห็นกิจกรรมยามค่ำคืนของคนชั้นกลางกลุ่มใหม่ในกรุงเทพฯ ที่เป็นกลุ่มคนสำคัญต่อพัฒนาการของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบเมืองสมัยใหม่ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460-2480 ด้วยการสังสรรค์กินดื่มทั้งที่บ้านและตามสถานเริงรมย์ของเมือง ฉะนั้นแล้วการเติบโตของสถานบันเทิงเริงรมย์หลายแห่งในสามทศวรรษนี้จึงเกิดขึ้นเพื่อรองรับกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนของกลุ่มนายทุนจีนรุ่นใหม่หรือนายทุนจีนระดับเจ้าสัว เช่น ภัตตาคารอาหารจีน ได้แก่ ห้อยเทียนเหลา เขาวยีน ก็จันเหลา ฯลฯ ภัตตาคารบางแห่งถึงกับมีการเปิดบ่อนการพนันให้เล่นทั้งรูเล็ต (roulette) น้ำเต้าปูปลา และไพ่หกกระจอก¹²³ และยังพบว่าสโมสรจีนบางแห่ง เช่น สโมสรจีนบี๊สูหน้าห้างขายยาบุญมี สามแยก ได้จ้างหญิงนักร้องไปมาเดินระบำให้ดู¹²⁴ การใช้ชีวิตยามค่ำคืนของกลุ่มนายทุนจีนยังเห็นได้จากการทำงานในยามค่ำคืนของพวกเขาคือการเป็นนายหน้าเดินติดต่อซื้อขายข้าวในเวลากลางคืนที่ถนนทรงวาด หรือเจ้าของกิจการโรงสีก็ช่วยให้เกิดการดำเนินงานของกุลีในโรงสีข้าวในยามค่ำคืน

¹²¹ สุนทรีย์ อาสะวีย์, วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 26-40.

¹²² เทียน ทวีสิน, “ชีวประวัติคำกลอนของนายเทียน ทวีสิน ระหว่างปี พ.ศ. 2425-2494,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายเทียน ทวีสิน, 4 พฤศจิกายน 2516, หน้า 24. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

¹²³ พระพิศาลสุขุมวิท (ประสพ สุขุม), หน้า 47.

¹²⁴ “เปลือยกายเดินระบำไปกินกันอย่างถึงแก่กัน,” สยามราษฎร์ (วันพุธที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2474): 16.

กลุ่มคนชั้นกลางที่ควรกล่าวถึงอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ เนื่องจากคนกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญที่สะท้อนให้เห็นการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ทั้งด้านการทำงานและการเที่ยวเตร่ใช้ชีวิตยามราตรี ดังกรณีของ โชติ แพร่พันธุ์หรือยาขอบที่ใช้ช่วงเวลากลางคืนตั้งแต่ตีสามถึงหกโมงเช้าทำงานเขียนหนังสือ¹²⁵ เช่นเดียวกับมาลัย ชูพินิจที่ชอบเขียนหนังสือตอนดึกๆ¹²⁶ ในขณะที่นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์อีกหลายคนต่างใช้ชีวิตยามค่ำคืนไปกับการเที่ยวเตร่หาของกินเล่นตามถนนและใช้ร้านกาแฟและร้านเหล้าเป็นที่สนทนาเกี่ยวกับหนังสือที่เขียนและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน เช่น มาลัย ชูพินิจ กุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือศรีบูรพา และ มนัส จรรยงค์ มักไปนั่งกินดื่มหย่อนใจที่ร้านเหล้าสี่แยกบางขุนพรหมหรือไม่ก็ไปที่เทเวศร์¹²⁷ และร้านเหล้าสี่แยกบางขุนพรหมนี่เองก็เป็นร้านเหล้าประจำของนักเขียนอีกหลายคน¹²⁸ นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์จึงเป็นคนชั้นกลางกลุ่มใหม่ที่ค่อยๆ มีบทบาทในการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในสังคมเมืองกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 นอกจากนั้นคนชั้นกลางที่เป็นนักหนังสือพิมพ์บางคนยังได้มีส่วนในการลงทุนธุรกิจภาพยนตร์ทั้งตั้ง โรงฉายและงานสร้าง เช่น นายเชิวของอ้วน สีนุญเรื่องแห่งบริษัทสยามภาพยนตร์ และพี่น้องตระกูลวสุวัต แห่งหนังสือพิมพ์ ศรีกรุง สร้างภาพยนตร์ “โชคสองชั้น” (พ.ศ. 2470) ในนามบริษัทกรุงเทพฯ ภาพยนตร์¹²⁹ เป็นต้น คนชั้นกลางกลุ่มนี้จึงมีบทบาททำให้พื้นที่ความบันเทิงยามค่ำคืนอย่างโรงภาพยนตร์และวัฒนธรรมการดูภาพยนตร์แพร่หลายในกรุงเทพฯ มากขึ้น

จากการพิจารณาการก้าวขึ้นมามีบทบาทต่อการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ของคนชั้นกลางในทศวรรษที่ 2460 สะท้อนให้เห็นว่าวัฒนธรรมของเมืองกลางคืนในโลกสมัยใหม่เริ่มเป็นวัฒนธรรมร่วมกันของคนหลากหลายชนชั้นที่เข้าไปใช้พื้นที่เมืองยามค่ำคืน และหากพิจารณาให้ละเอียดโดยรวมเอากลุ่มคนในสังคมเดิมก่อนทศวรรษที่ 2460 เข้าไปจะพบว่าพวกเขายังมีส่วนผลักดันการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ให้เริ่มปรากฏลักษณะวิถีชีวิตแบบเมืองสมัยใหม่

¹²⁵ ประสาน มีเฟื่องศาสตร์, “มูมหนึ่งในชีวิตของยาขอบ,” ใน สมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, ยาขอบอนุสรณ์ (พระนคร: แพร่พิทยา, 2504), หน้า 257.

¹²⁶ สด กุระมะโรหิต, “ม.ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง,” ใน ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ, ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ, หน้า 65.

¹²⁷ มนัส จรรยงค์, “มาลัย ชูพินิจ ชีวิตคืออะไรก็ได้,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

¹²⁸ เสลา เรขะรุจิ, “ชิต บุรทัต อดีตผู้ช่วย บ.ก. ไทย-ยอดแก้ว,” ใน อาจิณ จันทรัมพร และช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ, 100 ปี ชิต บุรทัต (กรุงเทพฯ: คอกหญ้า, 2535), หน้า 74-75.

¹²⁹ จำเริญลักษณ์ ธนะวังกน้อย, ประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ไทย ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 40-42.

เช่นเดียวกันคือ กลุ่มเจ้านายและขุนนาง กลุ่มข้าราชการ กลุ่มนักเรียนนอก กลุ่มสามัญชนและแรงงานรับจ้างชาวจีน

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 กลุ่มเจ้านายและขุนนางค่อยๆ ลดจำนวนลงเรื่อยๆ ก่อนที่จะรักษาสถานภาพของกลุ่มตนไว้ได้ในฐานะผู้ดีเก่าหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในทศวรรษที่ 2460-2480 การใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกลุ่มเจ้านายปรากฏให้เห็นทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมือง ได้แก่ การดูภาพยนตร์ที่วังหรือบ้าน การออกไปรับประทานอาหารค่ำที่ภัตตาคารหรือการไปชมภาพยนตร์ที่โรงภาพยนตร์ เป็นต้น สำหรับกลุ่มข้าราชการ การใช้ชีวิตยามค่ำคืนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 ส่วนหนึ่งเป็นผลกระทบบ้างมาจากการมีตารางเวลาทำงานที่แน่นอนในออฟฟิศ ทำให้ช่วงเวลาเย็นหลังเลิกงานเป็นต้นไปเป็นช่วงเวลาที่ข้าราชการใช้เพื่อกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน ดังบทความเสียดสีกิจวัตรประจำวันของข้าราชการหนุ่มสมัยนั้นว่า

“คืน 11 ก.ท. (ก่อนเที่ยง) กินข้าวแล้วไปออฟฟิศ เพราะมีงานมาก กลับ 3 ล.ท. (หลังเที่ยง) ไปถึงบ้านแต่งตัวไปเล่นเทนนิส หรือบิลเลียด หรือตีฟิซางแล้วแต่นัด กลับจากเล่นเทนนิส กินข้าว แล้วนั่งรถยนต์ไปพักผ่อนตามที่เช่า หรือตามโรงภาพยนตร์ หรือตีฟิ (โสเภณี) จน 1 หรือ 2 ก.ท. แล้วกลับบ้านนอน”¹³⁰

วัฒนธรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของข้าราชการส่วนใหญ่จึงได้แก่ การเล่นกีฬา การชมภาพยนตร์ การเที่ยวโสเภณี นอกจากนี้กิจกรรมยามค่ำคืนของภรรยาข้าราชการก็ไม่ต่างจากข้าราชการผู้เป็นสามีนัก กล่าวคือ ภรรยาข้าราชการบางคนมักออกไปรับประทานอาหารค่ำนอกบ้าน ดูหนัง และเดินร่ำที่โรงเดินร่ำหรืองานเลี้ยงสังสรรค์¹³¹ สำหรับงานเลี้ยงสังสรรค์ (party) ตามบ้านนั้นก็เป็วัฒนธรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกลุ่มนักเรียนนอกที่เรียนจบและเริ่มทยอยกลับมาในทศวรรษที่ 2460 เช่นที่บ้านศาลาแดงของเจ้าพระยาบรมราช (ปิ่น สุขุม) ได้จัดเรือนนอกไว้ให้เป็นสถานที่จัดปาร์ตี้ของบรรดาลูกหลานผู้มีฐานะที่เคยเป็นนักเรียนนอกได้มาสังสรรค์กันในยามค่ำคืนแทนการออกไปหาที่เที่ยวเตร่นอกบ้าน¹³² กลุ่มนักเรียนนอกยังได้นำค่านิยมและวัฒนธรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบตะวันตกเข้ามาด้วยไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมการเข้าสมาคมหรือลักษณะการแต่งกาย

¹³⁰ ดุสิตสมิต (22 กุมภาพันธ์ 2461) อ้างใน เพชรสุภา ทศนพันธ์, “แนวความคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475,” หน้า 51-52.

¹³¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ภรรยาข้าราชการสำคัญ, แปลจาก A statesman's wife โดย ม.ล. ปิ่น มาลากุล (กรุงเทพฯ: แพรววิทยา, 2516), หน้า 13 และ 30.

¹³² ประสงค์ สุขุม, จาก “ยมราช” ถึง “สุขุมวิท”: เหตุการณ์ใน 4 รัชกาล, พิมพ์ครั้งที่ 4 ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 405-406.

ในยามค่าเงิน ด้านชีวิตของสามัญชนที่หลุดพ้นจากพันธะในระบบไพร่และทาสและคนชั้นล่าง จำพวกแรงงานรับจ้างชาวจีนต่างก็ช่วยทำให้เกิดวัฒนธรรมของมวลชนระดับล่างที่เข้าไปใช้พื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองกรุงเทพฯ ทั้งถนนและพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองผ่านการประกอบอาชีพและการพักผ่อนหย่อนใจ

การมีกลุ่มคนที่หลากหลายมากขึ้นในสังคมเมืองกรุงเทพฯ นอกจากจะทำให้เกิดวัฒนธรรมมวลชนของเมืองสมัยใหม่ที่หลากหลายแล้ว ยังทำให้เกิดความต้องการสินค้าและบริการต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะการบริการเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ อาทิ สถานกินดื่มสาธารณะ สถานบันเทิงเรีงรมย์ และสวนสาธารณะ เป็นต้น การขยายตัวของพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของเมืองยามค่ำคืนจึงเป็นผลสะท้อนจากการขยายตัวของกลุ่มคนที่หลากหลายในทศวรรษที่ 2460 และการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าและการลงทุนในธุรกิจยามค่ำคืนในทศวรรษเดียวกัน

4.3.3 เศรษฐกิจการค้าและการลงทุน

ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 พบว่ามีนักธุรกิจไทยบางคนได้ลงทุนในธุรกิจบันเทิงยามค่ำคืน อาทิ พระชลัมพิสัยเสนิเปิดโรสฮอลล์ที่ถนนสุรวงศ์ พระชลาศัยวิชิตเปิดเบียร์ฮอลล์ที่สวนสนุกในบริเวณสวนลุมพินี นายพันโท พระสุรธชิต อดีตนายทหารบกเปิดเม็คชิมฮอลล์ตั้งอยู่ชั้นดาดฟ้าของอาคารสามชั้น ถนนเสือป่า¹³³ หลวงสรรพานิช เจ้าของห้างสรรพานิชสตรีเปิดพูลรัม พระยาภิรมย์ภักดี (บุญรอด ภิรมย์ภักดี) ได้ลงทุนในกิจการผลิตเบียร์และเปิดร้านขายเหล้าในลักษณะที่เป็นผับและบาร์แบบตะวันตกตั้งอยู่ที่เชิงสะพานพิทยเสถียร (สะพานเหล็กกลาง)¹³⁴ นายพิศิษฐ์ สุชะวณิชย์ เปิดแม่น้ำบาร์ที่ได้สะพานพุทธฝั่งธนบุรี¹³⁵ พระยาทหารบดีสีหราชบาลเมืองเปิดสวนสนุกที่สวนลุมพินี นายห้างฮวดใช้ สุโกศล เจ้าของห้างฮวดใช้จำหน่ายรองเท้าผ้าใบพื้นยางยี่ห้อตันกาก็ได้สร้างตึกใหม่ขึ้นที่ข้างวังบูรพาภิรมย์เปิดเป็นโฮเต็ลชื่อสยามโฮเต็ล ชั้นล่างของโฮเต็ลเปิดเป็นสถานเรีงรมย์ที่มีทั้งสุราและนารี¹³⁶ เป็นที่น่าสังเกตว่านักธุรกิจในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ไม่เพียงเป็นผู้มีทุนทรัพย์พร้อมมูลเท่านั้น ทั้งยังเป็นผู้มีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการที่เอื้อให้มีโอกาสสร้างสายสัมพันธ์ในการติดต่อทำธุรกิจการค้ากับรัฐหรือผู้มีอำนาจในสังคมมากกว่าคนกลุ่มอื่นๆ นอกจากนี้ก็มีชาวญี่ปุ่นคือนางยูกิโ อโนะวะ ลงทุนในกิจการโรงแรมคือบางกอกโฮเต็ล ที่ตำบลถนนสีลม อำเภอบาง

¹³³ ยศ วัชรเสถียร, มนัส จรรย์รงค์ และไม้เมืองเดิม (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520), หน้า 99.

¹³⁴ ยูธิษฐีเยร (ยศ วัชรเสถียร), “เหล้ากับคนไทย,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 15 และ 18-19.

¹³⁵ รงค์ วงษ์สุวรรณ, “สนทนากับผู้เขียนเรื่อง ‘จับตาย,’” ใน อนุสรณ์ มนัส จรรย์รงค์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 73.

¹³⁶ ยูธิษฐีเยร (ยศ วัชรเสถียร), “แหล่งโลกียสถานยามราตรีในอดีต,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 149.

รัก¹³⁷ เป็นต้น ด้วยเศรษฐกิจการค้าและระบบเงินตราที่เปิดกว้างทำให้การลงทุนในธุรกิจสถาน
 เริงรมย์เหล่านี้ดูเหมือนว่าไม่ใช่เรื่องยากนัก เพราะเพียงแค่มียเงินเช่าห้อง ซื่อเหล่า และซื่อโต๊ะหมุกก็
 สามารถเปิดกิจการได้แล้ว ดังกรณีผู้หญิงลูกครึ่งคนหนึ่งที่เคยทำงานอยู่ที่โรสฮอลล์ก็ได้แตกสาขา
 ออกไปเปิดผู้นำฮอลล์เป็นของตัวเอง¹³⁸

จำนวนประชากรของกรุงเทพฯ ที่เพิ่มขึ้นในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่งถึง
 สงครามโลกครั้งที่สองจาก 400,000-500,000 คนในทศวรรษที่ 2450 เป็น 800,000 คนในทศวรรษที่
 2480 ส่งผลให้เกิดความต้องการสินค้าและบริการในสังคมเมืองกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก¹³⁹
 ประกอบกับการเติบโตและการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศและการค้าภายในประเทศในยุคที่
 เรียกได้ว่าเป็นยุคผลิตเพื่อการทดแทนการนำเข้ายุคแรกของไทยก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชีวิต
 ยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่และกลายสภาพเป็น
 เมืองกลางคืนจากการผลิตสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคในชีวิตประจำวันได้แก่ กิจการผ้า ไม้ขีด
 ไฟ เครื่องหนัง นูหรี เบียร์ ปูนซีเมนต์ สบู่ เครื่องประดับทองคำ ธุรกิจภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ รถ
 บริการสาธารณะต่างๆ เช่น รถเมล์ รถราง รถแท็กซี่ รถลาก รถสามล้อ และห้างสรรพสินค้า เป็น
 ต้น¹⁴⁰ จะเห็นได้ว่าสินค้าและบริการที่สำคัญต่อรูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในสังคมเมืองสมัยใหม่
 คือ นูหรี เบียร์ ธุรกิจภาพยนตร์ หนังสือพิมพ์ และรถบริการสาธารณะ ความหลากหลายของสินค้า
 เหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นการเริ่มกลายเป็นเมืองแห่งการบริโภคทางวัตถุในสังคมสมัยใหม่ของ
 กรุงเทพฯ และการบริโภคทางวัตถุในสังคมเมืองสมัยใหม่ยังรวมไปถึงการบริโภควัฒนธรรมสมัย
 นิยมที่แพร่หลายเข้ามาในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460

4.3.4 วัฒนธรรมสมัยนิยมในทศวรรษที่ 1920

มาร์เซล ดานีซี (Marcel Danesi) นักมานุษยวิทยาตั้งข้อสังเกตว่าทศวรรษที่ 1920 หรือที่
 เรียกกันว่าเป็นทศวรรษที่ยี่สิบที่อ้ออิงอีกทีก็ (Roaring Twenties) เป็นหมุดหมายสำคัญของการตก
 ผลิตของวัฒนธรรมสมัยนิยม (popular culture) และพอลถึงทศวรรษต่อมาวัฒนธรรมสมัยนิยมก็

¹³⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระจกรวมหาชาติไทย ร.6 ม. 6/22 เพลงใหม่
 บางกอกไฮเตล (14-26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2467).

¹³⁸ รงค์ วงษ์สวรรค์, “สนทนากับผู้เขียนเรื่อง ‘จับตาย,’” ใน *อนุสรณ์ มนต์ จรรงค์*, หน้า 73.

¹³⁹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (ปรับปรุง
 เพิ่มเติม) (กรุงเทพฯ: Silkworm Books, 2546), หน้า 307.

¹⁴⁰ พรณี บัวเล็ก, *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482: บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่
 โศกนาฏกรรม* (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545), หน้า 103-112.

แพร่หลายสู่ทุกอณูของสังคมอเมริกันและส่วนอื่นๆ ของโลก¹⁴¹ วัฒนธรรมสมัยนิยมในทศวรรษนี้ที่เปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน ได้แก่ รถยนต์ นับตั้งแต่การเปิดตัวรถยนต์รุ่นใหม่ในชื่อ Model-T ของเฮนรี ฟอร์ด (Henry Ford) ในปี ค.ศ. 1908 ภาพยนตร์ที่เริ่มฉายตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และวิทยุที่เริ่มออกอากาศในทศวรรษที่ 1920 มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ แทบทุกอย่างของวัฒนธรรมสมัยนิยมนั้นมีไฟฟ้าเป็นองค์ประกอบไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม¹⁴²

วัฒนธรรมสมัยนิยมทั้งสามสิ่งนี้ได้แพร่เข้ามาสู่สังคมกรุงเทพฯ โดยชนชั้นนำเป็นผู้รับเข้ามาก่อนและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 เริ่มจากรถยนต์นำคนกรุงเทพฯ ออกจากบ้านไปสู่พื้นที่กลางคืนของเมืองไม่ว่าจะเป็นถนน โรงภาพยนตร์ ภัตตาคาร สถานกึ่งดื่มสาธารณะ สถานเริงรมย์ และสวนสนุก รถยนต์ทำให้ชนชั้นนำสามารถใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านได้ยาวนานกว่าชนชั้นล่างโดยไม่ต้องคำนึงถึงเวลาสิ้นสุดบริการของรถโดยสารสาธารณะ รถยนต์ช่วยเพิ่มสำนึกเรื่องเสรีภาพอย่างน้อยก็ในกลุ่มคนหนุ่มสาวที่จะพาพวกเขาไปที่ไหนๆ ด้วยกันได้ และถ้าเป็นการนั่งรถกินลมชมวิวเล่นในยามเย็นหรือตอนหัวค่ำรถยนต์ได้ทำให้เกิดความงามในภูมิทัศน์เมืองกรุงเทพฯ ยามค่ำคืน¹⁴³ และรถยนต์ส่วนตัวทำให้คนชั้นสูงไม่ต้องลงไปเกลือกกิ้วเบียดเสียดสุดคมกิ้นตัวของคนชั้นล่างหรือคนจนที่แสดงถึงความไม่สะอาด และรถยนต์ทำให้ความสะอาดของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางสามารถเดินทางไปตามที่ต้องการได้¹⁴⁴ ก่อนทศวรรษที่ 2460 รถยนต์นำเข้ารุ่นแรกๆ เป็นรถยนต์เปิดประทุนที่ทำให้มองเห็นผู้ขับและผู้นั่งในรถจนทำให้เจ้าของรถสามารถแสดงฐานะให้คนข้างทางได้เห็นได้ชม พอถึงหลังทศวรรษที่ 2460 รถยนต์ปิดประทุนได้สร้างพื้นที่ส่วนตัวให้กับผู้ขับให้มีอิสระที่จะกระทำการใดๆ ให้รอดพ้นจากสายตาคนรอบข้าง โดยเฉพาะหนุ่มสาวที่ต้องการรอดพ้นสายตาของผู้ปกครอง

¹⁴¹ Marcel Danesi, *Popular Culture: Introductory Perspectives* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2008), pp. 1-2.

¹⁴² Raymond F. Betts, *A History of Popular Culture: More of Everything, Faster, and Brighter* (New York: Routledge, 2004), pp. 9-23.

¹⁴³ ดังกรณีของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถกับหม่อมคัทริน ที่มักออกไปขับรถกินลมชมหึ่งห้อยเล่นด้วยกัน หม่อมคัทริน เล่าว่า “หลังจากรับประทานอาหารค่ำเสร็จ เราสองคนก็มักจะออกไปขับรถเล่นกินลม หึ่งห้อยตัวเล็กเกาะอยู่ตามคันไม้ข้างทางดูแล้วเหมือนควาระยิบระยับ บางทีก็บินวนรอบๆ รถ ถนนเก่าแคบๆ มีร่มเงาครีมนุ่นน่ารัก คันไม้ใหญ่เรียงรายตามเส้นทางที่เลียบขนานไปกับคลองที่เต็มไปด้วยดอกบัว เราสองคนเพลิดเพลินกับทัศนียภาพที่ดูราวกับบรรยายไว้ในเทพนิยาย” ดูหม่อมราชวงศ์นครา จักรพงศ์ และไอลีน ฮันเตอร์, *แคทยาและเจ้าฟ้าสยาม, แปลโดย พันชวิญ ทิพม่อม, พิมพ์ครั้งที่ 3* (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2551), หน้า 86.

¹⁴⁴ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, *ปฏิวัติบริโภค: จากสิ่งของฟุ่มเฟือยมาสู่สิ่งจำเป็น*, หน้า 183.

สำหรับภาพยนตร์ที่แพร่หลายเป็นจำนวนมากในทศวรรษที่ 2460 ทั้งปริมาณโรง ปริมาณหนังที่ฉาย และปริมาณผู้เข้าชม ทำให้ภาพยนตร์กลายเป็นวัฒนธรรมสมัยนิยมที่สำคัญต่อความบันเทิงยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ คนกรุงเทพฯ ออกจากบ้านไปดูภาพยนตร์ในยามค่ำคืนกันมากขึ้น แต่ครั้งเมื่อวิทยุเริ่มส่งสัญญาณเสียงได้ในทศวรรษที่ 2470 วิทยุก็ช่วยดึงผู้คนบางส่วนให้กลับบ้านเพื่อมานั่งฟังรายการจากวิทยุในยามค่ำคืน วิทยุเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เข้าไปใกล้ชิดพื้นที่ชีวิตส่วนตัวของคนกรุงเทพฯ มากที่สุด ทุกที่ที่มีวิทยุผู้คนจะเปิดวิทยุฟังข่าวและเพลง ร้านค้าจำนวนมากมีวิทยุไว้ดึงดูดลูกค้า ต่อมาในทศวรรษที่ 2480 วิทยุถูกใช้เป็นเครื่องมือของรัฐบาล¹⁴⁵ เช่นเดียวกับรัฐบาลอื่นๆ ทั่วโลก และวัฒนธรรมสมัยนิยมในกรุงเทพฯ ก็จับเคลื่อนไปได้ด้วยพลังของไฟฟ้าที่มีถึงสองโรงในทศวรรษที่ 2460 คือ โรงไฟฟ้าราชบุรณะและโรงไฟฟ้าสามเสน

4.3.5 ชีวิตทางสังคมในโลกทศวรรษที่ 1920-1930

ชีวิตทางสังคมของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460-2480 เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบสมัยใหม่และความเป็นเมืองกลางคืน เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากชีวิตทางสังคมในโลกตะวันตกจากสหรัฐอเมริกาในทศวรรษที่ 1920-1930 ซึ่งเป็นระยะเวลาร่วมสมัยกันและมักเรียกช่วงเวลาในขณะนั้นว่ายุคระหว่างสงคราม (Inter-War Period, ค.ศ. 1919-1939) วัฒนธรรมที่สำคัญในยุคระหว่างสงครามนั้นเป็นผลิตผลชุดเดียวกับวัฒนธรรมในยุคดนตรีแจ๊สในทศวรรษที่ 1920 (The Jazz Age, 1920s) อันเป็นช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของคนอเมริกัน และได้ส่งผลกระทบต่อสังคมอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตทางสังคมของคนหนุ่มสาว กล่าวคือ ในทศวรรษนี้ความสัมพันธ์ระหว่างชายหนุ่มกับหญิงสาวอเมริกันได้ใกล้ชิดกันมากขึ้น พวกเขาได้รับอิสรภาพให้คบหาสมาคมกับเพื่อนต่างเพศและสามารถออกไปเที่ยวเตร่ด้วยกันได้ตามลำพังแม้กระทั่งในยามค่ำคืน ธรรมเนียมการมีผู้คุมความประพฤติของหญิงสาวในเวลาออกจากบ้าน (chaperon) ได้ค่อยๆ จางหายไป การสูบบุหรี่และการดื่มสุราซึ่งเคยเป็นมารยาทต้องห้ามของผู้หญิงในกลุ่มชนชั้นสูงกลับกลายเป็นแฟชั่นของยุค¹⁴⁶ หญิงสาวสมัยใหม่ที่มีพฤติกรรมเช่นนี้เรียกกันว่า “แฟลปเปอร์” (Flapper) พวกเขาจะใช้ชีวิตอิสระไปกับการสูบบุหรี่ ดื่มแอลกอฮอล์ เดินร่า แต่งหน้า สวมเสื้อผ้าที่ยั่วยวน เข้าร่วมงาน

¹⁴⁵ Kenneth Perry Landon, *Thailand in Transition: A Brief Survey of Cultural Trends in the Five Years since the Revolution of 1932* (Chicago: The University of Chicago Press, 1939), pp. 214-215.

¹⁴⁶ สมร นิติทัศน์ประภาส, *ประวัติศาสตร์สหรัฐอเมริกา ค.ศ. 1865-1945: ยุคหลังสงครามการเมือง-สงครามโลกครั้งที่ 2*, หน้า 261.

เลี้ยงกอดจูบลูบลำในยามค่ำคืน สัญลักษณ์ของพวกแฟลปเปอร์ที่เห็นได้ชัดคือผมบ๊อบ กระโปรงที่สั้นขึ้น บุหรี่ และเหล้าเถื่อน¹⁴⁷

หนุ่มสาวกรุงเทพฯ บางส่วนได้เลียนแบบพฤติกรรมและชีวิตทางสังคมของหนุ่มสาวในโลกตะวันตกในช่วงทศวรรษนี้ โดยเฉพาะในหมู่ผู้หญิงที่นิยมเอาอย่างทั้งการแต่งกาย การไว้ผม และการสูบบุหรี่ โดยมีสตรีชนชั้นสูงเป็นผู้นำ¹⁴⁸ จนมีผู้แสดงความเห็นต่อพฤติกรรมของหญิงสาวสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ ว่า

“ผู้หญิงไทยสมัยใหม่จะเปรียบได้ดีก็คือสาวน้อยอเมริกันตะวันตกนั่นเอง เพราะพวกเจ้าหล่อนเหล่านี้ได้บำเพ็ญตนเหมือนกับที่สตรีชาวตะวันตกกระทำกันแทบทุกอย่าง มีการเข้าสมาคมชั้นสูง เดินรำ สูบบุหรี่ เล่นกอล์ฟ ดูราวกับว่าหล่อนไม่ยอมแพ้เปรียบที่สาวชาวตะวันตกของหล่อนฉะนั้น”¹⁴⁹

และ

“ปัจจุบันสมัย สตรีรุ่นสาวของเราดูเหมือนพยายามอยู่มากที่จะบำเพ็ญตนให้เป็นสตรีสมัยใหม่แบบตะวันตก เท่าที่เรามองเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ก็คือการเดินรำ การคบเพื่อนบุรุษ การดื่ม การเที่ยวอิสระ สิ่งเหล่านี้สตรีรุ่นสาวของเราโดยมากชอบที่สุดและอ้างว่าเพื่อปอบปิวลา”¹⁵⁰

ความเห็นทั้งสองเห็นพ้องต้องกันว่าพฤติกรรมของหญิงสาวสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ ได้รับอิทธิพลมาจากหญิงสาวตะวันตก พฤติกรรมใหม่ที่น่าสนใจอย่างหนึ่งคือการสูบบุหรี่ เพราะในช่วงทศวรรษนี้บุหรี่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตสมัยใหม่ที่หรูหราที่แสดงถึงความรวดเร็วเร่งรีบ ความไม่ยั่งยืน ความเป็นเมืองใหญ่ที่น่าตื่นเต้น และการโฆษณาชวนเชื่อ รวมถึงเป็นผลผลิตและ

¹⁴⁷ ญาณินี สังโยคะ, “วิถีชีวิตแบบอเมริกัน “ยุคคนตรีแจ๊ส” จากนวนิยายของเอฟ. สกอตต์ ฟิตซ์เจอร์รัลด์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 47-49.

¹⁴⁸ “สตรีชอบนิมอย่างฝรั่ง,” สยามราษฎร์ (วันอังคารที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2474): 7.

¹⁴⁹ “หญิงไทยสมัยใหม่,” ไทยเขมมรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2472).

¹⁵⁰ สยามยุพดี (13 ตุลาคม พ.ศ. 2471), หน้า 15. อ้างใน เพชรสุภา ทศนพันธ์, “แนวความคิดเรื่อง “การเข้าสมาคม” และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 135-136.

การบริโภคของโลกทุนนิยมสมัยใหม่¹⁵¹ สำหรับในกรุงเทพฯ มีผู้สังเกตเห็นว่า “สตรีนิยมซูบบุหรี ตามที่ประชุมชน ตามถนนหนทาง และตามสมาคม ผิดกับเมื่อ 3-4 ปีก่อน”¹⁵² นอกจากการซูบบุหรี แล้วพฤติกรรมอื่นๆ ได้แก่ การคบเพื่อนต่างเพศ การเที่ยวกินดื่มอย่างอิสระ และการเดินรำ ล้วนมีผลต่อพฤติกรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของหญิงสาวกรุงเทพฯ สมัยใหม่ส่วนใหญ่คือหญิงสาวในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับสูง อย่างไรก็ตาม ไรก็ดี ความเป็นหญิงสาวสมัยใหม่ไม่ได้แสดงออกที่พฤติกรรมแบบผู้หญิงตะวันตกแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังพิจารณาได้จากแบบแผนความคิดและความรู้จากการศึกษาแบบสมัยใหม่ที่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้รับการศึกษามากขึ้น ความรู้จากการศึกษาแบบใหม่ไม่ได้มีเฉพาะความรู้เกี่ยวกับการบ้านการเรือนเท่านั้น แต่ได้รวมเอาความรู้ใน การกีฬา การเข้าสมาคมและมารยาททางสังคมเข้าไว้ด้วย และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือความรู้เรื่อง ภาษาต่างประเทศ ดังมีข้อสังเกตที่กล่าวถึงความรู้ของผู้หญิงสมัยใหม่ในทศวรรษที่ 2460 ในเชิง เสียดสีว่า

“ผู้หญิงก็ไม่ใช่เล่นเหมือนกันนะท่าน เขารู้หนังสือเท่าๆ ผู้ชาย รู้ ภาษาต่างประเทศปานๆ ผู้ชาย และบางคนซูบบุหรีเก่งกว่าผู้ชายอีกนะท่าน อีก อย่าง 1 ในปัดจุบันสมัยนี้ การกีฬาเป็นส่วนหนึ่งแห่งการศึกษา ลอนเต็นนิส เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานัน 1 เทียว อีกอย่าง 1 ก็เดินรำ นี่สำคัญกว่าอื่นๆ หมด เดินรำเป็นเอก เต็นนิสเป็นโท หนังสือเป็นตรี ชั่วดีช่างปะไร นี่เป็นภายิต ทันสมัยแท้ะท่าน”¹⁵³

ดังนั้น หญิงสาวสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ จึงหมายถึงหญิงสาวที่มีทั้งความคิดความรู้และ พฤติกรรมสมัยใหม่แบบหญิงสาวตะวันตก ดังที่ रामจิตติ แสดงความเห็นในเชิงคาดหวังต่อหญิง สาวสมัยใหม่ที่เหมาะสมจะเป็นภรรยาของผู้ชายว่า “ตามสมัยนิยมในปัจจุบันนี้ผู้ชายต้องการภรรยา ที่พูดภาษาต่างประเทศได้ เข้าสมาคมได้ และข้อที่สำคัญที่สุดคือเดินรำเป็น”¹⁵⁴ ภาพของหญิงสาว สมัยใหม่อาจสังเกตเห็นได้จากความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมที่แตกต่างกันระหว่างพลอยกับ ประไพในนวนิยายเรื่อง สี่แผ่นดิน ที่สะท้อนผ่านความคิดของพลอยในขณะที่กำลังนั่งมองดูประไพ ยืนต้อนรับแขกหรือที่มาร่วมงานวันเกิดของประไพว่า

¹⁵¹ Wolfgang Schivelbusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants*, translated of: *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft* by David Jacobson (New York: Vintage Books, 1993), pp. 185-186.

¹⁵² จูฑาทูร, “สตรีของเรา สตรีควรเลิกซูบบุหรี,” *สยามราษฎร์* (วันศุกร์ที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2474): 13.

¹⁵³ रामจิตติ, “ตามสมัย 4-การศึกษา,” ใน *ดุสิตสมิต* 15, 174 (วันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2465): 126.

¹⁵⁴ रामจิตติ. “ตามสมัย 1-ไปเมืองนอก,” ใน *ดุสิตสมิต* 15, 171 (วันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2465): 79-80.

...ประไพยืนอยู่กลางสนาม คอยต้อนรับแขกที่กำลังทยอยกันมาด้วยท่าทางที่ไม่เคอะเขินปราศจากขวยอาย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ทิ้งกิริยาที่สภาพอ่อนโยน ทำให้พลอยนั่งนึกชมลูกสาวอยู่ในใจ และนึกถึงตัวเองเมื่อยังเป็นสาวอายุเท่าประไพว่าคงไม่อาจสามารถรับแขกได้ดีเท่าที่ประไพทำอยู่ในขณะนี้ เพราะจะมัวแต่ประหม่าหรือกระดากอายอยู่ตามประสาหญิงสาวสมัยนั้น...¹⁵⁵

ครั้นเมื่อหนุ่มสาวกรุงเทพฯ นิยมออกไปใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านเพื่อพักผ่อนหย่อนใจจากการกินดื่มและการเดินรำในพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองมากขึ้น ชีวิตยามค่ำคืนในรูปแบบนี้จึงมีความคล้ายคลึงกับชีวิตยามค่ำคืนของคนในเมืองต่างๆ ในสหรัฐอเมริกาในทศวรรษที่ 1920 ที่กลายมาเป็นที่ยอมรับจากการออกไปภัตตาคารหรือคาบาเรต์คลับเพื่อรับประทานอาหารและเครื่องดื่มพร้อมกับฟังดนตรีแจ๊สและเต้นรำ¹⁵⁶ พฤติกรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนเช่นนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการใช้ชีวิตในสังคมเมืองสมัยใหม่ที่เน้นการบริโภคทางวัตถุผ่านสินค้าต่างๆ ที่ถูกผลิตขึ้นมารองรับการใช้ชีวิตทางสังคมที่ฟุ้งเฟ้อ เพราะพบว่ามีสินค้าหลายอย่างที่ตอบสนองการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ได้ถูกปลอมแปลงเป็นจำนวนมากในปลายทศวรรษที่ 2450 ไม่ว่าจะเป็นเหล้า น้ำอบ น้ำหอม บุหรี่ฝรั่ง หรือทองคำสำหรับทำเครื่องประดับ¹⁵⁷ ความแพร่หลายของสินค้าปลอมและการปลอมแปลงสินค้าเหล่านี้แสดงถึงปริมาณและความนิยมในการบริโภคสินค้านั้นๆ อันเป็นปัจจัยสำคัญของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 โดยมีหนังสือพิมพ์เป็นสื่อโฆษณา

4.3.6 บทบาทของหนังสือพิมพ์

พัฒนาการที่สำคัญประการหนึ่งในช่วงทศวรรษที่ 2460 คือการขยายตัวของหนังสือพิมพ์ รวมถึงนิตยสารและวารสารเฉพาะทางหลายฉบับในกรุงเทพฯ หนังสือพิมพ์รายวันที่ออกใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ยกเว้น สยามสมัย แล้วจะออกในช่วงทศวรรษที่ 2460 ทั้งสิ้น และได้มีหนังสือพิมพ์ที่ออกโดยสามัญชนคนไทยที่ไม่ได้เป็นคนต่างชาติหรือคนในบังคับต่างชาติด้วย¹⁵⁸ พอถึงต้นรัชกาลที่ 7 มีหนังสือพิมพ์และนิตยสารเพิ่มขึ้นเป็นสี่เท่า ก่อนปี พ.ศ. 2475 มีหนังสือพิมพ์ที่ไม่ใช่ประเภทรายวันเกิดขึ้นใหม่ 136 ฉบับ และประเภทรายวันอีก 35 ฉบับ เกือบทุกฉบับพิมพ์และจำหน่ายใน

¹⁵⁵ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สี่แผ่นดิน, เล่ม 2, หน้า 719.

¹⁵⁶ Harvey Green, *The Uncertainty of Everyday Life, 1915-1945* (Fayetteville: The University of Arkansas Press, 2000), pp. 211-213.

¹⁵⁷ “ของปลอม,” กรุงเทพฯ เดลิเมส์ (วันอาทิตย์ที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2457).

¹⁵⁸ สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 98.

กรุงเทพฯ¹⁵⁹ หนังสือพิมพ์ไม่เพียงเป็นสื่อสาธารณะที่เสนอความคิดเห็นของประชาชน ความรู้ และข่าวสารต่างๆ แต่ยังมีบทบาทเป็นสื่อสำหรับการโฆษณาสินค้าและประชาสัมพันธ์ข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 อาทิเช่น โฆษณาสินค้าต่างๆ ได้แก่ หลอดไฟฟ้า ไฟ ยารักษาโรคหนองใน เหล้า เบียร์ และนูหรี่ยี่ห้อต่างๆ ฯลฯ โฆษณาสถานกินดื่มสาธารณะและสถานบันเทิงเรีงรมย์ ได้แก่ ภัตตาคาร ร้านอาหาร โรงแรม ผับ บาร์ เบียร์ฮอลล์ และโรงเตี๊นรำ¹⁶⁰ ยกตัวอย่างเช่น โฆษณาสถานเกษมสุข

วันนี้เป็นวันเริ่มเปิดสถานที่หย่อนใจใหม่ชื่อสถานเกษมสุข ที่ตำบลสนามน้ำจืด หลังตลาดมิ่งเมือง สถานเกษมสุขได้จัดปลูกในทำเลอันเหมาะสมสำหรับการพักผ่อนหย่อนใจ มีอาหารคาวหวาน จีน ไทย ฝรั่งเศส เครื่องดื่ม เครื่องว่างทุกชนิด มีสตรีไทยปรนนิบัติตามโต๊ะอาหาร¹⁶¹

นอกจากนี้ก็มีโฆษณาการแสดงของนักระบำและคณะระบำต่างๆ ที่มีชื่อเสียง ได้แก่ คณะระบำของตึกไพบูลย์สมบัติหรือตึกเก้าชั้นที่มีชื่อว่าระบำหยาดฟ้าและคณะระบำของสยามไฮเต็ล¹⁶² เป็นต้น และโฆษณาตารางฉายภาพยนตร์และรายการวิทยุประจำวัน หนังสือพิมพ์ทำให้ข้อมูลและข่าวสารเกี่ยวกับสถานที่และกิจกรรมการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแพร่หลายไปสู่คนกรุงเทพฯ กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มคนชั้นกลางขึ้นไปที่เป็นผู้รับและผู้อ่านหนังสือพิมพ์กลุ่มหลัก

ด้วยสภาวะการณ์และปัจจัยทางสังคมทั้งหมดดังกล่าวนับตั้งแต่แนวคิดเรื่องเวลาและพื้นที่ในโลกสมัยใหม่ กลุ่มคนต่างๆ ในกรุงเทพฯ เศรษฐกิจการค้าและการลงทุน วัฒนธรรมสมัยนิยมในทศวรรษที่ 1920 ชีวิตทางสังคมในโลกทศวรรษที่ 1920-1930 และบทบาทของหนังสือพิมพ์ส่งผลให้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เป็นต้นไปเริ่มปรากฏวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่มากขึ้นและเผยให้เห็นว่ากรุงเทพฯ เริ่มกลายเป็นเมืองกลางคืน

¹⁵⁹ เบนจามิน เอ. บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, แปลจาก *The End of the Absolute Monarchy in Siam* โดย พรธงาม เเงาธรรมสาร ตติส ชันติวงษ์ และศศิธร รัชนี ณ อุรุทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555), หน้า 102.

¹⁶⁰ ดูตัวอย่างโฆษณาสถานหย่อนใจยามค่ำคืนได้ใน ภาคผนวก ก

¹⁶¹ “สถานเกษมสุข,” *ศรีกรุง* (วันศุกร์ที่ 4 พฤษภาคม พ.ศ. 2471): 5.

¹⁶² ดูตัวอย่างโฆษณาระบำเก้าชั้นได้ใน ภาคผนวก ข

4.4 ชีวิตยามค้าคิ่นในกรุงเทพฯ แบบสังคมเมืองสมัยใหม่ทศวรรษที่ 2460-2480

ชีวิตยามค้าคิ่นแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460-2480 และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคิ่นในทศวรรษเดียวกันนี้มีหลักฐานเพียงพอที่ทำให้สามารถแยกพิจารณาได้เป็นชีวิตและกิจกรรมยามค้าคิ่นในบ้านและนอกบ้าน ดังต่อไปนี้

4.4.1 ชีวิตยามค้าคิ่นนอกบ้าน: เวลาและพื้นที่กลางคิ่นในโลกสาธารณะ

ชีวิตยามค้าคิ่นของคนกรุงเทพฯ นอกบ้านอันเป็นช่วงเวลาและพื้นที่ในโลกสาธารณะนั้นเป็นส่วนสำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ จากการที่คนกรุงเทพฯ ออกไปเคลื่อนไหวทำกิจกรรมยามค้าคิ่นในพื้นที่เมืองยามค้าคิ่นมากขึ้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นกิจกรรมความบันเทิงที่เกิดขึ้นตามการขยายตัวของพื้นที่สาธารณะกลางคิ่นของเมืองในโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการชมภาพยนตร์ การเที่ยวเตร่กินดื่มในสถานกินดื่มสาธารณะและสถานเรีงรมย์ และการพักผ่อนหย่อนใจในสวนสาธารณะ กิจกรรมในพื้นที่ต่างๆ ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างสำคัญที่เผยให้เห็นการใช้ชีวิตยามค้าคิ่นของคนกรุงเทพฯ ในโลกสมัยใหม่และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคิ่นของกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460

4.4.1.1 ความแพร่หลายของการชมภาพยนตร์

ตามที่ได้กล่าวถึงมหรสพแบบเก็บเงินที่เริ่มมีขึ้นในทศวรรษที่ 2420-2450 ไปแล้วว่าเมื่อภาพยนตร์เริ่มเข้ามาทำการแสดงนั้นได้รับความนิยมจากคนกรุงเทพฯ มากกว่ามหรสพชนิดอื่นๆ ล่วงถึงทศวรรษที่ 2460-2480 ภาพยนตร์ยังเป็นที่นิยมของคนกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น ดังที่ สติชัย เสมานิล แสดงความเห็นไว้ว่า “กระบวนเครื่องให้ความเพลินจำพวกที่สงเคราะห์เข้าในการมหรสพเป็นอันแน่ว่าไม่มีอะไรเท่าเทียมภาพยนตร์”¹⁶³ แม้แต่คนที่อยู่ต่างจังหวัดหรือฝั่งธนบุรีเมื่อมีโอกาสเข้ามาในกรุงเทพฯ ก็ต้องหาโอกาสไปดูภาพยนตร์สักครั้ง¹⁶⁴ หรือขนาดปรากฏข่าวว่ามีเด็กขโมยนาฬิกาเพื่อไปแลกตั๋วภาพยนตร์¹⁶⁵ เหตุผลที่คนกรุงเทพฯ นิยมออกไปดูภาพยนตร์ในยามค้าคิ่นมากกว่ามหรสพชนิดอื่นนั้น รามจิตติ สันนิษฐานว่าเป็นเพราะ ข้อแรก ภาพยนตร์ดำเนินเรื่องรวดเร็วทันอก

¹⁶³ สติชัย เสมานิล, “หนังฉายเมื่อ 50-60 ปีที่แล้ว,” ใน *วิสาสะ เล่ม 1*, หน้า 32.

¹⁶⁴ ดังกรณีของพา ไชยเดช (พ.ศ. 2456-2538) อดีตครูใหญ่โรงเรียนอานวยศิลป์ เมื่อได้เข้ามากรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกก็ได้ไปดูภาพยนตร์ที่โรงหนังบ้านหม้อ เขาเห็นว่าการดูภาพยนตร์นั้นผิดกับวิถีที่ได้ดูบ่อยๆ ที่ต่างจังหวัด ดู พา ไชยเดช, “พา ไชยเดช รำลึก,” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายพา ไชยเดช ต.ช., ต.ม. ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร วันอาทิตย์ที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2539* (กรุงเทพฯ: บริษัท เอส. แพ็ค แอนด์ พรินท์, 2539), หน้า 233-234.

¹⁶⁵ “เด็กเอ๊ยเด็ก ขโมยนาฬิกาไปแลกตั๋วภาพยนตร์,” *ศรีกรุง* (วันพุธที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2474): 8.

ทันใจ ข้อสอง เป็นโอกาสที่ผู้ไปดูจะได้พบปะคนมากมายหลายชนิด ข้อสาม โรงภาพยนตร์มีช่วงเวลาที่ปิดไฟอยู่นานจึงเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้หาความเพลิดเพลินจากการจับมือและลูบคลำกัน และข้อสี่ ภาพยนตร์เล็กไม่ดึกนักจึงสะดวกต่อการไปกินข้าวต้มที่ราชวงศ์ต่อ¹⁶⁶

ความแพร่หลายของการชมภาพยนตร์สะท้อนออกมาจากการขยายตัวของธุรกิจโรงภาพยนตร์ในทศวรรษที่ 2460-2480 กรุงเทพฯ มีโรงภาพยนตร์อยู่แทบทุกมุมเมือง นับตั้งแต่โรงภาพยนตร์นครเกษมที่เวียงนครเกษม เป็นโรงภาพยนตร์ที่สร้างด้วยคอนกรีต โรงแรกในสยาม สร้างขึ้นแทนโรงหนังญี่ปุ่นหลวงที่เลิกกิจการไปในปี พ.ศ. 2459 โรงภาพยนตร์สิงคโปร์ (เฉลิมบุรี) ที่สามแยก โรงภาพยนตร์ฮ่องกง (เฉลิมเวียง) ที่เชิงสะพานสาทรฝั่งขวา โรงภาพยนตร์สาทรที่เชิงสะพานสาทรฝั่งซ้าย โรงภาพยนตร์ชาวที่ตำบลโรงหวายสามยอด โรงภาพยนตร์ปิ่นัง (ศรีบางลำพู) ที่ตำบลบางลำพู และที่สี่แยกบางลำพูก็มีโรงภาพยนตร์บางลำพู โรงภาพยนตร์นางเลิ้งที่นางเลิ้ง และสามเสนนาฏยศาลาที่ศรีขำ เป็นต้น¹⁶⁷ แต่โรงภาพยนตร์ที่ทันสมัยที่สุดคือโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงที่เปิดบริการเมื่อปี พ.ศ. 2476 เพราะเป็นโรงภาพยนตร์ที่มีมาตรฐานเดียวกับโรงภาพยนตร์ทั่วโลก มีการตกแต่งหรูหราและติดเครื่องทำความเย็น ผู้ชมภาพยนตร์จึงไม่ต้องนำพัดเข้า ไป และที่พื้นโรงก็ทำเป็นชั้นลดหลั่นกันไปเพื่อไม่ให้เกิดการนั่งบังกัน¹⁶⁸ ครั้นถึงปี พ.ศ. 2482 ก็มีโรงภาพยนตร์โอเดียนเป็นโรงภาพยนตร์ที่หรูหราและมีเครื่องทำความเย็นเป็นแห่งที่สองของกรุงเทพฯ¹⁶⁹

ความแพร่หลายของการชมภาพยนตร์ของคนกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 บวกกับการเกิดขึ้นของโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงส่งผลให้เกิดความซบเซาของการชมละครและลิเกจนบางครั้งต้องเลิกกิจการไปเพราะไม่อาจสู้การแสดงของภาพยนตร์ที่สมจริงและรวดเร็วทันใจได้ ลิเกบางครั้งก็ไม่มีวิกแสดง เพราะวิกถูกลูกเปลี่ยนไปเป็นโรงภาพยนตร์หมด¹⁷⁰ ขุนวิจิตรมาตรา

¹⁶⁶ रामจิตติ, “ตามสมัย-6-มหรสพ มีภาพยนตร์เป็นอาทิ,” ใน ดุสิตสมิต 15,176 (วันที่ 3 มิถุนายน พ.ศ. 2465): 157-158.

¹⁶⁷ จำเริญลักษณ์ ณะวังน้อย, ประวัติศาสตร์ภาพยนตร์ไทย ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 23. และ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, วรรณนาการสังคมไทยกับทัศนียาขุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป. อินทรปาลิต, หน้า 197.

¹⁶⁸ หันตแพทย์สม อิศรภักดี, ผมเกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (นนทบุรี: เพิงพชัย, 2555), หน้า 69.

คำดูหนังศาลาเฉลิมกรุง ข้างล่างมีสองชั้น ค่าดู 20 สตางค์ และ 40 สตางค์ ชั้นบน แบ่งเป็นบ็อกซ์ข้างราคา 1.25 บาท บ็อกซ์พิเศษ 2.50 บาท แล้วเก้าอี้แถวหลังบ็อกซ์ 60 สตางค์ ซึ่งถือว่ายังไม่แพงเท่าใดนัก ดูแท้ ประกาศุณิศาร, สุภาพบุรุษเสือแท้ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิหนังไทย, 2544), หน้า 33-39.

¹⁶⁹ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, วรรณนาการสังคมไทยกับทัศนียาขุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป. อินทรปาลิต, หน้า 195.

¹⁷⁰ หันตแพทย์สม อิศรภักดี, ผมเกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 70-71.

กล่าวถึงความนิยมในการชมภาพยนตร์ของคนกรุงเทพฯ และความชอบของเขาของคณะละครและลิเกไว้ว่า

“ว่ากันว่าการมีมหรสพ ตั้งแต่มีหนังเรื่องยาวฉายติดต่อกันเริ่มแต่สมัยช่วงเข้าวัยรุ่นแล้ว คนก็นิยมดูหนังมากขึ้นทุกที ชั้นแรกๆ เป็นพวกผู้ชายดูเป็นส่วนมาก เพราะเป็นเรื่องต่อยอดกัน โลก โผน แต่ไม่ช้าหญิงสาวรุ่นใหม่ๆ ก็เริ่มดูหนังกันมากขึ้น ทำให้ละครปริศนาลึกลับ 3 คณะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กับละครปราโมทย์ของนายเล็ก (พระโสมภพอักษรกิจ) เขาไป มีพักให้ละครฝรั่งมาเช่าโรงเล่น... ในระยะต่อมาไม่ช้านี้เอง ยี่เกหม่อมสุภาพกับยี่เกพระยาเพชร ซึ่งรุ่งโรจน์ที่สุดเลิกไป เข้าใจว่าพ่อเวกสองห่อกับพ่อสังวาลคงมีอายุมากแล้ว”¹⁷¹

ไม่เพียงแต่คณะละครและลิเกเท่านั้น ความชอบเขายังแผ่ขยายไปสู่คณะงิ้วที่เล่นกันอยู่ในย่านเขาวราชด้วย¹⁷² ความรุ่งเรืองของกิจการภาพยนตร์และความรุ่งโรจน์ของคณะละคร ลิเก และงิ้ว ในทศวรรษที่ 2460-2480 จึงสะท้อนการปะทะกันระหว่างมหรสพความบันเทิงยามค่ำคืนแบบตะวันตกกับตะวันตกในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วมหรสพพื้นบ้านแบบตะวันออกต้องพ่ายแพ้ความนิยมให้กับมหรสพแบบตะวันตกของโลกสมัยใหม่อย่างภาพยนตร์ ภาพยนตร์จึงเป็นความบันเทิงยามค่ำคืนของสังคมเมืองและการชมภาพยนตร์ก็เป็นวิถีชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะใครในกรุงเทพฯ ต่างก็ไปหาความสำราญในยามค่ำคืนจากการชมภาพยนตร์ทั้งนั้น ดังมีผู้กล่าวถึงการชมภาพยนตร์ของคนกรุงเทพฯ ว่า

“ในสมัยปัจจุบันทุกวันนี้ ไม่ว่าจะใครๆ ก็ไปดูภาพยนตร์กันทั้งนั้น ในเมื่อต้องการจะหาความสนุกสนานสำราญใจสักมีหนึ่งคราวหนึ่ง ผิดไปจากภาพยนตร์ไปก็เห็นจะเป็นโรงเดินรำ หรือสถานที่ดื่มเบียร์กันละครมั่ง”¹⁷³

ความเห็นข้างต้นทำให้เห็นว่านอกจากการไปชมภาพยนตร์แล้ว คนกรุงเทพฯ ในระหว่างทศวรรษนี้ยังนิยมไปดื่มเบียร์และไปโรงเดินรำ สถานที่ดื่มเบียร์หรืออาจกล่าวให้ครอบคลุมก็คือสถานกินดื่มสาธารณะและสถานเรีงรมย์ที่มีโรงเดินรำที่แพร่หลายในสังคมกรุงเทพฯ มากขึ้นตั้งแต่

¹⁷¹ บุนนิตมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 240.

¹⁷² บุนนิต ต้นสกุลรุ่งเรือง, จากอาสาร่างถึงหย่าฉ่า: สืบตำนานคนกวางตุ้งกรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ 4 (ฉบับปรับปรุง) (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2551), หน้า 143.

¹⁷³ ไทยใหม่วันจันทร์ (วันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2478). อ้างใน ภัทรวิดี ภูษฎาภิรมย์, วัฒนธรรมบันเทิงในชาติไทย: การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมความบันเทิงในสังคมกรุงเทพฯ พ.ศ. 2491-2500 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 50.

ทศวรรษที่ 2460 จึงเป็นพื้นที่ความบันเทิงยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ อีกแห่งหนึ่งที่สะท้อนถึงการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ของคนกรุงเทพฯ

4.4.1.2 สถานกินดื่มสาธารณะ: พื้นที่พักผ่อนหย่อนใจระหว่างบ้านกับที่ทำงาน

คอกไม้สด เรียกสถานกินดื่มสาธารณะในนวนิยายเรื่อง สามชาย (พ.ศ. 2476) ว่า “สถานที่นำธรรมชาติกลายเป็นเครื่องดื่มสำหรับคนคร่ำครึ”¹⁷⁴ นัยยะสำคัญอยู่ที่คำว่าคร่ำครึที่อยู่คนละขั้วกับคำว่าสมัยใหม่ สถานกินดื่มสาธารณะจึงเป็นเรื่องของโลกสมัยใหม่ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือสถานกินดื่มสาธารณะเกิดขึ้นมาในบริบทของสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม¹⁷⁵ ผลสะท้อนอย่างหนึ่งของการปฏิวัติอุตสาหกรรมคือเกิดการแบ่งแยกเวลาและพื้นที่ กล่าวคือ เวลาที่เป็นเวลาทำงานกับเวลาว่างหรือเวลาพักผ่อนหย่อนใจ และพื้นที่ระหว่างที่อยู่อาศัยกับที่ทำงาน สถานกินดื่มสาธารณะเกิดขึ้นมาเพื่อเป็นพื้นที่สำหรับรองรับกิจกรรมในช่วงเวลาว่างหลังสิ้นสุดตารางทำงานในตอนกลางวัน สถานกินดื่มสาธารณะจึงเป็นเสมือนพื้นที่ที่สาม (Third Place) ที่อยู่ระหว่างบ้าน (First Place) กับที่ทำงาน (Second Place) พื้นที่ที่สามนี้หมายถึงพื้นที่หลักของชีวิตสาธารณะที่ไม่เป็นทางการสำหรับการชุมนุมพักผ่อนหย่อนใจนอกขอบเขตของบ้านและที่ทำงาน แม้ว่าพื้นที่ที่สามจะดำรงอยู่มาเนิ่นนานก่อนการแบ่งแยกพื้นที่ในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม แต่พื้นที่ที่สามอย่างคลับ ผับ บาร์ คาเฟ่ ร้านอาหาร ฯลฯ ก็เป็นผลกระทบอันกว้างขวางของการปฏิวัติอุตสาหกรรม¹⁷⁶

สถานกินดื่มสาธารณะได้กลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของวิถีชีวิตประจำวันแบบใหม่ในสังคมเมืองกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 หลังเลิกงานผู้คนอาจแวะเวียนมานั่งดื่มกินสังสรรค์ไปจนถึงการเดินร่ำ อันเป็นส่วนสำคัญของชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านใน โลกสมัยใหม่ ในทศวรรษนี้ สถานกินดื่มสาธารณะที่ทวีจำนวนและแพร่หลายไปตามย่านกลางคืนของเมืองโดยเฉพาะย่านเยาวราชและบางรักนั้นมีทั้งร้านเหล้าโรงของไทยและร้านเหล้าแบบตะวันตกที่มีลักษณะเป็นผับหรือบาร์ พูลรูม (pool room) และเบียร์ฮอลล์ (beer hall)

สำหรับร้านเหล้าโรงของไทยที่ขายเหล้าโรงแท้ๆ กับเหล้าโรงในรูปยาดองหรือที่เรียกกันว่าของดามั้ไม่หุรหาราคาแพงอย่างร้านเหล้าแบบตะวันตกที่ขายแต่เหล้าฝรั่ง แต่ก็ได้รับความนิยมในหมู่คนกรุงเทพฯ จำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะบรรดานักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ที่มีร้านโปรด

¹⁷⁴ คอกไม้สด, สามชาย (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, 2541), หน้า 296.

¹⁷⁵ Wolfgang Schivelbusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants*, pp. 194-203.

¹⁷⁶ Ray Oldenburg, *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community* (New York: Da Capo Press, 1989), p. 16.

และร้านประจำอยู่หลายร้าน¹⁷⁷ พวกเขาใช้ร้านเหล่านี้เหล่านี้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและทำความรู้จักพบปะพูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน ดังกรณีที่ ยศ วัชรเสถียร ได้มีโอกาสรู้จักกับชิต นूरทัตเป็นครั้งแรกที่ร้านอุ้ยหลี่ ในขณะที่นาย ต. บุญเทียม ก็เป็นขาประจำของร้านนี้เช่นกัน เขามักแวะไปดืมเหล้าในตอนเย็นกับนายถวัติ ฤทธิเดชเสมอ¹⁷⁸ และที่ร้านอุ้ยหลี่อีกเช่นกันที่ทำให้ลมูล อติพยัคฆ์สนิทสนมกลมเกลียวกับชิต นूरทัตมากยิ่งขึ้น¹⁷⁹ และกรณีของมนัส จรรยาภัก ได้พายศ วัชรเสถียร ไปรู้จักกับหม่อม เวชกร และก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา (ไม้เมืองเดิม) เป็นครั้งแรกแล้วพวกเขาก็พากันไปร่ำสุราที่ร้านเหล้าที่ตึกแถวสร้างใหม่ตรงข้ามเมรุปูนวัดสระเกศ¹⁸⁰ จากกรณีตัวอย่างทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าร้านเหล้าของไทยเป็นพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองที่กลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์มักเข้าไปใช้บริการและกิจกรรมในร้านเหล้ายังช่วยสร้างมิตรภาพให้กับพวกเขาด้วย

ส่วนร้านเหล้าแบบตะวันตกนั้น ไม่มีหลักฐานหรือพยานบุคคลที่แน่นอนที่บอกได้ว่าร้านเหล้าแบบตะวันตกจำพวกผับและบาร์มีขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อใดและที่ใดเป็นแห่งแรก แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าคงเกิดขึ้นหลังจากที่สยามเปิดประเทศติดต่อการค้ากับประเทศตะวันตกและเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตกพร้อมๆ กับการเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ของชาวตะวันตก หลักฐานที่

¹⁷⁷ อาทิ ร้านไอ้ทั้งที่บางลำพู ร้านพีหนอนที่สี่แยกเอส.เอ.บี. ร้านที่โชติที่แพร่งูธร ร้านเดียคนพายที่ตรอกหม้อ ร้านอุ้ยหลี่ที่ตำบลสี่กั๊กเสาชิงช้า ถนนเฟื่องนคร ร้านเย็นพาศิษย์ที่ริมถนนตะนาวตอนแพร่งูธร ร้านไทยประดิษฐ์ที่บางลำพู ร้านสาคร ร้านแก้วลึกลับที่ตำบลยศเส ริมถนนบำรุงเมืองกับที่ริมถนนมหาไชยแถวบริเวณโรงไฟฟ้า ร้านขายเหล้าของโรงหนังสือศาลาเฉลิมกรุง และหากข้ามไปฝั่งธนบุรีก็มีร้านเหล้าตั้งชุมนุมกันอยู่หลายสิบร้านในบริเวณตลาดพลู เป็นต้น ชื่อของร้านเหล้าเหล่านี้หาชื่อที่เป็นทางการทั้งหมดไม่ เพราะร้านเหล้าบางร้านไม่มีชื่อร้านอย่างเป็นทางการหรือไม่มีป้ายชื่อนำร้าน พวกลูกค้าออกเหล้าทั้งหลายจึงเรียกชื่อร้านกันเอง เช่น ร้านพีหนอน คอเหล้าขาประจำและนักเลงหัวไม้เรียกกันเอง เพราะไม่มีชื่อร้านที่เขียนบนแผ่นป้าย ร้านสาคร เรียกตามชื่อเจ้าของร้านที่ชื่อสาคร และร้านเดีย คนพาย ที่เรียกว่าคนพายก็เพราะวิธีการขายเหล้าของร้านนี้ใช้ยาโรยลงในแก้ว ดักเหล้าโรงผสมลงไป มีพายเล็กๆ คนขายให้ละเอียดได้ทีกับเหล้า เป็นต้น ดู ลมูล อติพยัคฆ์, “ครุชิต นूरทัต กับวีรกรรมขามูไร,” ใน อาจิม จันทรมพร และช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ, 100 ปี ชิต นूरทัต, หน้า 114-115.; บรรเลง, “ชีวิตบนโต๊ะสุราของ ชิต นूरทัต,” ใน อาจิม จันทรมพร และช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ, 100 ปี ชิต นूरทัต, หน้า 156-157. และ ยูธิษฐียร (ยศ วัชรเสถียร), “ยุคร้านเหล้าเฟื่องในเมืองไทย,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 27-37.

¹⁷⁸ ยูธิษฐียร (ยศ วัชรเสถียร), “ยุคร้านเหล้าเฟื่องในเมืองไทย,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 34-36.

¹⁷⁹ ลมูล อติพยัคฆ์, “ครุชิต นूरทัต กับวีรกรรมขามูไร,” ใน อาจิม จันทรมพร และช่วย พูลเพิ่ม, บรรณาธิการ, 100 ปี ชิต นूरทัต, หน้า 114-115.

¹⁸⁰ ยศ วัชรเสถียร, “เหมตตาย,” ใน แต่หม่อม เวชกร จิตรกรและนักประพันธ์ผู้ยิ่งใหญ่ของไทย: รวมข้อเขียนและภาพประกอบของหม่อม เวชกร พร้อมทั้งคำไว้อาลัยจากมิตร, ศิษย์, น้องในวงการวาดและเขียน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ปาปิริส, 2535), หน้า 39-40.

สามารถพาย้อนกลับไปได้ไกลที่สุดคือบันทึกของหมอบรัดเลย์ ที่กล่าวถึงร้านเหล้าในหมู่ชาวตะวันตกที่เรียกว่าบาร์ตั้งแต่กลางรัชกาลที่ 4 คือในปี พ.ศ. 2407 มีบาร์ของมิสเตอร์ชาร์ลส์ ไซมัส (Charles Thomas) ชาวนิโกร ผู้เป็นเจ้าของค้อทเทจโฮมซึ่งเป็นทั้งบ้านเช่าและบาร์ที่มีกะลาสีต่างชาติมาใช้บริการเป็นส่วนใหญ่ บาร์แห่งนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลจากโรงแรมโอเรียนเต็ลของกัปตันไดเออร์เท่าใดนัก และถัดมาเป็นร้านขายเหล้าของมิสเตอร์จอร์จ โฮเวิร์ด (George Howard)¹⁸¹ จากบันทึกของหมอบรัดเลย์ทำให้รู้ว่าร้านเหล้าของชาวตะวันตกตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ อย่างน้อยถึงสองร้านไว้เป็นสถานที่ชุมนุมพักผ่อนหย่อนใจของชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แต่น่าเสียดายที่บันทึกไม่ได้ให้รายละเอียดของร้านเหล้ามากกว่านี้ เพื่อที่จะได้นำมาเปรียบเทียบกับร้านเหล้าแบบตะวันตกในสมัยหลัง

ล่วงถึงทศวรรษที่ 2460 ร้านเหล้าแบบตะวันตกได้แพร่หลายในกรุงเทพฯ มากยิ่งขึ้น แม้ว่าบุคคลร่วมสมัยได้ให้ข้อมูลแตกต่างกันออกไปว่าร้านเหล้าแบบตะวันตกในลักษณะผับและบาร์นั้นตั้งขึ้นเมื่อใดและที่ใดเป็นแห่งแรก กล่าวคือ ขุนวิจิตรมาตราได้ยืนยันคำว่าบาร์เป็นครั้งแรกคือบาร์ช่วนหลี ตั้งอยู่ที่ถนนพารุคใกล้วังบูรพา¹⁸² แต่ยศ วัชรเสถียร กล่าวว่าร้านขายเหล้าที่อยู่ในสภาพร้านขายเหล้าของพวกฝรั่งอย่างแท้จริง ที่เรียกด้วยภาษาฝรั่งว่าผับและบาร์นั้นมีขึ้นเพียงร้านเดียวคือร้านของนายเลิศหรือพระยาภักตินรเศรษฐ อยู่ที่เชิงสะพานพิทยเสถียร (สะพานเหล็กกลาง) ตั้งขึ้นในปลายรัชกาลที่ 7 ราว พ.ศ. 2472-2474¹⁸³ ขณะที่ ใหญ่ นภายน บอกไว้ว่าห้อยเทียนเหลาเป็นบาร์แห่งแรกของเมืองสยาม มีเบียร์ฮอลล์อยู่ชั้นบน¹⁸⁴ ส่วนงานศึกษาในสมัยหลังของ ดวิชา นาคะเวช ระบุว่า ผับหรือสถานที่ดื่มเหล้าคล้ายบรรยากาศคนตรีชัปก้อมในเมืองไทยเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2465 คือร้านกาแฟนรสิงห์ ตั้งอยู่มุมสโมสรมเสื่อป่าบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า¹⁸⁵ จากข้อมูลที่ไม่ตรงกันนี้จึงไม่สามารถสรุปได้ว่าร้านเหล้าแบบตะวันตกจำพวกผับและบาร์เกิดขึ้นเมื่อใดและที่ใดเป็นแห่งแรก แต่ที่แน่ๆ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 สถานกินดื่มสาธารณะจำพวกนี้ได้แพร่หลายไปสู่ถนนต่างๆ ในกรุงเทพฯ เรียบร้อยแล้ว

¹⁸¹ วิลเลียม แอล. บรัดเลย์, สยามแต่ปางก่อน: 35 ปีในบางกอกของหมอบรัดเลย์, แปลจาก Siam Then: The Foreign Colony in Bangkok Before and After Anna โดย ศรีเทพ กุสุมา ณ อยุธา และศรีลักษณ์ สง่าเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 259-263.

¹⁸² กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 144.

¹⁸³ ยุทธชัย (ยศ วัชรเสถียร), “เหล้ากับคนไทย,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 15.

¹⁸⁴ ยูวดี ต้นสกุลรุ่งเรือง, จากอาสาร่างถึงหย้า: สืบตำนานคนกวางตุ้งกรุงสยาม, หน้า 142.

¹⁸⁵ ดวิชา นาคะเวช, “ความคุ้มค่าในการเลือกสถานที่ท่องเที่ยวกลางคืนของนักศึกษาระดับอุดมศึกษาเขตทองหล่อ,” การค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการภาครัฐและภาคเอกชน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), หน้า 6.

ที่น่ากล่าวถึงคือสถานกาแฟนรสิงห์ (Café Norasingh) หรือบาร์นรสิงห์ที่ตั้งอยู่ที่มุมถนนศรีอยุธยาและสนามเสือป่า เนื่องจากเป็นสถานกินดื่มสาธารณะที่รัฐมีบทบาทเข้ามาจัดตั้งให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนตั้งแต่เวลาเย็นเป็นต้นไป กล่าวคือ รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นและได้ทรงมอบกิจการให้กรมสรรพเป็นผู้ดูแล สถานกาแฟนรสิงห์เป็นสถานที่ขายของว่างและเครื่องดื่ม และมีกระโจมเตตราวขนาดใหญ่ไว้เป็นสถานที่ทำการบรรเลงดนตรีให้ประชาชนฟัง มีทั้งวงดุริยางค์สากลและวงปี่พาทย์สลับรายการกันทุกๆ วันอาทิตย์ตอนเย็นเริ่มตั้งแต่วเวลา 17-19 นาฬิกา ตามบริเวณหน้ากระโจมมีโต๊ะและเก้าอี้จัดไว้รับรองสำหรับประชาชนประมาณ 300-400 คน การเข้านั่งฟังเพลงบรรเลงไม่ต้องเสียค่าผ่านประตู แต่มีกฎว่าผู้เข้ามาฟังต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อย¹⁸⁶ เมื่อพิจารณาจำนวนที่นั่งที่จัดเตรียมไว้ให้ประชาชนแล้วจะเห็นได้ว่าคงมีคนสนใจไปพักผ่อนหย่อนใจด้วยการฟังดนตรีที่สถานกาแฟนรสิงห์เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะไม่มีการเก็บเงินค่าเข้าฟัง แต่หากเป็นการเข้าไปนั่งสั่งของว่างรับประทานในร้านแล้วปรากฏว่ามีเฉพาะคนชั้นสูงกับคนชั้นกลางระดับสูงเท่านั้น เช่น หม่อมเจ้าทองทิมาฯ ทองใหญ่หมักพาโอรสและธิดาไปกินไอศกรีมที่นั่นเสมอ¹⁸⁷ และตัวละครในนวนิยายของดอกไม้สดคือ มยุรีกับพะยอม ในเรื่อง ศัตรูของเจ้าหล่อน (พ.ศ. 2472) ก็มักนัดกันไปดื่มกาแฟนรสิงห์กันในเวลาเย็น¹⁸⁸ จึงแสดงให้เห็นว่าราคาของว่างและเครื่องดื่มของที่นี่น่าจะแพงมากจนทำให้ไม่มีสามัญชนทั่วไปเข้าไปนั่งกินดื่มมากนัก เช่นเดียวกับบาร์ของโฮเต็ลพญาไท¹⁸⁹ และบาร์ของโรงแรมราชธานีของกรมรถไฟหลวงที่มีแต่ลูกค้าที่เป็นผู้ดีมีเงินเท่านั้น¹⁹⁰ และที่ดูหรูหราอีกแห่งหนึ่งก็คือร้านเหล้าของโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง¹⁹¹

นอกเหนือไปจากการกินดื่มแล้ว กิจกรรมยามค่ำคืนในสถานกินดื่มสาธารณะยังประกอบไปด้วยการเล่นบิลเลียดที่เป็นกิจกรรมที่กำลังเป็นที่นิยมและแพร่หลายในทศวรรษที่ 2460-2480 ร้านเหล้าบางแห่งถึงกับมีโต๊ะบิลเลียดไว้บริการลูกค้า¹⁹² เช่นที่สุโขทัยบาร์มีโต๊ะบิลเลียดทุกขนาด¹⁹³ แต่สถานกินดื่มสาธารณะที่มีโต๊ะบิลเลียดให้เล่นโดยเฉพาะเรียกกันว่าพูลรูม ก็อนอกจากมีเหล้าและ

¹⁸⁶ พระเจนดุริยางค์, บันทึกความทรงจำของพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร): (สามสิบห้าปีในชีวิตการดนตรี 2460-2495) (กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, 2533), หน้า 19-20.

¹⁸⁷ ประทีป คล่องตรวจโรค, 50 ปีของข้าพเจ้า สารคดีนิยายแห่งชีวิต (พระนคร: บริษัทอินเตอร์เนชันแนล บิสซิเนส ดีเวลลอปเมนต์, 2513), หน้า 116.

¹⁸⁸ ดอกไม้สด, ศัตรูของเจ้าหล่อน (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517), หน้า 56.

¹⁸⁹ ดู ลักษณะของบาร์ในโฮเต็ลพญาไทและวงดนตรีของสถานกาแฟนรสิงห์ได้ใน ภาคผนวก ค

¹⁹⁰ ยูริชเชียว (ยศ วัชรเสถียร), “เหล้ากับคนไทย,” ใน ชุดจากอดีต, หน้า 18.

¹⁹¹ ยูริชเชียว (ยศ วัชรเสถียร), “ยุคร้านเหล้าเฟื่องในเมืองไทย,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

¹⁹² “เล่นบิลเลียดไม่ใช่เล่นเบียร์,” ไทยเกษมรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 7 ธันวาคม พ.ศ. 2473): 21.

¹⁹³ “สุโขทัยบาร์,” กรุงเทพฯ เดลิเมตต์ (วันพฤหัสบดีที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2471).

กับแก้มแล้วยังมีโต๊ะสำหรับให้เล่นบิลเลียดด้วย หลวงสรรพพานิช เจ้าของห้างสรรพพานิชโตร์ เป็นผู้ริเริ่มตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากเป็นคนแรกที่สั่งโต๊ะบิลเลียดและอุปกรณ์เกมบิลเลียดทุกอย่างเข้ามาขายในเมืองไทย สถานที่ซึ่งใช้ในการนี้คือทางด้านหลังของอาคารอันเป็นที่ตั้งของห้างอยู่ริมถนนเจริญกรุงตอนตำบลสามยอด ต่อมาก็มีพวกจีนชาติไหหลำเอาอย่างตั้งพูลูมขึ้นมาบ้าง ที่เด่นๆ ก็คือร้านฮั่วหลงและธงเฮง¹⁹⁴ กลุ่มลูกค้าคนสำคัญที่มักเข้ามาเล่นบิลเลียดได้แก่ นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ ดังเช่น มาลัย ชูพินิจเคยไปกินเหล้าและเล่นบิลเลียดที่ร้านธงเฮงและร้านบิลเลียดเอ็กเอ็งหลง¹⁹⁵ และกลุ่มข้าราชการที่ไม่เพียงไปเล่นบิลเลียดในตอนกลางคืนเท่านั้นแต่ยังแอบไปเล่นบิลเลียดในเวลาราชการที่หน้าศาลาเฉลิมกรุงอีกด้วย¹⁹⁶ แสดงให้เห็นว่าการเล่นบิลเลียดแพร่หลายในกลุ่มข้าราชการมากที่สุด

ในช่วงเวลาเดียวกับที่ร้านเหล้ามีขึ้นอย่างคึกคักก็มีสถานที่ดื่มเบียร์โดยเฉพาะที่เรียกกันว่าเบียร์ฮอลล์เกิดขึ้นตามมาภายใต้การสนับสนุนของบริษัททุนอุดรบริวเวอรี ซึ่งเป็นเจ้าของโรงงานผลิตเบียร์โรงแรกของไทยเพื่อตลาดเบียร์ต่างประเทศโดยเฉพาะเบียร์ญี่ปุ่น¹⁹⁷ ดังนั้น ความแพร่หลายของเบียร์ฮอลล์ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470 ส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้นจากการแข่งขันการค้าระหว่างเบียร์ไทยกับเบียร์ตราอาทิตย์อุทัยของญี่ปุ่น เบียร์ฮอลล์ของญี่ปุ่นนั้นมักตั้งอยู่แถบถนนสุรวงศ์ และมีพนักงานต้อนรับเป็นผู้หญิงญี่ปุ่น¹⁹⁸ แต่กระนั้นก็ตามเบียร์ฮอลล์แห่งแรกของกรุงเทพฯ ก็ไม่ใช่เบียร์ฮอลล์ของญี่ปุ่น ตามที่ รงค์ วงษ์สวรรค์ สันนิษฐานว่า คอนเสิร์ตฮอลล์ที่ถนนสุรวงศ์ น่าจะเป็นเบียร์ฮอลล์แห่งแรกของกรุงเทพฯ และมีผู้หญิงฝรั่งมาประจำไว้หลายคนสนนราคาคืนหนึ่งก็สามสิบบาท¹⁹⁹ นับว่าเป็นราคาที่สูงมากสำหรับนักท่องเที่ยวที่มีรายได้น้อย ลักษณะของเบียร์ฮอลล์นั้นไม่มีลานสำหรับเต้นรำ มีแต่หญิงสาวเป็นบริกรเดินโต๊ะและพนักงานเก็บเงิน ลูกค้าสามารถเกี่ยวพาราสิหญิงบริกรและพาไปไหนก็ได้หลังเบียร์ฮอลล์ปิดแล้ว²⁰⁰ เบียร์ฮอลล์เฟื่องฟูมากในปลายทศวรรษที่ 2470 และได้รับความนิยมตลอดทศวรรษที่ 2480 สังกัดได้จากมีเบียร์ฮอลล์แพร่หลาย

¹⁹⁴ ยูชิเยอร์ (ยศ วัชรเสถียร), “เหล้ากับคนไทย,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 18-19.

¹⁹⁵ ศุกร นุนนาค, “แม่นงค้ที่เป็นผู้ชาย...ด้วยความเสียขายและคิดถึงครุ,” ใน ขนิษฐา ณ บางช้าง, บรรณาธิการ, ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ, หน้า 121.

¹⁹⁶ “ข้าราชการกับโต๊ะบิลเลียด,” หลักรเมือง (วันพฤหัสบดีที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2483): 3.

¹⁹⁷ ยูชิเยอร์ (ยศ วัชรเสถียร), “แหล่งโลกียสถานยามราตรีในอดีต,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 150-151.

¹⁹⁸ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, วิวัฒนาการสังคมไทยกับหัตถนิยายชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป. อินทรปาลิต, หน้า 211.

¹⁹⁹ รงค์ วงษ์สวรรค์, “สนทนากับผู้เขียนเรื่อง ‘จับตายุ,’” ใน อนุสรณ์ มนัส จรรย์รงค์, หน้า 73.

²⁰⁰ ยูชิเยอร์ (ยศ วัชรเสถียร), “แหล่งโลกียสถานยามราตรีในอดีต,” ใน ขุดจากอดีต, หน้า 150-151. และ ยูชิเยอร์ (ยศ วัชรเสถียร), “สุคร้านเหล้าเฟื่องในเมืองไทย,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 25-26.

มากขึ้น เช่น โอชาเบียร์ฮอลล์และภัตตาคารที่หน้าโรงแรมเฉลิมกรุง²⁰¹ และกิรินเบียร์ฮอลล์ที่ตำบลสี่พระยา²⁰² และแม้กระทั่งในหัตถนิยายชุด สามเกลอ พล นิกร กิมหงวน ที่ ป. อินทปาลิต ได้สมมติเบียร์ฮอลล์ขึ้นมาหลายแห่งเพื่อให้เป็นที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจในยามค้าคื่นของตัวละครเอกในเรื่อง²⁰³ ความแพร่หลายของสถานที่ดื่มเบียร์มีมากก็จริง แต่ด้วยราคาของเบียร์ที่ค่อนข้างแพงจึงทำให้ลูกค้าของเบียร์ฮอลล์ต่างๆ น่าจะเป็นผู้มีฐานะพอสมควร ต่อมาจึงมีผู้เสนอความเห็นว่าการคิดผลิตเบียร์ชนิดใหม่ให้มีราคาตกลงบ้างเพื่อที่จะทำให้จำหน่ายเบียร์ได้มากขึ้นและผู้มีรายได้น้อยก็สามารถซื้อหามาดื่มได้ดังนี้

...นับตั้งแต่เบียร์ไทยออกจำหน่ายมาแล้ว ไม่ว่าจะอย่างไรที่ไหนก็ได้พบแต่ห้องเบียร์ ซึ่งบรรจุหญิงรูปสวยไว้มาก แม้แต่สี่แยกถนนพระเนียงก็มีห้องเบียร์ขึ้นชื่อไพฑูรย์ภัตตาคาร สถานที่โอโถง สะอาด สตรีลักษณะงามๆ เดินโตะ เจ้าของร้านมีมารยาทอันดีงาม กับข้าวโอชารสทุกชนิดโดยฝีมือผู้ชำนาญการครัว ทำความพอใจให้กับผู้ได้ไปอุดหนุนนับตั้งแต่นาทีแรก แต่มีข้อที่น่าจะคิดว่า เมื่อการจำหน่ายเบียร์ไทยได้มีร้านอยู่เยอะแยะดังนี้แล้วทำไมบริษัทเบียร์ไม่ปรับปรุงเบียร์ขึ้นเป็นพิเศษอีกสักชนิดหนึ่ง เพราะตามธรรมดาราคาเบียร์ตราสิงห์กับเบียร์ปีกเป่าทองนั้น คุณออกเป็นราคาสูงสำหรับผู้มีเงินเดือนน้อยนั้นมากจะบำรุงหรือก็ขาดจำนวนเงิน หากบริษัทเบียร์ไทยปรับปรุงเบียร์ขึ้นเป็นพิเศษให้ราคาต่ำลงกว่าเดิมอีกสักชนิดหนึ่งจะดีไม่น้อย และคงจะจำหน่ายดีมาก...²⁰⁴

กิจกรรมการกินดื่มในสถานกินดื่มสาธารณะทั้งร้านเหล้าไทย ผับ บาร์ พูลรูม และเบียร์ฮอลล์ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตยามค้าคื่นแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460-2480 อย่างไรก็ตาม สถานกินดื่มสาธารณะหลายแห่งได้มีการพัฒนารูปแบบความบันเทิงยามค้าคื่นแบบใหม่ก็มีการแสดงระบำและมีฟลอร์เต้นรำสำหรับลูกค้า อาจเรียกสถานกินดื่มสาธารณะในลักษณะนี้ว่าสถานเริงรมย์

²⁰¹ “นักดื่มไม่พอใจ,” สยามราษฎร์ (วันพฤหัสบดีที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477): 2.

²⁰² “สั่งเบียร์เสร็จไม่ทันดื่ม พลัดตกจากเก้าอี้ขาดใจตาย,” สยามราษฎร์ (วันเสาร์ที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2481): 9.

²⁰³ ชื่อเบียร์ฮอลล์ที่ ป. อินทปาลิต สมมติขึ้นมาออกเหนือไปจากแฮปปี้ฮอลล์แล้ว ได้แก่ กาติปูนาเบียร์ฮอลล์ อนุวัตรเบียร์ฮอลล์ มาโยกะกุชิเบียร์ฮอลล์ และ ดิกี้ตีกันชีวะเบียร์ฮอลล์ เป็นต้น ดู วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, วิวัฒนาการสังคมไทยกับหัตถนิยายชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป. อินทปาลิต, หน้า 211.

²⁰⁴ “ห้องเย็นๆ,” กรุงเทพฯ วารศัพท์ (วันพฤหัสบดีที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2477): 5.

4.4.1.3 สถานะธรรมะ: พื้นที่แห่งความบันเทิงทางกามารมณ์

“ระบำยามร่ำราย	เอวองค์ส่ายย้ายไปมา
กรอกพักตร์ชกนัยน์ตา	ขาแขนหล่อนอ่อนละมัย
เปลือยกายผายหน้าอก	เห็นบัวบกอยู่รำไร
คุณขำซำอยู่ไย	ไปคู่กันวันนี้เทอญ” ²⁰⁵

กลอน โฆษณาระบำเก้าชั้นในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งในทศวรรษที่ 2470
จากความทรงจำของชาติ เอี่ยมกระสินธุ์ (พ.ศ. 2461-2546) นักเขียนสารคดี

สถานะธรรมะในที่นี้ต้องการอ้างอิงถึงสถานบันเทิงสาธารณะประเภทหนึ่งที่ได้รับการพัฒนารูปแบบความบันเทิงยามค่ำคืนของโลกสมัยใหม่ เพื่อให้บริการด้านความบันเทิงชนิดใหม่แก่ลูกค้า หรือว่าที่จริงคือต้องการดึงดูดล่อใจลูกค้าด้วยความบันเทิงแบบใหม่ให้เข้ามาใช้บริการดื่มกินมากขึ้น ความบันเทิงยามค่ำคืนรูปแบบใหม่ที่ว่านี้คือการเดินรำหรือเดินระบำที่ถือว่าเป็นความบันเทิงทางกามารมณ์ของโลกสมัยใหม่ เพราะรูปแบบการแสดงเป็นการเดินระบำอย่างขั้ววนชวนให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ทางเพศ โดยเฉพาะผู้ชมที่เป็นผู้ชายและเป็นกลุ่มลูกค้าหลักของสถานะธรรมะชนิดนี้

ประวัติศาสตร์ของสถานะธรรมะที่มีนักเดินรำมาทำการแสดงและมีหญิงคู่เดินรำสำหรับแขกนั้นเริ่มขึ้นเมื่อใดและที่ใดเป็นแห่งแรกในกรุงเทพฯ ยังไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากความทรงจำของอัมพร หาญนภา (ลาวัญย์ โชตามระ) เห็นว่ากรุงเทพฯ มีโรงเดินรำแบบคาบารัดแห่งแรกคือโรสฮอลล์ที่ถนนสุรวงศ์²⁰⁶ ซึ่งน่าจะตั้งขึ้นในต้นทศวรรษที่ 2470 เพราะพอถึงกลางทศวรรษโรสฮอลล์ก็กลายเป็นสถานะธรรมะที่มีชื่อเสียงอย่างมาก มีผู้คนรู้จักแพร่หลายไม่แพ้สถานะธรรมะอีกแห่งหนึ่งที่ตึกเก้าชั้นหรือตึกไพบูลย์สมบัติที่ถนนเยาวราช จน สีปราวัด นักเขียนแห่งหนังสือพิมพ์สยามราษฎร์ ผู้ที่เคยไปเที่ยวหย่อนใจในสถานที่ทั้งสองแห่งแสดงทัศนะเปรียบเทียบสถานะธรรมะทั้งสองแห่งไว้ดังนี้

1. เก้าชั้นเป็นตึกสูงถึงเก้าชั้น โรสฮอลล์เป็นเรือนสองชั้น
2. เก้าชั้นเป็นของสกุลวงศ์เจ้าคุณไพบูลย์สมบัติ โรสฮอลล์เป็นสถานที่พระชลัมฯ เข้าไว้เพื่อความบันเทิงแลประโยชน์
3. เก้าชั้นหาผลประโยชน์ด้วยการระบำตัวปลีก โรสฮอลล์หาผลประโยชน์ด้วยการเดินรำคู่

²⁰⁵ ชาติ เอี่ยมกระสินธุ์, บางกอกสมัยเก่า, หน้า 23-24.

²⁰⁶ อัมพร หาญนภา, “พระเอก,” ใน ประกายพริก (พระนคร: คลังวิทยา, 2506), หน้า 86.

4. เก้าชั้นอยู่ถนนเขาวราช โรสฮอลอยู่ถนนสุริวงค์
5. รสเหล้า รสเบียร์ เก้าชั้นมีเหล้าดีๆ ขาย เช่น แมคคัลลัม และยอนนี ว็อกเกอร์ โรสฮอลก็มี รากก็เท่าๆ กัน โชคาก็เย็นเท่าๆ กัน จะว่าใครวิเศษกว่าก็ไม่ได้
6. เก้าชั้นไม่มีเบียร์ลอยด์ขาย โรสฮอลไม่มีขาย เต็มที่ด้วยกันทั้งคู่
7. ผู้จัดการเก้าชั้นต้อนรับขับสู้คนดี โรสฮอลไม่แพ้สักก้าวเดียว (สองคนนี้จะไปศึกษามาจากวิวิธนาการ)
8. สตรีของเก้าชั้นคือนักกระบี่แต่งกายวิเศษขึ้นทุกคนประดุจเป็นสถานที่ต่ออายุคนไม่ให้ตาย ส่วนโรสฮอลแต่งกายธรรมดาไม่ผิดหน้าแปดเดียวเสียแล้ว แต่คอยบังคับผู้ชายด้วยเสียงดนตรีประดุจว่าผู้ชายจงลืมบ้าน และต้องกระดุกกระดิกตัวอยู่กับผู้หญิงกันรอบๆ ห้อง
9. เก้าชั้นทำให้ผู้นั่งตัวแข็งใจหายใจคว่ำ แต่ต้องถูกบังคับให้นั่งบนเก้าอี้ โรสฮอลเปิดโอกาสให้ผู้ไปเที่ยวใจหายเพราะจับคู่เดินรำเสียดสีกันได้แบบฝรั่ง เป็นการแก๊กลุ่มไปได้ชั่วคราว

นอกจากนี้ยังมีสิ่งผิดกันอีกแยะ จี๊คร้านจะพูด

บัดนี้จะพูดถึงผู้ชายหนุ่มว่าจะไปเที่ยวที่ไหนดี จึงขอจำแนกไว้ดังนี้

ก. สำหรับผู้ที่จะมีบำเพ็ญคนไม่ให้มีใจฟุ้งสร้านเมื่อเห็นสตรีรูปสวยจงไปเก้าชั้น ไปนั่งปลงสังขารเสียให้เข้าใจ จงคิดว่าอายุนั้นก็เนื้อ อายนี้อีกเนื้อ ไม่ใช่ของแปลกประหลาดอะไร ทำใจให้แน่วแน่ก็จะมองเห็นทางสวรรค์ เป็นช่องโถงสำหรับเป็นทางเดินของคนต่อไปเมื่อกลับบ้าน

ข. สำหรับผู้ที่จะให้ความเคซินความสัมพันธ์ต่อเนื้อสตรีต้องไปที่โรสฮอล เบนที่ได้ปลงด้วยการสัมผัสอย่างดี แล้วเราก็ปลงว่าอายุนั้นก็เนื้อ อายนี้อีกเนื้อเช่นเดียวกัน ไม่ซำก็จะเห็นทางสวรรค์ แต่ไม่สู้โถงนักพอเดินไปคนเดียวได้ กลับบ้านก็มาปลงอย่างนั้นอีกแล้วก็เดินไปทางสวรรค์

ถ้าท่านผู้ใดเชื่อและทำตามที่ได้ว่านี้จะต้องถึงซึ่งความสำเร็จทุกๆ คน และท่านควรจะไปในสถานที่เหล่านี้เพราะเปนของไทยเราแท้ๆ²⁰⁷

ทัศนะเปรียบเทียบระหว่างสถานเริงรมย์ที่ติดเก้าชั้นกับ โรสฮอลล์สะท้อนความสำคัญของสถานเริงรมย์ในช่วงทศวรรษที่ 2460-2480 ที่ช่วยเปลี่ยนวิถีชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ให้เป็นแบบสังคมเมืองสมัยใหม่และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืน ได้แก่ ประการแรก รูปแบบกิจกรรมความบันเทิงยามค่ำคืนทั้งสองแห่งเป็นความบันเทิงทางกามารมณ์ของโลกสมัยใหม่ที่มีหญิงนัก

²⁰⁷ สีปราคา, “เก้าชั้นกับโรสฮอล,” สยามราษฎร์ (วันจันทร์ที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2474): 11.

เดินร่ำและหญิงคู่เดินร่ำไว้บริการลูกค้า และได้แพร่หลายไปสู่สถานที่อื่นๆ เช่น โรงแรมและร้านอาหาร ดังที่โรงแรมโอเรียลเต็ลมีคาบาเรต์ให้แขกชมหลังอาหารค่ำ²⁰⁸ ประการที่สอง ซึ่งให้เห็นว่าพื้นที่ความบันเทิงแบบสมัยใหม่ของเมืองยามค่ำขึ้นอยู่กับตอนใต้ของพระนครคือย่านเขาวราชและบางรักอันเป็นย่านชุมชนชาวจีนและชาวตะวันตกและเป็นย่านเศรษฐกิจยามค่ำคืนของกรุงเทพฯ ประการที่สาม ทำให้เห็นความแพร่หลายของการเดินร่ำและทำให้การเดินร่ำกลายเป็นเรื่องปกติในชีวิตประจำวันที่สามารถเดินร่ำได้ทุกวันทุกเวลาที่ต้องการ เพราะก่อนทศวรรษที่ 2460 การเดินร่ำมักเกิดขึ้นในโอกาสพิเศษเท่านั้น เช่น ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ในงานเลี้ยงอาหารค่ำหรืองานปาร์ตี้ของชนชั้นนำ เป็นต้น แต่การเกิดขึ้นของสถานที่เดินร่ำในฐานะพื้นที่ความบันเทิงยามค่ำคืนของเมืองทำให้คนกรุงเทพฯ สามารถออกไปเดินร่ำได้ทุกวันและการเดินร่ำก็ได้แพร่หลายลงมาสู่สามัญชน ดังพบว่าตั้งแต่ทศวรรษที่ 2470-2480 คนกรุงเทพฯ นิยมเดินร่ำกันมากถึงขนาดมีโรงเรียนสอนเดินร่ำเกิดขึ้นตามมา ที่มีชื่อเสียงคือ โรงเรียนสอนเดินร่ำของหม่อมหลวงจุงจิรา อิศรางกูร ที่รับสอนเดินร่ำแบบอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และอเมริกา ฯลฯ²⁰⁹ หรือโฮเต็ลเวมเบลที่ถนนสุรวงศ์ก็ได้จัดจ้างครูมาจากปิ้งมาสอนเดินร่ำชนิดต่างๆ ณ สถานที่โฮเต็ลหรือที่บ้านผู้สมัครเรียน²¹⁰ และในหน้าหนังสือพิมพ์บางฉบับยังได้เสนอตำราเดินร่ำไว้ให้ผู้สนใจได้อ่านและเรียนรู้ด้วย²¹¹ นอกจากนี้ สถานะเรียงมย์จำพวกโรงเดินร่ำยังทำให้เกิดการปฏิวัติในทางวัฒนธรรมที่สำคัญคือช่วยให้ไม่เกิดการแบ่งแยกคนตามชนชั้น รวมถึงเพศและอายุ และเป็นพื้นที่ที่ให้กำเนิดหนุ่มสาวสมัยใหม่²¹²

ความแพร่หลายของการเดินร่ำและการชมการเดินร่ำทำให้สถานเรียงมย์จำพวกนี้ผุดขึ้นเป็นจำนวนมากในทศวรรษที่ 2470-2480 นอกจากที่โรสฮอลล์และตึกเก้าชั้นแล้วยังได้แก่ ชวนหลิบาร์ ที่หน้าประตูพานหัน²¹³ ศรีอาทิตย์สถาน ที่นางเลิ้ง²¹⁴ สถานเขมมสุข หลังตลาดมิ่งเมือง²¹⁵ ตึกทิมมพรหรือตึกสี่ชั้น ที่ถนนเจริญกรุง บางรัก²¹⁶ ตึกดำรงพาณิชย์หรือตึกเจ็ดชั้น และสยามโฮเต็ล แถววังบูรพา เป็นต้น แต่การเดินร่ำที่สร้างความตื่นตาตื่นใจชวนให้ใจหายใจกว่าคือระบำเปลือยกาย ใน

²⁰⁸ F.K. Exell, *In Siamese Service* (London: Cassell, 1967), p 19.

²⁰⁹ “โรงเรียนเดินร่ำ,” กรุงเทพฯ วารศัพท์ (วันเสาร์ที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2476): 10.

²¹⁰ “รับสอนเดินร่ำ,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันจันทร์ที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2471): 3.

²¹¹ “ตำราเดินร่ำ,” กรุงเทพฯ วารศัพท์ (วันอาทิตย์ที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2477): 8.

²¹² Leif Jerram, *Streetlife: The Untold History of Europe's Twentieth Century*, p. 209.

²¹³ “อย่าลืมวันสำคัญ,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันเสาร์ที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2471): 2.

²¹⁴ “ละครศรีอาทิตย์,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันศุกร์ที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2471).

²¹⁵ “สนามเขมมสุขเปิดใหม่สนุกกรีกครื้นอีกแล้ว,” บางกอกการเมือง (วันศุกร์ที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2473).

²¹⁶ “ระวัง! ระบำสเปลู-ฝรั่งเศส,” สยามราษฎร์ (วันเสาร์ที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2474): 15. และ “สุลา_ลา_อาปาเซ ตัวจริง แสดงที่จิมมพร,” สยามราษฎร์ (วันพฤหัสบดีที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2474): 4.

ทศวรรษที่ 2470-2480 ได้เกิดระบำเปลือยกายขึ้นในกรุงเทพฯ ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดีคือระบำของ นายหรั่ง เรืองนาม หรือที่เรียกกันว่าระบำนายหรั่งหัวแดง²¹⁷ ระบำมหาเสน่ห์ หรือระบำโป๊ เพราะมี ผู้หญิงที่ไม่ได้ใส่เสื้อผ้านอกจากมีอะไรเล็กๆ ปิดไว้ที่หัวนมทั้งสองข้างกับปิดไว้ตรงอวัยวะเพศ เหมือนจับปิ้งและที่จับปิ้งนั้นก็ปิดด้วยใบตองธรรมดา ครั้งแรกทำการแสดงตามงานวัดต่างๆ เช่น งานวัดภูเขาทอง และงานวัดหัวลำโพง เป็นต้น ก่อนที่จะถูกตำรวจจับและเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์จน ย้ายไปทำการแสดงอยู่ที่ชั้นบนของตลาดน้ำเพ็ญบุญ²¹⁸ และบางครั้งก็เวียนไปทำการแสดงในสถาน หออันใจต่างๆ เช่นที่ตึกเจ็ดชั้นและตึกเก้าชั้น ดังมีโฆษณาว่า

...เชิญท่านมาชมระบำของนายหรั่งผู้เรื่องนาม ท่านจะรู้สึกตื่นตาตื่น ใจ มีเพียงคณะเดียวเท่านั้นที่แสดงได้อย่างพิศวงงงงวยชมแล้วชุ่มชื่นหัวใจ มี นางสาวทุกวัยคอยต้อนรับท่านเยอะเยอะ...²¹⁹

หญิงนักระบำโป๊ส่วนใหญ่เป็นหญิงนคร โสเภณี²²⁰ ที่เริ่มเปลี่ยนรูปแบบอาชีพมาเป็นหญิง นักเต้นระบำ รวมถึงหญิงคู่เต้นรำกับแขก ในขณะที่บางส่วนถูกจ้างเป็นพิเศษมาจากสิงคโปร์ ฮองกง หรือเซี่ยงไฮ้²²¹ ซึ่งเป็นเมืองท่าการค้าและเป็นเมืองที่ได้รับวัฒนธรรมตะวันตกในยุคคนตรีแจ๊สใน ทศวรรษที่ 1920 แม้ว่าความแพร่หลายของระบำเปลือยกายได้กลายเป็นที่ฮือฮาและนำมาสู่การ วิพากษ์วิจารณ์ต่อปัญหาเรื่องศีลธรรม แต่ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2476 ก็ได้มีผู้ตั้งคณะระบำขึ้นแข่ง คณะของนายหรั่งให้ชื่อว่า ระบำจ้ำบ๊ะ เปิดการแสดงครั้งแรกในงานออกกร้านของวัดชนะสงคราม เก็บค่าดูคนละหนึ่งบาท ซึ่งถือว่าเป็นราคาที่สูงมาก แต่สุดท้ายแล้วการแสดงนี้ก็ไม่วายถูกตำรวจมา จับไป²²² สำหรับผู้ที่เคยดูการแสดงระบำเปลือยกายตามสถานเริงรมย์ต่างๆ นั้นได้แสดงความเห็น ในเชิงเสียดสีว่า

ระบำชนิดนี้ดีกว่าชนิดนุ่งผ้า เพราะ

1. ไม่ต้องใช้ผ้า ร่างกายได้รับอากาศ
2. ผู้ดูไม่ง่วง
3. ผู้สูงอายุยี่ดเวลาตายไปได้ 3 วัน

²¹⁷ ที่เรียกว่าระบำนายหรั่งหัวแดง เนื่องจากนายหรั่งมีผมสีแดงเพลิงฟูกระเชิงแลเห็นเด่นแต่ไกล รูปร่าง สูงใหญ่ ผิวขาวมาก จมูกโด่ง ตาหน้าขาว บ้างก็ว่าเป็นลูกครึ่ง บ้างก็ว่าเป็นคนเผือก แต่เป็นใครมาจากไหน ไม่มีใครรู้แน่ชัด ดู จูรี โอศิริ, “ระบำดาหรั่ง,” ใน โลกของจูรี โอศิริ (กรุงเทพฯ: สามสี, 2542), หน้า 109-111.

²¹⁸ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, หน้า 75.; ยุทธเชษฐ (ยศ วัชเสถียร), “เมื่อการเต้นรำแพร่มาสู่ คนไทย,” ใน เกล็ดจากอดีต, หน้า 536-537. และ จูรี โอศิริ, “ระบำดาหรั่ง,” ใน โลกของจูรี โอศิริ, หน้า 109-111.

²¹⁹ “ที่ปลุกตาปลุกใจที่ตึกเก้าชั้น,” หลักเมือง (วันจันทร์ที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2484): 6.

²²⁰ “ระบำโป๊อย่างโลดโผน ศาลพิพากษาแล้ว,” สยามราษฎร์ (วันพฤหัสบดีที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2474): 1.

²²¹ ยุทธเชษฐ (ยศ วัชเสถียร), “ไนต์คลับในเมืองไทย,” ใน เกล็ดจากอดีต, หน้า 514-515.

²²² ยุทธเชษฐ (ยศ วัชเสถียร), “เมื่อการเต้นรำแพร่มาสู่คนไทย,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 537-539.

4. ค่าปรับทวีขึ้นเป็นรายได้ของแผ่นดิน

5. เผยแผ่ให้ชาวปารีสรู้ว่าระบำเปลือยกายไม่ได้มีแต่ที่ตำบลมอญค้ำป่านในปารีสเท่านั้น ที่สามแยกในประเทศสยามก็มีเหมือนกัน

นางระบำควรจะแสดงให้คมคายกว่านี้ เช่น สูบนุหรี คีมน้ำ รับประทานกล้วย และคาบศตางค์สลัดฉากกับเวลาเดินรำไปด้วย²²³

ความแพร่หลายของสถานเรียงรมย์และความบันเทิงทางกามารมณ์ในกรุงเทพฯ จึงแสดงให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมการเดินรำและเดินระบำของโลกตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาในสังคมกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 และได้ส่งผลกระทบต่อความบันเทิงแบบเก่าคือการรำรำแบบพื้นบ้านของไทยให้ซบเซาลง เพราะผู้ชมที่เป็นผู้ชายส่วนใหญ่ต่างตื่นตาตื่นใจและต้องการชมการเดินรำแบบตะวันตกมากกว่าและมองว่าการรำรำของไทยแบบเดิมนั้นเชื่องช้าน่าเบื่อและไม่เร้าอารมณ์ สถานเรียงรมย์ที่เกิดขึ้นในทศวรรษนี้ยังเป็นต้นแบบของสถานบันเทิงในสมัยต่อมาคือไนต์คลับและดิสโกเธค และการเดินระบำเปลือยกายในทศวรรษที่ 2470-2480 ในสถานเรียงรมย์ก็เป็นรูปแบบการเดินระบำแบบตะวันตกในสมัยแรกก่อนที่จะพัฒนามาเป็นวัฒนธรรมการเดินอะโกโก้ในทศวรรษที่ 2500 หรือทศวรรษที่ 1960 ในสมัยสงครามเย็นและสงครามเวียดนาม

ภาพที่ 4.2 ภาพการ์ตูนล้อเลียนนี้แสดงให้เห็นถึงการปะทะกันระหว่างความบันเทิงแบบตะวันตกกับตะวันออกในทศวรรษที่ 2460 สังเกตได้ว่าผู้ชายสนใจการเดินระบำแบบตะวันตกที่ยั่วเย้ากามตั้มหา

ซึ่งแตกต่างอย่างมากจากการรำรำแบบอ่อนช้อยและเชื่องช้าของสยามที่สร้างความน่าเบื่อ

ที่มา: สยามราชฎร์ (วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2460) อ้างใน

Scot Barmé, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand*, p. 86.

²²³ “พูดถึงระบำเปลือยกาย,” สยามราชฎร์ (วันอังคารที่ 27 ตุลาคม พ.ศ. 2474): 10.

กิจกรรมความบันเทิงยามค่ำคืนไม่ว่าจะเป็นการกินดื่ม สังสรรค์ สนทนา การชมการแสดง และการเดินรำในสถานกินดื่มสาธารณะและสถานเริงรมย์ในฐานะที่เป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนระหว่างบ้านกับที่ทำงานจึงสะท้อนการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ แบบสังคมเมืองสมัยใหม่และการเป็นเมืองกลางคืนตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460

4.4.1.4 สวนลุมพินี เขาดินวนา: วนะเริงรมย์ของคนกรุงเทพฯ

“...สวนลุมพินีถิ่นที่เคยไป เขาดินถิ่น ไกลก่อนนี้เคยขึ้น
เดี๋ยวนี้ผ่าน ไปเห็นแล้วขมขื่น ไม่ชวนขึ้นเหมือนก่อนนั้น...”

เพลง “ค่ำแล้วในฤดูหนาว”²²⁴

คำร้อง-ทำนอง-ขับร้อง โดย ล้วน ควันธรรม (พ.ศ. 2455-2522)

สวนสาธารณะเป็นพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองสมัยใหม่อีกพื้นที่หนึ่งที่เป็นส่วนประกอบของการเปลี่ยนวิถีชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ให้ไปสู่แบบสังคมเมืองสมัยใหม่ย้อนกลับไปในด้านทศวรรษที่ 2450 ได้มีสวนสนุกในเวลากลางคืนที่ปากสามเสนเกิดขึ้นเป็นพื้นที่แรกที่แสดงให้เห็นการมีส่วนร่วมเพื่อความสำราญของสาธารณชนในเมืองกรุงเทพฯ แต่ก็ยังไม่อาจถือได้ว่าปากสามเสนเป็นสวนสาธารณะ เพราะได้มีรูปแบบเป็นสวนสนุกเก็บค่าผ่านประตูมากกว่า จนมาถึงปลายทศวรรษที่ 2460 ต่อต้นทศวรรษที่ 2470 จึงได้มีสวนสาธารณะสำหรับสาธารณชนเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจอย่างแท้จริงคือสวนลุมพินีและเขาดินวนา สวนทั้งสองแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อรองรับปรากฏการณ์การเติบโตของตัวเมืองกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 ที่นอกจากจะเป็นเมืองการค้าแล้วยังเริ่มพัฒนาไปสู่การเป็นเมืองอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลางด้วย ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีพื้นที่สำหรับการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนเพื่อคลายความแออัดและความตึงเครียดของตัวเมืองและโครงสร้างของเมืองสมัยใหม่

สำหรับสวนลุมพินีเป็นสวนสาธารณะแห่งแรกของสยามที่เกิดจากพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เพื่อให้มีสวนสำหรับพระนครให้ประชาชนได้เที่ยวเตร่พักผ่อนหย่อนใจ ตั้งอยู่ในตำบลศาลาแดงบนเนื้อที่ประมาณ 360 ไร่ ก่อนหน้านั้นสวนลุมพินีเป็นสถานที่สำหรับจัดงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์เพื่อแสดงสรรพสินค้าแก่นานาประเทศ แม้ว่าจะงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์จะถูกยกเลิกไปเนื่องจากการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่การสร้างสวนลุมพินียังคงดำเนินการต่อมาตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระ

²²⁴ โกวิท ตั้งตรงจิตร กล่าวถึงเพลง “ค่ำแล้วในฤดูหนาว” ไว้ว่าแต่งขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ดูโกวิท ตั้งตรงจิตร, เล่าความหลังครั้งสงคราม (กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ, 2554), หน้า 183-184.

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ที่จะให้มีวนสาธารณะเพื่อพระราชทานความสุขสำราญแก่ประชาชน พร้อมทั้งเป็นเครื่องประดับพระมหามันครและเป็นการเผยแผ่พระเกียรติยศแห่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในสวนลุมพินีมีถนนสำหรับใช้ขับขานพาหนะ มีคูและสระสำหรับเป็นที่อาบน้ำ ตกเบ็ด และพายเรือหรือกรรเชียงเรือเล่น มีสนามใหญ่พอสำหรับเล่นฟุตบอลหรือคเณร และมีทางให้ขี่ม้าเล่น ส่วนที่ดินนอกเขตสนามออกไปปลูกพรรณไม้ต่างๆ เป็นตัวอย่างเพื่อการศึกษาพฤกษศาสตร์ และตามละเมาะเกาะแก่งก็ปลูกไม้เรือนพุ่มเป็นเครื่องประดับประดา²²⁵ หวังจะให้ปาร์ก (park) หรือเป็นป่าที่ขิวเล่นอย่าง Bois de Boulogne ที่กรุงปารีส²²⁶

สวนลุมพินีเปิดให้ประชาชนได้เที่ยวเตร่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2469 โดยไม่เสียค่าผ่านประตู ครั้นล่วงสู่ปี พ.ศ. 2471 สิ่งก่อสร้างต่างๆ เริ่มชำรุดทรุดโทรมลง ต้นไม้ใบหญ้าขึ้นรกเรื้อ แต่กรมนคราทรเหลือเงินสำรองสำหรับดูแลรักษาสวนลุมพินีเพียง 160,000 บาทเท่านั้น ซึ่งไม่พอแก่การดูแลรักษาสถานที่ทั้งหมดที่ต้องใช้เงินเดือนละ 2,000 บาท ดังนั้น กรมนคราทรจึงตกลงทำสัญญาเช่าเป็นเวลา 10 ปีกับบริษัทของพระยาคทาธรบดีสิทธิราชบาลเมือง ผู้เสนอขอเช่าที่ดินทางด้านใต้ ประมาณ 90 ไร่ เปิดเป็นวนะเริงรมย์ (amusement park) เก็บค่าผ่านประตูแก่ผู้เข้าไปเที่ยว ส่วนบริเวณสวนลุมพินีนอกเขตวนะเริงรมย์นั้นคงเป็นหน้าที่ของกรมนคราทรดูแลรักษาด้วยเงินค่าเช่าจากบริษัทพระยาคทาธรบดีฯ เดือนละ 2,000 บาท²²⁷ โดยจัดเป็นสวนพรรณพฤกษ์แสดงต้นไม้ตัวอย่างสำหรับกมลบุตรของประชาชน เช่น ต้นสัก กระเบากลก ยาง และให้ประชาชนเข้าชมตลอดวัน ตั้งแต่เวลา 6 นาฬิกาถึงเที่ยงคืน ไม่มีค่าผ่านประตู โดยหวังว่าสวนลุมพินีจะเป็นที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ของประชาชนและแขกเมืองที่เคียบ่นว่าเมืองไทยไม่มีที่เที่ยวเตร่เวลากลางคืนนั้นย่อมจะเป็นที่ถูกต้องทั่วกัน²²⁸

สำหรับวนะเริงรมย์หรือสวนสนุก บริษัทของพระยาคทาธรบดีฯ ใช้งบประมาณกว่า 200,000 บาทเพื่อจัดสวนลุมพินีให้เป็นรมณียสถานที่ย่อนใจของประชาชน ภายในสวนสนุก ประกอบไปด้วยโรงละครขนาดใหญ่เป็นโครงเหล็กอย่างมั่นคงจุคนได้มากกว่า 1,000 คน แม้ละครสัตว์คณะใดมีสัตว์เข้ามาแสดงก็แสดงบนเวทีในโรงละครนี้ได้ มีสนามกีฬากลางแจ้งทุกชนิด อาทิ

²²⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7 ม. 16/1 เรื่องสวนลุมพินี และงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (3 ตุลาคม พ.ศ. 2462-18 สิงหาคม พ.ศ. 2471).

²²⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7 ม. 16/2 เรื่องจะจัดสวนลุมพินีให้เป็นสวนพรรณพฤกษ์ (17 พฤษภาคม พ.ศ. 2469 – 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2470).

²²⁷ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7 ม. 16/1 เรื่องสวนลุมพินี และงานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ (3 ตุลาคม พ.ศ. 2462-18 สิงหาคม พ.ศ. 2471).

²²⁸ “ลุมพินีจะเป็นรมณียสถานใหม่ของมหานครในปีนี้,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันอังคารที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2471): 1 และ 17.

แบดมินตัน เทนนิส ฟุตบอล และสนามชกมวย เป็นต้น มีสถานที่เล่นกีฬาในร่ม มีการแสดงมหรสพ ส่วนกลาง ซึ่งผู้เสียค่าผ่านประตู 10 สตางค์มีสิทธิเข้าชมได้หลายอย่าง เช่น ภาพยนตร์ ีวี จำวดลิเก และดนตรี มีสถานที่เล่นกีฬาทางน้ำ เช่น พายเรือ วายน้ำ โดยจ่ายเงินเพิ่มอีกเพียงเล็กน้อย มีสถานที่ขายสินค้าหลังใหญ่น้อยประมาณ 200 หลัง มีสถานที่จำหน่ายอาหารประเภทต่างๆ เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่มาเที่ยว มีการแบ่งพื้นที่ไว้สำหรับการเล่นที่เป็นสัตว์เป็นเอกเทศ²²⁹ มีโรงเดินรำที่ทันสมัย และได้ส่งเครื่องเล่นต่างๆ จากสหรัฐอเมริกามาแสดง²³⁰ สวนสนุกเปิดให้เข้าชมได้ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2472 และได้กราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดสวนสนุก²³¹ ในเพียงคืนแรกที่เปิดสวนสนุกอย่างเป็นทางการประชาชนทั้งชายและหญิงก็มาเที่ยวกันอย่างเนืองแน่น ยิ่งค้ำมากยิ่งขึ้นผู้คนก็ยิ่งคึกคักบรรยากาศก็ยิ่งครึกครื้น บ้างก็มาดูละครสัตว์ ดูภาพยนตร์ เล่นม้าหมุน ในคืนแรกมีรายได้จากค่าผ่านประตูและค่าดูฟุตบอลเป็นเงินถึง 8,000 บาท²³²

ความบันเทิงที่สำคัญและได้รับความนิยมมากในสวนสนุกก็คือการชกมวยที่เรียกกันว่ามวยสวนสนุกหรือมวยวันเสาร์ เพราะมีการแข่งขันชกมวยกันทุกคืนวันเสาร์ การชกมวยเป็นความบันเทิงยามค่ำคืนที่ได้รับความนิยมในโลกละวันตกมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1890 เป็นต้นมา²³³ ตารางการชกมวยสวนสนุกถูกจัดเอาไว้ในหน้าหนังสือพิมพ์ต่างๆ ให้ผู้สนใจได้ติดตาม สด คุรมะโรหิต และพวกพ้องนักเขียนโดยเฉพาะ โชติ แพร่พันธุ์หรือยาขอบต่างก็ชอบชมการชกมวยที่สวนสนุก เขาเล่าว่า

“อีกอย่างหนึ่งที่เพื่อน โปรดปรานเป็นนักหนา ก็คือการดูมวย ครั้งนั้นที่สวนสนุกคือที่สวนลุมพินีมีการเล่นสำหรับพักผ่อนหย่อนใจในยามราตรีหลายอย่าง มีการพนันบางประเภท มีสถานลีลาศ และก็มีการแข่งขันชกมวย

²²⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลาอนุการ ร.7 รล. 1/70 บริษัทสวนสนุกที่สวนลุมพินี (15 ตุลาคม พ.ศ. 2472-23 ธันวาคม พ.ศ. 2473).

²³⁰ “รมณีสถานลุมพินีเริ่มงานแล้วจะเปิดพฤศจิกายน,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันพฤหัสบดีที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2471): 1. และ “สวนสนุกจะมีอะไรบ้าง,” ไทยเกษมรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2472).

²³¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กรมราชเลาอนุการ ร.7 รล. 1/70 บริษัทสวนสนุกที่สวนลุมพินี (15 ตุลาคม พ.ศ. 2472-23 ธันวาคม พ.ศ. 2473).

²³² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย ร.7 ม. 26.5/278 เรื่องสวนสนุก (24 กันยายน-24 มีนาคม พ.ศ. 2472).

²³³ Thomas Burke, *English Night-Life from Norman Curfew to Present Black-Out*, p. 132.

ทุกวันเสาร์ เราสามคนไม่เคยพลาดกันสักนัดเดียว แม้ว่าจะต้องเปลี่ยนสถานที่ไปชกกันในโรงละครในคืนที่มีฝนตกหนักก็ตาม”²³⁴

ส่วนสมศรี สุกุมลนันทน์ (พ.ศ. 2462-2548) นักเขียนสารคดีและบุตรของพระยาอนุমানราชชน เล่าถึงประสบการณ์การไปเที่ยวที่สวนลุมพินีในยามค่ำคืนไว้ว่า

“สวนสนุกมีการชกมวยเป็นประจำ เวลาไม่กี่ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นนักมวยจากฟิลิปปินส์ จำชื่อได้ว่า เทอริโอ คัมโป พ่อไปดูกับเพื่อนๆ ได้ติดตามพ่อไปดูด้วย มวยเลิกแล้วกินข้าวต้มร้านแป๊ะม้อก่อนกลับบ้าน เป็นกิจกรรมตอนกลางคืนอย่างหนึ่งเมื่อเป็นวัยรุ่น แต่ไม่ได้ไปบ่อยนัก”²³⁵

ปิ่นเพชร จำปา นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ตั้งข้อสังเกตว่า สวนลุมพินีเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งแรกของประชาชนในกรุงเทพฯ ที่ไม่มีโอกาสได้เดินทางท่องเที่ยวไปตามชายทะเลต่างๆ ที่นิยมกันในสมัยนั้น เช่น ศรีราชา หัวหิน และชะอำ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ ชั้นชั้นสูง และรัฐบาล เมื่อนำแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวมาปฏิบัติกับตนเองด้วยการเดินทางท่องเที่ยวแล้วยังเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ท่องเที่ยวด้วย โดยการสร้างสวนสาธารณะในเมืองสำหรับผู้มีเวลาว่างและกำลังทรัพย์น้อยจะได้พักผ่อนตากอากาศในสวนลุมพินี²³⁶ เมื่อเป็นเช่นนี้สวนลุมพินีจึงเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวแบบใหม่ของคนกรุงเทพฯ คือการท่องเที่ยวพักผ่อนตากอากาศ แนวคิดเรื่องการสร้างสวนสาธารณะจึงมาพร้อมกับแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจเพื่อสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสุขภาพของคนในเมืองสมัยใหม่ที่เริ่มมีความแออัดจากความหนาแน่นของพื้นที่และผู้คน ในขณะเดียวกันสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่เขาดินวนาก็สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์หนึ่งก็เป็นที่ท่องเที่ยวพักผ่อนตากอากาศของคนในเมืองกรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน

เขาดินวนานั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบริหารราชมานพเป็นหัวหน้าจัดการตกแต่งสถานที่เพื่อให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนและเปิดให้บริการในปี พ.ศ. 2475 พื้นที่บริเวณเขาดินวนาแบ่งออกเป็นสองตอนคล้ายกับสวนลุมพินีคือตอนนอกสนามเสือป่าเปิดให้ประชาชนเข้าไปชมได้โดยไม่เสียเงิน และตอนในสนามเข้าไปผู้ที่ต้องการเข้าไปชมต้องเสียค่าผ่านประตูคนละ 10 สตางค์ แต่ถ้านำรถเข้าไปด้วยต้องเสียค่าผ่านเพิ่มขึ้นอีก เช่น รถจักรยาน 10 สตางค์ รถจักรยานยนต์ 20 สตางค์ รถยนต์ 30 สตางค์

²³⁴ เวทวงศ์, “แคว่ฉัพพกผู้ยากไร้แต่เพียงเรือนกาย,” ใน สมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย, ยาขอบอนุสรณ์ (พระนคร: แพรวพิทยา, 2504), หน้า 132.

²³⁵ สมศรี สุกุมลนันทน์, สมศรี สุกุมลนันทน์: สารคดีชีวประวัติ, หน้า 91-92.

²³⁶ ปิ่นเพชร จำปา, “วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394-2544,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 121.

ภายในสวนมีสถานที่ที่หย่อนใจต่างๆ มีร้านขายอาหาร มีเรือให้เช่าพายเล่นในสระโดยเสียค่าเช่าเรือเพียงเล็กน้อย และมีที่ให้จอดเรือพักผ่อนเล่นเย็นๆ มีสวนสัตว์ต่างๆ ให้ชม มีกีฬา เช่น กอล์ฟ เทนนิส และแบดมินตันให้เล่น และมีสะพานสำหรับให้ลงอาบน้ำเล่นน้ำได้แทนการไปเล่นน้ำที่หัวหิน²³⁷ เขาจินวนามีที่ตั้งอยู่ใกล้กับสถานกาแฟนรสิงห์จึงทำให้คนกรุงเทพฯ สามารถเดินทางไปพักผ่อนหย่อนใจในสถานที่ทั้งสองแห่งนี้ในคราวเดียวกันได้อย่างสะดวก

ภาพยนตร์ไทยร่วมสมัยในขณะนั้นที่สร้างและผลิตโดยคนไทยเป็นครั้งแรกคือเรื่อง “โชคสองชั้น” ออกฉายในปี พ.ศ. 2470 ได้สะท้อนภาพความนิยมของเขาจินวนาและสถานกาแฟนรสิงห์ ในฐานะที่เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจในเวลาเย็นเป็นต้นไปของคนกรุงเทพฯ โดยให้พระเอกของเรื่องคือนายกมล มาโนช นายอำเภอหัวเมืองฝ่ายเหนือที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อจับผู้ร้ายได้แวะเข้าไปนั่งดื่มกินและฟังวงดนตรีบรรเลงที่สถานกาแฟนรสิงห์ก่อนที่จะเข้าไปเดินเล่นในสวนที่เขาจินวนา ดังเรื่องย่อของภาพยนตร์ที่ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นบทกลอนว่า

...พอเสร็จสรรพขยับย่างเข้าทางหน้า	ผ่านชลาเต็รลัดตัดถนน
แล้วเลือกโต๊ะว่างดีไม่มีคน	พลงทรุดตนลงนั่งสั่งน้ำชา
ขนมปังแถมหน้อยอร่อยนัก	ได้ผ่อนพักชใจให้หรรษา
ครุยาคีไพราะเสนาะมา	ข้อมวิญญาชุ่มชื่นรินหทัย
รับประทานอิมหันำสำราญแล้ว	จึงคลาดแคล้วออกมาหาซ่าไม้
ลัดเข้าในอุทยานเบิกบานใจ	เปนสวนใหญ่ “เขาดิน” ถิ่นเริงรมย์... ²³⁸

ที่เขาจินวนานี้เองที่นายกมลได้พบกับนางเอกของเรื่องคือนางสาววลี ลาวัณย์ลักษณะจันทักคู่เกิดรักกันและได้นัดพบกันที่เขาดินบ่อยครั้ง ดังนั้น ภาพยนตร์เรื่องนี้จึงช่วยสะท้อนให้เห็นว่าเขาจินวนาเป็นสถานที่ที่หนุ่มสาวกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2470-2480 ใ้เป็นที่พบปะสนทนาพลอดรักกัน เช่นเดียวกับสวนลุมพินี

แม้ว่ารูปแบบความบันเทิงยามค่ำคืนภายในสวนลุมพินีและเขาจินวนาไม่ได้แตกต่างจากสวนสนุกที่ปีกสามเสนในทศวรรษก่อนหน้ามากนัก แต่สวนลุมพินีและเขาจินวนาก็เป็นสวนสาธารณะเพื่อความสำราญของคนกรุงเทพฯ อย่างแท้จริงที่แสดงให้เห็นถึงการเข้าร่วมใช้พื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองร่วมกันระหว่างคนทุกชนชั้น หากพิจารณาจากราคาค่าเข้าชมและเที่ยวเล่นทั้งสองแห่งแล้วจะพบว่ามีราคาไม่แพงมากจนเกินไปจนถึงกับทำให้คนชั้นล่างที่มีรายได้น้อยไม่อาจเข้าไปร่วมใช้พื้นที่กับคนชั้นสูงได้ กล่าวคือ ทั้งสวนสนุกที่สวนลุมพินีและเขาจินวนาเก็บค่า

²³⁷ “เขาดินในอนาคตต่อไปจะเป็นที่บรมสุขสำราญ แต่ใครจะไปสำราญต้องเสีย 10 สตางค์,” ศรีกรุง (วันศุกร์ที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2474): 5.

²³⁸ “เรื่องย่อภาพยนตร์ไทยเรื่อง “โชคสองชั้น” บทกลอนโดย ช. บุณนาค,” ใน โคม สุขวงศ์, กำเนิดหนังไทย “โชคสองชั้น” และ “โมคิดเลย” (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 128.

ผ่านประตูอยู่ที่คนละ 10 สตางค์ต่างจากค่าผ่านประตูของปีกสามเสนในทศวรรษก่อนหน้าที่เก็บอยู่ที่ 1 บาทต่อหนึ่งคน ทำให้คนที่ไปเที่ยวปีกสามเสนส่วนใหญ่เป็นคนชั้นสูงและคนชั้นกลางผู้มีฐานะทางสังคม นอกจากนั้น การมีพื้นที่สวนสาธารณะในยามค่ำคืนของเมืองกรุงเทพฯ ก็เป็นสิ่งที่แสดงถึงการมีพื้นที่กลางคืนของเมืองให้ผู้คนออกมาใช้ทำกิจกรรมและเคลื่อนไหวในยามค่ำคืนมากขึ้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมเมื่อสมัยใหม่

ความแพร่หลายของกิจกรรมและพื้นที่ทำกิจกรรมทั้งสี่ประเภทที่ได้เสนอไปข้างต้นเป็นตัวอย่างหลักของกิจกรรมยามค่ำคืนในพื้นที่สาธารณะกลางคืนของเมืองกรุงเทพฯ ในสังคมเมืองสมัยใหม่ที่ทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนกรุงเทพฯ แบบสมัยใหม่และเป็นปัจจัยสำคัญต่อการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนของกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460 เนื่องจากรูปแบบกิจกรรมความบันเทิงยามค่ำคืนที่ปรากฏในพื้นที่ทั้งสี่แห่งเป็นความบันเทิงของโลกสมัยใหม่ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ไม่ว่าจะเป็นการชมภาพยนตร์ การกินดื่ม และการเต้นรำ เป็นต้น กิจกรรมและพื้นที่ที่ยามค่ำคืนทั้งหมดนี้เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นและเป็นพื้นที่ที่มีอยู่ในระดับชีวิตประจำวันมากกว่าเป็นกิจกรรมและพื้นที่ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวหรือเป็นวาระ เช่น งานวัด งานเทศกาล และงานรื่นเริง ฯลฯ ดังนั้น การศึกษาในที่นี้จึงเว้นการพิจารณางานรื่นเริงกลางคืนที่มีขึ้นตามโอกาสต่างๆ ไป ได้แก่ งานรื่นเริงฤดูหนาว และงานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นต้น แต่ก็ได้มีกล่าวแทรกไว้ในส่วนอื่นๆ เมื่อเห็นว่างานรื่นเริงเหล่านี้มีส่วนแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงชีวิตยามค่ำคืนในประเด็นนั้นๆ

4.4.2 ชีวิตยามค่ำคืนในบ้าน: เวลาและพื้นที่กลางคืนในโลกส่วนตัว

บ้านของคนกรุงเทพฯ ในโลกสมัยใหม่ได้กลายเป็นพื้นที่ส่วนตัวมากขึ้นกว่ายุคจารีต เพราะอย่างน้อยๆ การมีสถานที่สำหรับทำงานอย่างออฟฟิศก็ทำให้คนชั้นสูงต้องออกไปทำงานนอกบ้าน แทนการทำงานหรือว่าราชการที่บ้านเหมือนอย่างแต่ก่อน ในขณะที่ขบวนการออกไปทำงานและประกอบอาชีพนอกบ้านมากขึ้นก็ทำให้บ้านไม่ใช่หน่วยแห่งการผลิตอีกต่อไป แต่ได้กลายเป็นหน่วยบริโภคแทน ในทศวรรษที่ 2460-2480 จึงพบว่ามีหลักฐานที่เผยให้เห็นกิจกรรมยามค่ำคืนในบ้านของคนกรุงเทพฯ ที่สัมพันธ์กับการบริโภควัตถุสิ่งของต่างๆ และสิ่งบันเทิงในโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพยนตร์และวิทยุ แม้ว่าสิ่งบันเทิงทั้งสองนี้ยังจำกัดอยู่ในกลุ่มคนชั้นสูงและคนชั้นกลางก็ตาม นอกจากนั้นในช่วงเวลานี้ยังพบกิจกรรมยามค่ำคืนพื้นฐานที่กระทำกันในบ้านมาตั้งแต่ทศวรรษก่อนหน้า ได้แก่ การนอนหลับพักผ่อน การสังสรรค์สนทนาในครอบครัวและเครือญาติ การเล่นพนัน และการอ่านหนังสือ กิจกรรมในพื้นที่ส่วนตัวเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความหลากหลายของกิจกรรมยามค่ำคืนในสังคมเมืองสมัยใหม่และการเคลื่อนไหวของคนกรุงเทพฯ ที่เข้าไปใช้ขอบเขตของเวลาและพื้นที่กลางคืนมากขึ้น

4.4.2.1 การนอน

ดังที่ได้กล่าวถึงเวลาการเข้านอนและจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ ในสมัยจารีตก่อนทศวรรษที่ 2420 ไปแล้วว่ามีความสัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้นคือเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ยังไม่มีความเร่งรีบและเคร่งครัดตามระบบนาฬิกาอันเป็นมาตรฐานการวัดเวลาของสังคมเมืองสมัยใหม่ เวลาเข้านอนและตื่นนอนและจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ สมัยจารีตจึงบอกได้ด้วยหน่วยวัดเวลาอย่างคร่าวๆ คือยาม ครั้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2447 แม่วัน (พระยาสุรินทรราชา) ได้ประมาณจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกลุ่มต่างๆ ในกรุงเทพฯ ไว้ว่า

“พวกคนอนาถาทั้งหญิงและชายชอบนอนแต่ยามหนึ่งไปตื่นย่ำรุ่งเศษ คิดกะเอาว่านอนวันละ 9 ชั่วโมง พวกบริบูรณ์ชนชายโดยมากมักนอนดึกและตื่นสายเพราะถือตัวว่าเป็นผู้ดีจะทำอย่างไรสารเลวไม่ได้ พวกราชวงศ์ชาย อัตราการนอนอยู่ราววันละ 8 ชั่วโมง ในขณะที่พวกหญิงบริบูรณ์ชนและพวกหญิงในราชวงศ์ต้องนอนดึกกว่าผู้ชาย แต่ก็ต้องตื่นไม่สายกว่า เหมือนเกณฑ์ผู้ชายนอนมี 8 ชั่วโมงเป็นประมาณ แต่ผู้หญิงมีเกณฑ์นอนเพียง 7 ชั่วโมงครึ่ง”²³⁹

สิ่งที่น่าสังเกตในข้อเขียนของ แม่วัน คือ ประการแรก จำนวนชั่วโมงการนอนยังคงมีความสัมพันธ์กับระบบชนชั้นของสังคมเฉกเช่นสมัยจารีต และประการที่สอง เริ่มมีการใช้หน่วยวัดเวลาตามระบบนาฬิกาคือชั่วโมงมากขึ้น แม้ว่าจะยังมีการใช้หน่วยเดิมคือยามอยู่ก็ตาม การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเข้านอนและจำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ เริ่มสัมพันธ์กับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเมืองสมัยใหม่และมีเศรษฐกิจการค้าแบบอุตสาหกรรมที่ต้องการชั่วโมงการทำงานและมีระบบเวลาที่เป็นมาตรฐาน

ครั้นถึงทศวรรษที่ 2460-2480 ได้มีการกำหนดจำนวนชั่วโมงที่คนกรุงเทพฯ ควรนอนต่อวันคือประมาณ 8 ชั่วโมง ดังที่ปรากฏบทความเกี่ยวกับการนอนหลับและสุขภาพในหนังสือพิมพ์ต่างๆ เช่น บทความเรื่อง “ความสุขสบายทำให้ท่านนอนหลับ” ได้เสนอว่าจำนวนชั่วโมงที่ควรนอนในเวลากลางคืนคือ 8 ชั่วโมง²⁴⁰ เป็นต้น ชั่วโมงการนอนที่ยาวนานถึงแปดชั่วโมงต่อวันนี้ถูกพิจารณาว่าเป็นความต้องการของสังคมอุตสาหกรรมที่ต้องการจำนวนทุกๆ ชั่วโมงของวันให้ถูก

²³⁹ แม่วัน, “ทำเนียบเวลาทำการของผู้ชาย,” ใน ทวีปัญญา เล่ม 2 (ตุลาคม-มีนาคม ร.ศ. 123), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มุณนิรมิตมหาวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2523), หน้า 183-190 และ 268.

²⁴⁰ “ความสุขสบายทำให้ท่านนอนหลับ,” ไทยเขษมรวมข่าว (วันพฤหัสบดีที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2474):

แบ่งอย่างแน่นอนเป็นเวลาทำงาน เวลาพักผ่อนหย่อนใจ และเวลานอน²⁴¹ ประจักษ์พยานของการแบ่งเวลาในกิจวัตรประจำวันของคนกรุงเทพฯ ออกเป็นสามส่วนนี้ปรากฏชัดเจนอยู่ในนโยบายรัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และในรัฐนิยมฉบับเดียวกันยังได้กำหนดจำนวนชั่วโมงที่คนกรุงเทพฯ ควรนอนคือให้นอนระหว่าง 6-8 ชั่วโมง²⁴² การแบ่งกิจวัตรประจำวันของประชาชนตามนโยบายของรัฐนอกจากแสดงถึงการเปลี่ยนไปสู่สังคมสมัยใหม่แล้ว ยังแสดงให้เห็นว่ารัฐสมัยใหม่ได้เข้ามาบีบบังคับในการกำหนดการใช้ชีวิตประจำวันและชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ มากขึ้น จึงเห็นได้ว่าแม้การนอนหลับจะเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ก็ไม่ได้ถูกแยกออกจากความสัมพันธ์ส่วนอื่นๆ ของสังคม เพราะหากพิจารณาให้ละเอียดลงไปแล้วจะพบว่าประวัติศาสตร์ของการนอนมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างต่างๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม ชนชั้น เพศ ระเบียบวินัยของร่างกาย สุขภาวะสาธารณะ เตียงนอน ความยากจน สภาวะความมืดและความสว่างของกลางคืน เป็นต้น²⁴³

จำนวนชั่วโมงการนอนของคนกรุงเทพฯ ตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460-2480 ยังสะท้อนัยสำคัญของการหลุดออกจากแนวคิดเรื่องชนชั้นและได้มีแนวคิดเรื่องการนอนเพื่อสุขภาพอนามัยและนอนให้เหมาะสมกับวัยแทน กล่าวคือ

เด็กเล็กๆ หรือเด็กเล็กๆ ต้องการเวลานอนหลับมากกว่าผู้ใหญ่ ในเวลาอัตราการนอนคืนละ 8 ชั่วโมงของผู้ใหญ่นั้น สำหรับเด็กเล็กๆ และเด็กเล็กๆ จะต้องนอนเพิ่มขึ้นคืนละ 9-10 ชั่วโมง เพราะร่างกายกำลังเติบโตสมบูรณ์ต้องมีเวลานอนมากกว่าผู้ใหญ่ ส่วนผู้มีอายุเวลานอนหลับลดน้อยกว่าผู้ใหญ่ เวลาหนุ่มแน่นหรือกลางคนคือ นอนเพียงคืนละ 6-7 ชั่วโมงก็พอเหมาะ การนอนหลับคืนละ 8 ชั่วโมงสำหรับผู้ใหญ่ตามธรรมดาที่วางไว้เป็นกฎเกณฑ์สุขภาพนี้เหมาะกับผู้ที่สุขภาพเป็นปกติ ส่วนผู้ที่มีร่างกายไม่สมบูรณ์จำเป็นต้องนอนเพิ่มจาก 8 เป็น 9 ชั่วโมงเต็ม²⁴⁴

ครั้งเมื่อการนอนในโลกสมัยใหม่กลายเป็นเรื่องของสุขภาพมากกว่าอย่างอื่นจึงปรากฏว่าในระหว่างทศวรรษที่ 2460-2480 ตามหน้าหนังสือพิมพ์ต่างๆ มีโฆษณาขายเก้าการนอนไม่หลับอยู่

²⁴¹ Jane Brox, *Brilliant: The Evolution of Artificial Light*, p. 273.

²⁴² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 0701.29/14 กิจประจำวันของคนไทย (พ.ศ. 2484).

²⁴³ Simon J. Williams, *Sleep and Society: Sociological Ventures into the (Un)known ...* (Milton Park, Abingdon: Routledge, 2005), pp. 39-66.

²⁴⁴ “ความสุขสมบูรณ์แท้จริงอยู่ที่การนอน,” *ประชาชาติ* (วันเสาร์ที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2479): 33.

หลากหลายชนิด เช่น ยาสุวรรณมณี แก้ประสาทอ่อนและนอนไม่หลับ²⁴⁵ หรือยาเม็คสีชมพูของหมอวิลเลียมสำหรับบำรุงโลหิต ทำให้เส้นประสาทแข็งแรง และธาตุเป็นปกติ²⁴⁶ เป็นต้น ยาแก้อาการนอนไม่หลับเหล่านี้สะท้อนว่าสาเหตุของปัญหาการนอนไม่หลับในโลกสมัยใหม่ถูกอธิบายด้วยแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์มากกว่าคำอธิบายจากความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจที่กระทำการรบกวนขณะนอนหลับในเวลากลางคืน

ด้วยเหตุดังกล่าวการนอนจึงเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ไปสู่สังคมเมืองสมัยใหม่ในทศวรรษที่ 2460-2480

4.4.2.2 การเล่นพนัน

นอกเหนือไปจากการนอนแล้วกิจกรรมยามค่ำคืนในบ้านที่สำคัญของคนกรุงเทพฯ อีกประการหนึ่งคือการเล่นพนัน หลักฐานส่วนใหญ่แสดงให้เห็นว่าบ้านของคนชั้นสูงและคนชั้นกลางนิยมเล่นการพนันเป็นกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน โดยเฉพาะการเล่นไพ่ ดังปรากฏข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ว่า

...ที่บ้านผู้มีบรรดาศักดิ์ผู้หนึ่งอยู่แถววังศิริราชพยาบาลได้ลักคิดบ่อน
ไพ่อยู่เสมอทั้งกลางวันกลางคืน ภรรยาของท่านเป็นหัวหน้า พวกผู้หญิงลูกเมีย
ชาวบ้านพากันเข้าไปเล่น เกิดเป็นหนี้สินให้ผิวเมียนั้นวิวาทกันบ่อยๆ...²⁴⁷

การเล่นไพในบ้านในยามค่ำคืนมีมาตั้งแต่สมัยยุโรปยุคกลาง จนเมื่อมีการพัฒนาแสงไฟในบ้านในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 การเล่นไพก็สามารถดำเนินไปได้โดยสะดวกมากขึ้น สำหรับอังกฤษการเล่นไพได้รับความนิยมในกลุ่มคนมั่งคั่งมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1820²⁴⁸ ส่วนในกรุงเทพฯ ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ว่าคนชั้นสูงนิยมเล่นไพเป็นการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืน ดังเช่นที่วังของเจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีการเล่นไพในหมู่แขกหรือชาวตะวันตกที่มานั่งรับประทานอาหารค่ำ²⁴⁹ หรือในหมู่นางในในตำหนักกรมหมื่นอัปสรสุดา

²⁴⁵ “โฆษณายาสุวรรณมณี,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันพุธที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2471).

²⁴⁶ “ความสุขสบายทำให้ท่านนอนหลับ,” ใน ศรีกรุง (วันพฤหัสบดีที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2474): 8.

²⁴⁷ “ลักเล่นไพ,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันอาทิตย์ที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2458).

²⁴⁸ Thomas Burke, *English Night-Life from Norman Curfew to Present Black-Out*, p. 90.

²⁴⁹ เฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล, *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศ ระหว่าง พ.ศ.*

เทพ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 ก็นิยมเล่นไฟเช่นกัน²⁵⁰ ในสมัยต่อๆ มาความนิยมในการเล่นไฟก็ยังมีอยู่ไม่เสื่อมคลาย ในช่วงรัชกาลที่ 5 และต้นรัชกาลที่ 6 พบว่าการเล่นไฟเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนที่พบได้ทั่วไปทั้งในวัง ในบ้านเรือน และในสโมสรและสมาคมต่างๆ อยู่เสมอ ทว่าความนิยมในการเล่นไฟในยามค่ำคืนยิ่งทวีมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ทศวรรษที่ 2460 ทั้งนี้เนื่องจากการที่รัฐยกเลิกบ่อนเบี้ยไปอย่างถาวรในปี พ.ศ. 2460 คนกรุงเทพฯ จึงเปลี่ยนมาเล่นไฟแทนเล่นเบี้ยและปรากฏว่าในช่วงที่บ่อนถูกยกเลิกไปได้มีผู้มาขอใบอนุญาตเล่นไฟเพิ่มขึ้นถึงสามเท่าตัวจากในสมัยที่บ่อนยังเปิดทำการอยู่ หนังสือพิมพ์ กรุงเทพฯ เดลิเมต์ เขียนถึงปรากฏการณ์นี้ว่า

“ตั้งแต่หวยแลบ่อนเบี้ยได้เลิกมาแล้ว มีผู้ที่ชอบเล่นการพนันพากันคิดบ่อนไฟ ตั้งเล่นตามห้องแถวตลอดทั่วไป ทุกถนนหนทาง ที่สุดจนบ้านเรือนราษฎร ตามตรอกชอกถนนทั่วไป จนคืนลูกตานับไม่ถ้วน”²⁵¹

แต่ส่วนใหญ่เป็นการลักลอบเล่นเสียมากกว่า เพราะปรากฏว่ามีข่าวตำรวจจับผู้ลักลอบเล่นไฟในยามค่ำคืนให้เห็นจนชินตาในหน้าหนังสือพิมพ์²⁵² ความแพร่หลายของการเล่นไฟในบ้านในยามค่ำคืนที่เพิ่มจำนวนขึ้นนี้ทำให้ นาย บ. นักเขียนแห่งหนังสือพิมพ์ สยามราษฎร์ เสนอความเห็นว่าการไทยควรทำไฟขายเช่นเดียวกับการลงทุนทำเหล้า เบียร์ บรันดี และวิสกี้ เพราะหากทำไฟขายอาจจะมียาใช้ได้²⁵³ เช่นไฟไทยตราระฆังของเล่าฮ่งเฮงจั่นที่ถนนสำเพ็งเหนือปากตรอกกระทะ²⁵⁴ ครั้นเมื่อรัฐพยายามจะให้มีการยกเลิกการออกใบอนุญาตเล่นไฟในบ้านในยามค่ำคืน นาย บ. คนเดิมได้แสดงความเห็นโต้แย้งว่า รัฐไม่ควรยกเลิกการเล่นไฟเพราะไม่เห็นมีโทษ ในทางกลับกันการเล่นไฟเป็นการรวมญาติมิตรและยังมีประโยชน์แก่พ่อค้าแม่ค้าที่หาบเร่ขายของกินในยามค่ำคืน เช่น แจกขายข้าวผัด ก๋วยเตี๋ยวผัด ขนมจีน ข้าวแกง และแจกขายน้ำแข็ง และเท่าที่รัฐได้กำหนดเวลาเลิกเล่นไว้คือ 2 นาฬิกาที่เหมาะสมแล้ว เพราะเมื่อเล่นเสร็จก็เป็นเวลาอนอนพอดี²⁵⁵ อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐจะ

²⁵⁰ “กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเป็ดสวรรค์,” ใน บทละคร เรื่อง พระมเหศวรไถ, บทละคร เรื่อง อุณรุท ร้อยเรื่อง, กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเป็ดสวรรค์, กลอนเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ, และ บทละคร เรื่อง ระเด่นลันได, หน้า 81.

²⁵¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร. 6 น. 17/7 การพนันเล่นไฟ (8 กรกฎาคม พ.ศ. 2459-16 พฤษภาคม พ.ศ. 2460). อ้างใน ฌัญญา อัสวพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ. 2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” หน้า 152.

²⁵² เช่น จับคนจีนเล่นไฟที่ตำบลหัวลำโพง ดู “จับไฟจีน,” สยามราษฎร์ (วันเสาร์ที่ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2466): 4. และ ผู้ลักลอบเล่นไฟปอกเอาเงินกันที่บ้านนายซึ้ง ตำบลสวนขวางตุง ห้องที่กึ่งอำเภอบ่อปราชญ์ ดู “ไฟปอก,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันอังคารที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2471): 4.

²⁵³ นาย บ. “คนไทยควรทำไฟขาย,” ศรีกรุง (วันเสาร์ที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2474): 25.

²⁵⁴ “ไฟ ไฟ ไฟ,” ศรีกรุง (วันอังคารที่ 7 เมษายน พ.ศ. 2474): 2.

²⁵⁵ นาย บ. “เลิกไฟทำไม ไม่ต้องเลิก,” ศรีกรุง (วันศุกร์ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2474): 9.

พยายามห้ามการเล่นไฟในบ้านเรือนหรือการลอบตบตั้งบ่อนเถื่อน แต่การเล่นไฟในยามค่ำคืนก็ยังคงดำรงอยู่และเป็นที่นิยมเรื่อยมาตลอดทศวรรษที่ 2460-2480 ดังมีบทกลอนว่า

ถึงไปไฟก็ไม่หมดเที่ยวจคงอ เขาแอบล่อกันได้ตั้งใจหวัง
ถึงจะห้ามเท่าไรก็ไม่ฟัง เขาก็ยังลักเล่นกันเป็นเบือ²⁵⁶

หากพิจารณาสมาชิกในวงไฟส่วนใหญ่แล้วจะพบว่าเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย มีตั้งแต่สตรีสามัญไล่ขึ้นไปจนถึงบรรดาคณหึงคุณนายและเจ้านายฝ่ายใน อาทิ นางปลั่งหญิงชาวบ้านตั้งวงไฟไทยเล่นที่บ้านตำบลหลังศาลเจ้าบ้านหม้อ²⁵⁷ คุณย่าของพลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยาชอบเล่นไฟและเล่นเป็นอาจินต์เกือบทุกวัน โดยมักไปเล่นที่บ้านนายรงซึ่งเป็นเพื่อนบ้านอยู่ติดๆ กัน²⁵⁸ แม่นิมและคุณอ้อมพี่เลี้ยงของหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมชก็มักทิ้งบ้านไปเล่นไฟที่ตำหนักใหญ่ในเวลากลางคืนเสมอ²⁵⁹ เจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ 4 ก็ติดเล่นไฟมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ชอบเล่นทั้งไฟตองและไฟเงิน²⁶⁰ หรือตัวละครในนวนิยายหลายเรื่องก็ถูกกำหนดให้ใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนด้วยการเล่นไฟ เช่น ในเรื่อง สามชาย นางลมุนเล่นไฟกินคู่กับลูกสาวเมื่อมีเวลาว่าง²⁶¹ หรือคุณหญิงเจริญในเรื่อง เจ้าสาวของอานนท์ ก็ออกไปเล่นไฟทุกคืนวันเสาร์กับเพื่อนฝูงจนถูกเรียกว่าเป็นนักร้าพัดด้วย²⁶² และเจ้านายฝ่ายในที่โปรดการเล่นไฟคือสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า มักจะทรงอุทิศเวลาให้กับการเล่นไฟเสมอๆ จนนายแพทย์มัลคอล์ม สมิธ แพทย์ประจำราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5-6 กล่าวถึงการเล่นไฟของพระองค์ว่า

“สิ่งเดียวที่เป็นที่โปรดปรานและมักจะทรงอุทิศเวลาให้เสมอๆ ก็คือการเล่นไฟ พระองค์ทรงโปรดการพนันเสียงโซก และทรงมีพระนิสยศคล้ายคลึงกับเจ้านายองค์อื่นๆ ในพระราชวงศ์คือ ไม่โปรดการเสด็จเข้าที่บรรทม ผู้ที่ร่วมวงเล่นไฟกับพระองค์จะต้องเตรียมตัวให้พร้อมที่จะนั่งอยู่ในท่านั้นได้นานๆ ข้าพเจ้าเคยได้ยินมาว่าครั้งหนึ่งพระองค์ทรงเล่นไฟไปก็เกอร์

²⁵⁶ นายเจริญ, “นิราสไฟ,” ใน โสมทัด เทเวศร์ (รวบรวม), นิราสไฟและนิราสเป็นทหาร (กรุงเทพฯ: เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 28-29.

²⁵⁷ “การพนันไฟไทย,” สยามราษฎร์ (วันพฤหัสบดีที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2465): 6.

²⁵⁸ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา, ประวัติของฉัน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2519), หน้า 7.

²⁵⁹ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, ชีวิตจิต, หน้า 19.

²⁶⁰ ส. ศิวรักษ์, สัมภาษณ์หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล, หน้า 168.

²⁶¹ ดอกไม้สด, สามชาย, หน้า 224.

²⁶² ว. ประมวญมารค, เจ้าสาวของอานนท์, พิมพ์ครั้งที่ 1 โดยนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2548), หน้า 39-41.

ติดต่อกันเป็นเวลานานถึง 24 ชั่วโมง ซึ่งนับเป็นเรื่องที่แปลกมากสำหรับ
เจ้าหน้าที่มีพระชนม์มายุมากถึง 57 พรรษาเช่นนั้น”²⁶³

สำหรับผู้หญิงแล้ววงไฟไม่เพียงให้ความเพลิดเพลินจากการเล่นพนันขั้นต่อเท่านั้น แต่ยังเป็นวงสนทนาพบปะพูดคุยปรับทุกข์ระหว่างสมาชิกไปจนถึงการนิโทษา จึงไม่น่าแปลกอะไรที่วงไฟถูกเรียกในเชิงเสียดสีว่าเป็นนิโทษาโมสร²⁶⁴ ความนิยมในการเล่นพนันไฟของผู้หญิงยังสังเกตได้จากความแพร่หลายของภาพการ์ตูนล้อเลียนผู้หญิงกับวงไฟในหน้าหนังสือพิมพ์²⁶⁵ นอกจากนี้การเล่นพนันชนิดอื่นๆ ในบ้านนอกจากไฟก็ได้รับความนิยมไม่แพ้กัน มีทั้งการเล่นลูกเต๋า เบี้ย และโปกา²⁶⁶

การเล่นพนันในบ้านในยามค่ำคืนที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นในทศวรรษที่ 2460 เพื่อทดแทนการสูญเสียพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืนของเมืองคือ โรงบ่อนจึงแสดงให้เห็นว่าการเล่นพนันโดยเฉพาะการเล่นไฟเป็นกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจในยามค่ำคืนที่ได้รับความนิยมในหมู่คนกรุงเทพฯ เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในกลุ่มคนชั้นสูงและคนชั้นกลาง และในกลุ่มผู้หญิง ความแพร่หลายของการเล่นพนันในบ้านในยามค่ำคืนยังชี้ให้เห็นถึงการใช้ขอบเขตของช่วงเวลาและพื้นที่กลางคืนในบ้านของคนกรุงเทพฯ ให้ขยายยาวนานออกไปจนถึงมืดมากขึ้น ดังจะเห็นว่ารัฐได้กำหนดเวลาที่ต้องเลิกเล่นไฟในแต่ละวันอยู่ที่ 2 นาฬิกา การใช้ขอบเขตของเวลาและพื้นที่กลางคืนที่ยาวนานมากขึ้นจึงเป็นการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในสังคมสมัยใหม่ เพราะได้เห็นความเคลื่อนไหวของคนกรุงเทพฯ ที่ออกมาทำกิจกรรมต่างๆ ที่หลากหลายแม้ว่าจะจะเป็นกิจกรรมที่อยู่ในบ้านก็ตาม

4.4.2.3 การอ่านหนังสือ

การอ่านหนังสือเป็นกิจกรรมยามค่ำคืนที่สำคัญอีกประการหนึ่งของคนกรุงเทพฯ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสถานะและบรรยากาศของช่วงเวลากลางคืนที่เงียบสงบชวนให้มีสมาธิและจินตนาการ ผู้คนบางส่วน โดยเฉพาะคนชั้นสูงและคนชั้นกลางที่รู้หนังสือจึงใช้ชีวิตยามค่ำคืนไปกับการอ่านหนังสือ และแม้ว่าการอ่านหนังสือไม่ใช่กิจกรรมใหม่จากโลกตะวันตก แต่การแสวงหาความรู้และความบันเทิงจากการอ่านก็เป็นเรื่องใหม่ในสังคมกรุงเทพฯ

²⁶³ มัลคอล์ม สมิธ, ราชสำนักสยามในทรศนะของหมอสมิธ, หน้า 171.

²⁶⁴ ว. ณ ประมวญมารค, เจ้าสาวของอาานนท์, หน้า 39-41.

²⁶⁵ ดู ภาพการ์ตูนล้อเลียนการเล่นไฟในหมู่ผู้หญิงได้ใน ภาคผนวก ง

²⁶⁶ “ทหารเล่นลูกเต๋า,” สยามราษฎร์ (วันพุธที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2466): 4.; “ลักเล่นพนัน,” กรุงเทพฯ เดลิเมล์ (วันศุกร์ที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2459): 2. และ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงนครบาล ร.6 น. 4.1/9 เรื่องจับผู้ลักลอบเล่นการพนันต่างๆ (11 มีนาคม 2453-13 กันยายน พ.ศ. 2466).

เมื่อหวนกลับไปพินิจประวัติศาสตร์ของการอ่านหนังสือในกรุงเทพฯ ก่อนทศวรรษที่ 2460 ได้พบว่าการอ่านหนังสือในยุคแรกๆ เป็นการอ่านออกเสียงให้ผู้อื่นฟัง ดังกรณีที่ได้ทั่วไปในกลุ่มชนชั้นนำที่รู้หนังสือตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ได้แก่ หม่อมสุดหรือคุณ โมงมีหน้าที่อ่านหนังสือถวายกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3 อยู่ปลายพระแท่นบรรทม²⁶⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐทรงอ่านหนังสือเรื่องต่างๆ เช่น พงสาวดาร พระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี รามเกียรติ์ สามก๊ก โคลงเทศน์ มหาชาติ ฯลฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรมหิศในเวลากลางคืนก่อนเสด็จเข้าที่บรรทม²⁶⁸ หรือ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี โปรดให้หม่อมเจ้ามารยาตภักัญญา ดิศกุล อ่านหนังสือถวายทั้งกลางวันและกลางคืน มีตั้งแต่หนังสืองานพระเมรุ วรรณคดีไทย และหนังสือพิมพ์²⁶⁹ แม้เมื่อล่วงสู่ทศวรรษที่ 2460 แล้วการอ่านหนังสือแบบออกเสียงให้ผู้อื่นฟังก็ยังคงได้รับการปฏิบัติอยู่เช่นเดิมในหมู่ชนชั้นสูงและผู้สูงอายุ เช่น สุภัทรา สิงหลกะ นางข้าหลวงใน สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายามีหน้าที่อ่านหนังสือถวายในเวลากลางคืน²⁷⁰ หรือ คุณทวดของคุณหญิงผะอับชอบให้คนอ่านหนังสือให้ฟังในตอนค่ำๆ แล้วดื่มน้ำชาเลี้ยง²⁷¹ และบิดาของพระยาอนุমানราชชนกให้หลานชายคือสมจักษ์ อนุমানราชชนอ่านหนังสือพิมพ์รายวันให้ฟัง²⁷²

สำหรับโลกสมัยใหม่ การอ่านหนังสือได้เปลี่ยนจากการอ่านออกเสียงและอ่านให้ผู้อื่นฟังมาเป็นการอ่านในใจ การอ่านในใจทำให้การอ่านหนังสือกลายเป็นเรื่องส่วนตัวเฉพาะผู้อ่านเท่านั้น ที่ได้รับรู้เรื่องราวในหนังสือ ด้วยเหตุนี้หนังสือจึงเป็นสื่อสร้างโลกส่วนตัวให้ผู้อ่านสามารถคิดและจินตนาการอยู่ในโลกส่วนตัวแต่เพียงผู้เดียว การสร้างโลกส่วนตัวจากการอ่านหนังสืออย่างเงียบๆ

²⁶⁷ “กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเป็ดสวรรค์,” ใน บทละคร เรื่อง พระมเหสีเถา, บทละคร เรื่อง อุณรุท ร้อยเรื่อง, กลอนเพลงยาว เรื่อง หม่อมเป็ดสวรรค์, กลอนเพลงยาว เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ, และ บทละคร เรื่อง ระเด่นลันได, หน้า 77.

²⁶⁸ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิศ สยามมกุฎราชกุมาร, จดหมายเหตุรายวันของ สมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบดินทร์ เจ้าฟ้ามหาวชิรมหิศ, หน้า 17, 58, 65, 78, 80, 130, และ 132.

²⁶⁹ นฤตม์ (ลำดับเรื่อง), ในวังแก้ว หม่อมเจ้ามารยาตภักัญญา ดิศกุล (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2536), หน้า 75.

²⁷⁰ อุศนา ปราโมช ณ อยุธยา, “รำลึกถึงความหลัง,” ใน สุภัทรา สิงหลกะ, ที่ระลึกเนื่องในวันอายุครบ 5 รอบ คุณหญิงสุภัทรา สิงหลกะ 25 สิงหาคม พ.ศ. 2513 (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์, 2513), ไม่มีเลขหน้า.

²⁷¹ อ.บ. (คุณหญิงผะอับ โปษะกฤษณะ), “สาวชาวกรุง,” ใน อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พันตรีหญิง คุณหญิง ผะอับ โปษะกฤษณะ: ป.ช., ป.ม., ต.จ. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2536, หน้า 30.

²⁷² เสฐียร โกเศศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 303-313.

แต่เพียงผู้เดียวจึงมาพร้อมกับการสร้างความเป็นตัวตนและความเป็นตัวของตัวเอง โดยเฉพาะการอ่านหนังสือในยามค่ำคืนบนเตียงนอน เพราะการอ่านหนังสือบนเตียงนอนในห้องนอนเป็นสิ่งที่มิอะไรมากกว่าความบันเทิงจากเนื้อความในหนังสือ เนื่องจากการอ่านหนังสือบนเตียงนอนเป็นการกระทำที่มีตนเองเป็นศูนย์กลาง เป็นการหยุดนิ่งและเป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ของสังคมทั่วไป เพราะจิตใจได้จดจ่ออยู่กับเรื่องราวในหนังสือ²⁷³ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการอ่านหนังสือเช่นนี้ได้แพร่หลายเข้ามาในสังคมกรุงเทพฯ เมื่อกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้ตามสโมสรและสมาคมของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้จัดกิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการอ่านหนังสือและมีหนังสือให้สมาชิกได้ยืมไปอ่านที่บ้าน

ครั้นถึงทศวรรษที่ 2460 ความแพร่หลายของการอ่านหนังสือในบ้านในยามค่ำคืนอาจพิจารณาได้จากภาพสะท้อนผ่านกิจกรรมของตัวละครในวรรณกรรมของ ดอกไม้สด ที่มักใช้ช่วงเวลาว่างในยามค่ำคืนด้วยการอ่านหนังสือ ดังเช่น รัตน์และอรุณ ในเรื่อง สามชาย มักอ่านหนังสือหลังจากกินข้าวเย็นเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยอรุณชอบอ่านนิยายจีน²⁷⁴ และในเรื่อง นีแผละโลก (พ.ศ. 2483) ศัลยาอ่านหนังสือก่อนนอนเพื่อให้นอนหลับ ส่วนจินตนาอ่านหนังสือเพื่อดูแบบเสื้อผ้าต่างๆ ในขณะที่วิชอ่านหนังสือไปพลาญสุบบุรีไป²⁷⁵ ไม่ต่างจาก ศรีบูรพา ที่กำหนดให้การอ่านหนังสือเป็นกิจกรรมในยามค่ำคืนของมนัสในเรื่อง ผจญบาป²⁷⁶ (พ.ศ. 2477) และมาโนช รักสมาคมในเรื่อง ลูกผู้ชาย (พ.ศ. 2471) ก็อ่านหนังสือพร้อมกับสุบบุรีไปด้วยเช่นกัน²⁷⁷

ปัจจัยที่ทำให้คนกรุงเทพฯ ใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนไปกับการอ่านหนังสือมากขึ้นในทศวรรษที่ 2460-2480 ได้แก่ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงวิธีการแสวงหาความรู้จากสังคมจารีตที่เดิมความรู้มักเป็นการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะและมีครูเป็นสื่อกลาง แต่ในสังคมสมัยใหม่วัฒนธรรมตัวอักษรจากตะวันตกทำให้ทุกคนสามารถหาความรู้ได้เองจากการอ่านหนังสือ ประการที่สอง การอ่านหนังสือเป็นการแสวงหาช่องทางความบันเทิงที่มีมากกว่าการชมด้วยสายตา เพราะการอ่านเป็นอะไรที่สะดวกสบายกว่าการชมละคร จี๊ว ลีเก ฯลฯ เพราะสามารถหาความบันเทิงเมื่อใดและที่ใดก็ได้โดยไม่ต้องเดินทางออกจากบ้านไปโรงหนังและโรงละคร²⁷⁸ ประการที่สาม เทคโนโลยี

²⁷³ Alberto Manguel, *A History of Reading* (New York: Viking Penguin, 1996) p. 153.

²⁷⁴ ดอกไม้สด, *สามชาย*, หน้า 342 และ 224.

²⁷⁵ ดอกไม้สด, *นีแผละโลก*, หน้า 68, 710-711 และ 491.

²⁷⁶ ศรีบูรพา, *ผจญบาป* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548).

²⁷⁷ ศรีบูรพา, *ลูกผู้ชาย* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2545, 2546), หน้า 111.

²⁷⁸ พิมพ์ฤทัย ชูแสงศรี, “ความคิดของผู้หญิงในนิยายสารผู้หญิง พ.ศ. 2500-2516,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), หน้า 26-32.

การพิมพ์ที่ก้าวหน้าและปริมาณที่เพิ่มขึ้นของหนังสือพิมพ์ตลอดจนนิตยสารและวารสารในทศวรรษที่ 2460-2480 ทำให้สื่อสิ่งพิมพ์แพร่หลายไปสู่คนกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่ให้ได้ใช้การอ่านในชีวิตประจำวันมากขึ้น ประการที่สี่ อัตราการรู้หนังสือของประชาชนที่เพิ่มขึ้นอันเป็นผลมาจากการปฏิรูปการศึกษาแบบตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ครั้นล่วงมาถึงทศวรรษที่ 2460 ได้มีการตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาในปี พ.ศ. 2464 เป็นการศึกษาภาคบังคับกำหนดให้เด็กไทยทุกคนที่มีอายุครบ 7 ปีบริบูรณ์ต้องเข้ารับการศึกษานี้ในโรงเรียน และมีการขยายตัวของการศึกษาและการตั้งโรงเรียนทั้งในระดับปฐมวัยจนถึงระดับอุดมศึกษาคือการสถาปนาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การเข้าเรียนในสถานศึกษาทำให้คนกรุงเทพฯ ใช้เวลากลางคืนเพื่อการอ่านหนังสือและทบทวนบทเรียนมากขึ้น ดังกรณีของนิสิตหอพักของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในทศวรรษที่ 2460-2480 ที่ใช้ชีวิตยามค่ำคืนไปกับการอ่านหนังสือทบทวนบทเรียนหลังจากเล่นกีฬาในตอนเย็นหรือออกไปเดินเตร็ดเตร่ที่ตลาดเจริญผลและตลาดสามย่าน²⁷⁹ และประการสุดท้ายคือ การพัฒนาแสงไฟในบ้านในยามค่ำคืนด้วยการติดตั้งไฟฟ้าช่วยให้การอ่านหนังสือในยามค่ำคืนเป็นไปได้อย่างสะดวกมากขึ้น ถึงแม้ว่าปริมาณการใช้ไฟฟ้าในบ้านเรือนส่วนใหญ่จะจำกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นนำก็ตาม ดังกรณีที่คุณหญิงผะอบในวัยเยาว์ได้อาศัยต่อไฟฟ้าจากข้างบ้านเพื่ออ่านหนังสือและทบทวนบทเรียนในตอนกลางคืน²⁸⁰

การใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนด้วยการอ่านหนังสือในทศวรรษที่ 2460-2480 จึงสะท้อนความหลากหลายของกิจกรรมยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในสังคมเมืองสมัยใหม่ที่มีการบริโภคทางวัตถุในชีวิตประจำวันเพิ่มมากขึ้น แต่การแสวงหาความบันเทิงในบ้านก็ไม่ได้มีเพียงการอ่านหนังสือในฐานะที่เป็นการบริโภคความบันเทิงจากวัตถุเท่านั้น แต่ยังมีความบันเทิงที่เป็นผลจากการพัฒนาเทคโนโลยีคือภาพยนตร์และวิทยุอันเป็นวัฒนธรรมสมัยนิยมที่มีบทบาทต่อความบันเทิงในบ้านในยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460-2480

4.4.2.4 ภาพยนตร์และวิทยุ: วัฒนธรรมสมัยนิยมในพื้นที่ส่วนตัว

ภาพยนตร์และวิทยุเป็นวัฒนธรรมสมัยนิยมในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่เข้าไปใกล้ชิดพื้นที่ส่วนตัวของผู้คนมากที่สุด สิ่งบันเทิงทั้งสองได้จับจองช่วงเวลายามค่ำคืนบางส่วนของคนกรุงเทพฯ

²⁷⁹ สม โชติ วีรภัทรเวช, “พัฒนาการของมหาวิทยาลัยไทย พ.ศ. 2459-2500,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), หน้า 156-157.

²⁸⁰ อ.บ. (คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะ), “สาวชาวกรุง,” ใน อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์พันตรีหญิง คุณหญิง ผะอบ โปษะกฤษณะ: ป.ช., ป.ม., ต.จ. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 15 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2536, หน้า 30.

ไปและได้ดึงดูดให้คนกรุงเทพฯ บางส่วนกลับเข้าบ้านเพื่อมานั่งดูภาพยนตร์และนั่งฟังรายการวิทยุ แทนการออกไปเที่ยวเตร่นอกบ้าน แต่ไม่ใช่ทุกบ้านที่สามารถมีภาพยนตร์ไว้ดูและมีวิทยุไว้ฟังในยามค่ำคืนได้ เพราะข้อจำกัดทางเศรษฐกิจทำให้ภาพยนตร์และวิทยุจำกัดอยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับสูงเท่านั้น

ภาพยนตร์เริ่มแพร่หลายในวังและในบ้านของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางระดับสูงมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 เพราะชนชั้นสูงส่วนใหญ่นิยมดูภาพยนตร์ในวังและในบ้านในยามค่ำคืนอันเป็นพื้นที่ส่วนตัว ได้แก่ ในบางคืนรัชกาลที่ 6 ทอดพระเนตรภาพยนตร์ร่วมกับนักเรียกมหาดเล็กที่พระที่นั่งอัมพรสถาน²⁸¹ พระนางเชลลิกษมีลาวัณย์ทอดพระเนตรภาพยนตร์ทุกคืนวันเสาร์และบ่อยครั้งในคืนอื่นๆ ที่วังที่ประทับส่วนพระองค์ พระนางเธอฯ จะทอดพระเนตรภาพยนตร์ครั้งละหลายๆ เรื่อง จนกระทั่งถึงเวลา 4 นาฬิกาในตอนเช้า และในบางโอกาสพระองค์จะโปรดให้นำภาพยนตร์ไปฉายที่วังแพรงนราชของพระบิดาด้วย²⁸² สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายาทอดพระเนตรภาพยนตร์ที่โรงหนังพัฒนากรจัดมาฉายที่พระที่นั่งพิมานจักรี พระราชวังพญาไท ในตอนค่ำสัปดาห์ละครึ่ง มีทั้งหนังข่าวและหนังเรื่องที่ยังเป็นหนังเงียบและบรรยายด้วยตัวหนังสือ²⁸³ ส่วนที่วังบางขุนพรหมมีภาพยนตร์ของโรงหนังพัฒนากรจัดมาฉายทุกคืนวันเสาร์ ดังนั้นในคืนวันเสาร์จึงเป็นที่ชุมนุมของบรรดาเจ้านายหลายพระองค์²⁸⁴ หรือที่พระที่นั่งอัมพรสถานเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ พระองค์มักจะทรงฉายหนังที่ห้องบรรทมและทอดพระเนตรร่วมกับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีและเจ้านายองค์เล็กๆ เสมอๆ²⁸⁵ และที่บ้านของผู้มีอันจะกินอย่างนายเคงเหลียน สีนุญเรื่อง เจ้าของบ้านสี่แควที่ถนนคอนแวนต์ก็ได้นำภาพยนตร์จากโรงหนังพัฒนากรมาฉายให้ลูกๆ ดูที่บ้านในบางคืน²⁸⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่าความแพร่หลายของการดูภาพยนตร์ในกรุงเทพฯ ไม่ได้มีเฉพาะการออกไปดูภาพยนตร์ที่โรงภาพยนตร์อันเป็นพื้นที่สาธารณะนอกบ้านเท่านั้น และการดูภาพยนตร์อยู่ที่บ้านในยามค่ำคืนก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอันใด เพราะในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 สำเนียงที่ว่าการดู

²⁸¹ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล, *อัตชีวประวัติของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทพนิมิตการพิมพ์, 2549), หน้า 12.

²⁸² รุท อคัมส์ ไนท์, *บันทึกท่านหญิง - ม.จ. หญิงฤทธิวรารณ*, หน้า 85 และ 164.

²⁸³ สิริทัศนาศ (โสมนัส สุจริตกุล), *สมเด็จพระอินทร์* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ, 2551), หน้า 45.

²⁸⁴ นรุทม์ (ลำดับเรื่อง), *ในวังแก้ว หม่อมเจ้ามารยาตรักัญญา ดิศกุล*, หน้า 76.

²⁸⁵ *สุทศสิริโสภา* (กรุงเทพฯ: โรงเรียนราชินี, 2541), ไม่มีเลขหน้า.

²⁸⁶ ประทุมพร วัชรเสถียร, *สารคดีชุด ฉันทรักกรุงเทพฯ ตอน รื่นรมย์บนถนนสี่ ส.* (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2547), หน้า 29.

ภาพยนตร์จะต้องไปดูที่โรงภาพยนตร์เป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น²⁸⁷ แต่กระนั้นก็คือการดูภาพยนตร์อยู่ที่บ้านของชนชั้นสูงก็เป็นสิ่งที่ช่วยแยกชนชั้นสูงออกจากชนชั้นอื่นๆ ของสังคม ประกอบกับข้อจำกัดด้านสถานภาพทางชนชั้นที่เหนือกว่าทำให้ชนชั้นสูงบางคนจำเป็นต้องดูภาพยนตร์อยู่ในพื้นที่ส่วนตัวที่บ้าน ดังกรณีของพระนางเธอล็กขมีลาวัฒนในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระอัครราชยานั้น พระองค์จะเสด็จไปยังสถานเริงรมย์มิได้ ดังนั้นจึงต้องมีการฉายภาพยนตร์ขึ้นในวังเพื่อความสำราญแทน²⁸⁸

สำหรับวิทยุได้เข้ามาสู่พื้นที่ส่วนตัวในบ้านในยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ เมื่อมีการทดลองกระจายเสียงวิทยุเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2471 ที่กรมไปรษณีย์โทรเลข ปากคลองโอ่งอ่าง ก่อนที่จะย้ายสถานีกระจายเสียงวิทยุไปอยู่ที่ศาลาแดง เมื่อการทดลองส่งสัญญาณกระจายเสียงผ่านไปเพียงแค่ปีเดียวคนกรุงเทพฯ ก็เริ่มรู้จักวิทยุและตื่นตัวที่จะฟังวิทยุมากขึ้น ดังปรากฏข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ว่า

“เวลานี้การเล่นวิทยุเสียงกำลังเป็นที่นิยมกันทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง แม้ว่าจะยังไม่แพร่หลายมากก็จริง แต่ก็สมฐานะของการที่เพิ่งเริ่มแล้ว เพราะคาดคะเนว่าเวลานี้ประเทศของเรามีเครื่องเล่นวิทยุเป็นจำนวนพันกว่าขึ้นไปแล้ว การส่งเสียงของเรายังอยู่ในเกณฑ์ทดลองก็จริง แต่ก็ได้นับได้ว่าสำเร็จมากทีเดียว ทุกวันพุธและวันอาทิตย์ส่งจากสถานีศาลาแดง นักเล่นราดิโอต่างก็เปิดเสียงฟังกันอย่างเอาใจใส่ บางบ้านก็ประชุมหารือแก้ไขเครื่องให้ดีขึ้น บรรดาผู้ที่มีอยู่แล้วก็คุยกันต่อไปๆ เวลานี้สถานีเปิดส่งเสียงเพิ่มเป็นอาทิตย์ละ 3 วัน”²⁸⁹

ครั้งเมื่อวิทยุเริ่มเป็นที่นิยมจึงได้มีการตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงขึ้นเป็นแห่งแรกคือสถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไทในปี พ.ศ. 2473 เปิดส่งสัญญาณกระจายเสียงเป็นครั้งแรกในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473²⁹⁰ โดยรายการส่งกระจายเสียงมีทั้งคลื่นสั้นและคลื่นยาว เริ่มเปิดสถานีในเวลา

²⁸⁷ ธนา วงศ์ญาณฉาว, หนังสืออาร์ตไม่ได้มาเพราะโชคช่วย: ว่าด้วยการขึ้นมาเป็นศิลปะของภาพยนตร์ในสังคมบริโภค (กรุงเทพฯ: Unfinished Project Publishing, 2551), หน้า 63.

²⁸⁸ รุท อคัมส์ ไนท์, บันทึกท่านหญิง – ม.จ. หญิงฤดีวรรณา, หน้า 85.

²⁸⁹ “วิทยุในประเทศสยาม,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันพุธที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2472): 5.

²⁹⁰ “จะสร้างสถานีวิทยุที่โยเด็ลพญาไทและจะเก็บภาษีแก่ผู้มีเครื่องวิทยุ,” กรุงเทพฯ เดลิเมต์ (วันอังคารที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2472): 1. และ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงพาณิชย์ ร.7 พ. 4.2/17 เรื่องเปิดสถานีวิทยุกระจายเสียงที่พญาไท (9-27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2473).

19.30 น. เป็นต้นไป²⁹¹ ไม่ช้าไม่นานวิทยุก็ได้แพร่หลายไปสู่พื้นที่ต่างๆ ในกรุงเทพฯ อย่างกว้างขวาง ดังมีผู้สังเกตถึงปรากฏการณ์ความแพร่หลายของวิทยุในปี พ.ศ. 2474 ความว่า

“แต่ที่ใหม่เอี่ยมและแพร่หลายที่สุดในเวลานี้ก็คือวิทยุ จะเหลือเวลาไปทางไหนก็เห็นแต่เสาและสายอากาศระเกะระกะทั่วไปทุกบ้านร้านตลาด นับตั้งแต่กระต๊อบของลุงกั้งไปจนกระทั่งตึกเก่าชั้นสิบชั้น”²⁹²

สำหรับคนกรุงเทพฯ การฟังวิทยุไม่ได้ให้แค่ความบันเทิงเท่านั้น เพราะวิทยุยังมีประโยชน์ในด้านอื่นๆ คือการฟังประกาศข่าว ฟังปาฐกถา และตั้งเวลาตามนาฬิกาของกองวิทยุ²⁹³ ในแง่นี้วิทยุจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้ช่วงเวลากลางคืนกลายเป็นช่วงเวลาแห่งการแสวงหาความรู้และบ่มเพาะวัฒนธรรมต่างๆ ของสังคม เพราะประชาชนได้มีโอกาสนั่งฟังวิทยุอย่างตั้งใจในเวลากลางคืนหลังจากเสร็จสิ้นการทำงานในตอนกลางวัน²⁹⁴

ในขณะที่เดิวก่อนวิทยุก็ไม่ต่างจากสิ่งใหม่หรือสิ่งบันเทิงสมัยใหม่อื่นๆ ที่เมื่อแรกเข้ามาในสยามย่อมจำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นจึงพบว่าวิทยุได้แพร่หลายอยู่ในบ้านของชนชั้นนำ และชนชั้นนำได้ใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนไปกับการฟังวิทยุควบคู่กับการทำกิจกรรมอื่นๆ ดังเช่น พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงอ่านหนังสือและฟังวิทยุ B.B.C. ของอังกฤษเพื่อรับข่าวสารและความรู้ใหม่ในตอนกลางคืน²⁹⁵ และภาพสะท้อนจากนวนิยายเรื่องปริศนา (พ.ศ. 2494) ที่ หม่อมเจ้าพจนปรีชา พระเอกของเรื่องใช้เวลาว่างในยามค่ำคืนด้วยการฟังวิทยุอยู่ในวัง²⁹⁶ หรือในบ้านของชนชั้นนำในระดับรองลงมา เช่น บ้านของคุณตาและคุณยายของทิพย์วาทิ สนิทวงศ์ฯ ที่คนในบ้านมักมารวมตัวกันนั่งฟังรายการวิทยุตอนกลางคืนพร้อมกับหางานเล็กๆ น้อยๆ มาทำตามที ทิพย์วาทิ ได้เล่าไว้ว่า

“วิทยุเป็นของใหม่มากน่าตื่นเต้นจริงๆ มีรายการฟังเฉพาะตอนกลางคืนเท่านั้น ฉะนั้นตอนกลางคืนหน้าร้อนจึงเปลี่ยนจากการเล่าเรื่องผีต่างๆ ทายปัญหา มาเป็นการฟังวิทยุแทน กลางคืนนอกจากจะมีพวกลูกๆ หลานๆ มา

²⁹¹ “วิทยุของเรา,” ไทยเขมรรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2472): 19. และ “รายการส่งกระจายเสียงของสถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไท,” ไทยเขมรรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2473).

²⁹² ทิดเที่ยง, “เพื่อไม่ใช่ชนดลิ่ง,” ศรีกรุง (วันจันทร์ที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ. 2474): 25.

²⁹³ พระนครศรีอยุธยา, “สรรเสริญวิทยุ,” ศรีกรุง (วันศุกร์ที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2474): 5.

²⁹⁴ Brian Regal, *Radio: The Life Story of a Technology* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 2005), p. 84-85.

²⁹⁵ ภ. ณ ประมวญมารค, *ชีวิตฉันๆ*, หน้า 65.

²⁹⁶ ว. ณ ประมวญมารค, *ปริศนา, พิมพ์ครั้งที่ 1* โดยนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2548), หน้า 501.

ฟังกันที่นอกชานแล้ว พวกแม่ครัว คนสวน คนขับรถ และคนใช้อื่นๆ มานั่งฟังกันตามชั้นบันไดเต็มไปหมด เพราะทุกคนอยากฟังข่าวต่างๆ คนตรี มโหรีแล้วยังมีละครย่อยตลกๆ สนุกๆ ให้ฟังอีกด้วย พวกคนใช้ผู้หญิงที่เคยติดเค้เคยไปดูทุกคืนๆ พวกนี้คงหมดมานั่งฟังวิทยุแทน พวกผู้หญิงไม่นั่งฟังเปล่า ยังหางานมาทำด้วย นั่งเจียนมากจับพลูไปบ้าง นั่งเจียนไปต้องสำหรับทำกับข้าวใส่บาตรตอนเช้าบ้าง บางคนเอาไม้ก้านธูปมาเหลาเป็นไม้กลัดไว้ใช้ร้อยดอกมะลิ ร้อยดอกพิกุล เสียบด้วยกัลปังหาบ้าง คุณแม่ของคุณยายก็นั่งถูกลูกไม้ไปด้วย คุณป้ามักเอาผ้ามานั่งเย็บสอยไปพลางๆ นอกชานใหญ่กลางบ้านจึงเป็นที่สำราญของทุกๆ คนในบ้านจริงๆ”²⁹⁷

จากคำบอกเล่าของทิพย์วาทณี สนิทวงศ์ฯ จะเห็นได้ว่าในทศวรรษที่ 2470-2480 วิทยุนอกจากจะให้ความบันเทิงในยามค่ำคืนแล้ว วิทยุยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวที่คนในครอบครัวจะมานั่งฟังวิทยุพร้อมหน้าพร้อมตากัน เช่นเดียวกับคนในบ้านย่านไผ่ของสตรีลย์ แห่งสภาที่คนในบ้านจะออกมารับประทานอาหารค่ำและนั่งฟังรายการวิทยุร่วมกันก่อนที่จะแยกย้ายกันกลับเมื่อวิทยุปิดสถานีตอนสี่ทุ่ม²⁹⁸ และการฟังวิทยุยังเป็นความบันเทิงยามค่ำคืนในบ้านแบบใหม่ของเด็กๆ ในสมัยทศวรรษที่ 2470-2480 แทนการนั่งฟังเรื่องเล่าของผู้ใหญ่หรือฟังเรื่องผีและทายปัญหาอันเป็นความบันเทิงยามค่ำคืนแบบเดิมของเด็กๆ ในสมัยที่ยังไม่มีความบันเทิงยามค่ำคืนในบ้านมากนัก²⁹⁹

ความนิยมและความแพร่หลายของการฟังวิทยุยังพบได้ทั่วไปตามห้างร้านหรือสถานที่หย่อนใจในยามค่ำคืนหลายแห่งได้จัดให้มีเครื่องรับวิทยุไว้บริการลูกค้า วิทยุจึงกลายมาเป็นความบันเทิงรูปแบบใหม่ในร้านอาหาร ภัตตาคาร และสถานที่หย่อนใจในยามค่ำคืน เช่นที่ตึก 7 ชั้นหรือตึกพิพิธพาณิชย์ ถนนเขาวราช มีเครื่องรับวิทยุไว้ให้ลูกค้าฟังเพลงในขณะที่รับประทานอาหารค่ำ³⁰⁰ หรือที่ห้างสามเหลี่ยม ปากคลองตลาด ที่ได้จัดการเปิดวิทยุให้คนมาฟังพร้อมกับขายเครื่องเสียงไปด้วยดังมีโฆษณาว่า

²⁹⁷ ทิพย์วาทณี สนิทวงศ์ฯ, เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก เล่ม 1, หน้า 67-68.

²⁹⁸ สตรีลย์ แห่งสภา, บ้านย่านไผ่, หน้า 72.

²⁹⁹ หลวงเมือง, ตลาดพลู (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), หน้า (6)-(7). และ ช. ชาคริต (สุรพล ไตรเวทย์), เรื่องเล่าชาวหลังวัง (วังบูรพาภิรมย์) ตอนหลังวัง ความหลังแห่งความเรียงรมย์ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2553), หน้า 69-73.

³⁰⁰ “โฆษณากรอกรั้ว ตึก 7 ชั้น/พิพิธพาณิชย์สถาน,” ไทยเขมมรวมข่าว (วันอาทิตย์ที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2472).

...ขอเชิญท่านทั้งหลายที่ปรารถนาฟังเครื่องวิทูฯ ไปฟังได้ที่ห้องทุกคืน
ณ ที่ตึกเดี่ยวห้างสามเหลี่ยม ปากคลองตลาด เปิดรับสถานีต่างๆ ตามที่ท่านจะ
ชอบฟัง กับมีเครื่องขยายเสียงเปิดอีกด้วย เริ่มตั้งแต่เวลา 19.00 น. ถึง 23.00 น.
ทุกคืน...³⁰¹

ในขณะที่คนกรุงเทพฯ บางส่วนที่ยัง ไม่มีปัจจัยพอสำหรับจะซื้อวิทูสักเครื่องหนึ่งก็อาจฟัง
วิทูได้จากเสียงวิทูที่ตั้งมาจากข้างบ้าน ดังตัวอย่างในนวนิยายเรื่อง *ปริศนา* ที่ *ปริศนา* นางเอกของ
เรื่องมักจะนอนฟังรายการวิทูที่ตั้งมาจากข้างบ้านเสมอๆ

...ตอนกลางคืนรับประทานอาหารเช้าเสร็จแล้วครอบครัวของคุณนาย
สมรก็มาอยู่พร้อมหน้ากันในห้องโถงข้างล่าง ทำงานบ้างคุยกันบ้างจนกว่าจะ
ถึงเวลานอน ตัวคุณนายเองก็กำลังเขียนเสื่อ สิริตักไหมพรม อดนงค์ปิกสะดิง ส่วน
ปริศนาก็เฝ้ากงนอนอยู่บนเก้าอี้ยาว อ่านหนังสือพลางผิวปากตามเพลงวิทู
ข้างบ้านพลาง เดี่ยวก็ผิวเบาๆ เดี่ยวก็หยุดนิ่งอ่านหนังสือ ไปเจิบๆ เดี่ยวผิวดังๆ
แต่พอวิทูเล่นเพลงหนึ่งที่ชอบมากก็ผิวเสียงดังลั่นไปหมด...³⁰²

ความแพร่หลายของวิทูในกรุงเทพฯ ดังกล่าวยิ่งทวีมากขึ้น ในทศวรรษที่ 2480 เมื่อวิทูได้
กลายเป็นเครื่องมือของรัฐบาลและมีบทบาททางการเมืองในฐานะกระบอกเสียงของรัฐบาลใน
ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง

กล่าวได้ว่าทั้งภาพยนตร์และวิทูเป็นวัฒนธรรมความบันเทิงแบบสมัยใหม่ที่เข้ามา
มีบทบาทในชีวิตยามค่ำคืนในบ้านของคนกรุงเทพฯ ในทศวรรษที่ 2460-2480 แม้ว่าภาพยนตร์และ
วิทูจะถูกใช้อยู่ในพื้นที่ส่วนตัว แต่สิ่งบันเทิงทั้งสองก็ช่วยเชื่อมต่อระหว่างโลกภายในบ้านกับโลก
ภายนอกบ้านผ่านเรื่องราวและข่าวสารที่คนกรุงเทพฯ ได้ดูและได้ฟัง และที่สำคัญคือสิ่งบันเทิงทั้ง
สองนี้มีส่วนทำให้กิจกรรมยามค่ำคืนในบ้านของคนกรุงเทพฯ มีความหลากหลายมากขึ้นและทำให้
เกิดการเข้าไปใช้ขอบเขตของเวลาและพื้นที่กลางคืนมากขึ้นกว่าเดิม อันเป็นผลสำคัญต่อการกลาย
สภาพเป็นเมืองกลางคืนและการมีวิถีชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ในกรุงเทพฯ

ความเคลื่อนไหวในบ้านในยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่เลือกสรรมา
ศึกษาไม่ว่าจะเป็นการนอน การเล่นพนัน การอ่านหนังสือ การดูภาพยนตร์ และการฟังวิทู ล้วนแต่
แสดงให้เห็นพัฒนาการของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ของคนกรุงเทพฯ ที่เริ่ม
ปรากฏชัดตั้งแต่ทศวรรษที่ 2460 ควบคู่กับการใช้ชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านในพื้นที่บันเทิงยามค่ำคืน

³⁰¹ “โฆษณาห้างสามเหลี่ยม ห้างสามศร สาขาปากคลองตลาด พระนคร,” *ไทยเขมรรวมข่าว* (วันอาทิตย์
ที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2473).

³⁰² ว. ณ ประมวญมารค, *ปริศนา*, หน้า 98.

ของเมือง แต่อย่างไรก็ตาม พัฒนาการการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในสังคมเมืองสมัยใหม่ทั้งชีวิตในบ้านและนอกบ้านก็ต้องสะดุดลงเมื่อได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามโลกครั้งที่สองในระหว่างปี พ.ศ. 2484-2488

4.5 ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ. 2484-2488

...วันที่แปดมกราแปดสิบห้า พ.ศ.	เมื่อเวลาสี่ น. ต่อสิบห้านาที
เป็นเวลายามดึกเข้าสี่กลีบเข้ามา	โดยอากาศหนาวฟ้าเข้ามาถึงที่
กรุงเทพฯ พระนครมันบินร่อนล่งล้า	จำนวนเรือสามลำแลเห็นดำมืดหมึ... ³⁰³

กลอนลำตัดของคณะลำตัดเล่นออกอากาศสถานีวิทยุกรมโฆษณาการ
จากความทรงจำของ โกวิท ตั้งตรงจิตร นักเขียนสารคดี

เมื่อประเทศไทยเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สองแล้วนั้นสถานะของสงครามได้นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตประจำวันของคนกรุงเทพฯ อย่างแรกสุดคือการอพยพออกจากพื้นที่เมืองกรุงเทพฯ ไม่ใช่พื้นที่ที่ปลอดภัยเพราะเต็มไปด้วยทหารญี่ปุ่น และต่อมาก็ถูกโจมตีจากฝ่ายสัมพันธมิตร ตามด้วยสภาพเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ บ้านที่กของบุคคลร่วมสมัยหลายคนเผยให้เห็นปัญหาความยุ่งยากในระหว่างสงครามต่างๆ นานา ได้แก่ การขาดแคลนสินค้าอุปโภคและบริโภค เช่น เสื้อผ้า อาหาร น้ำดื่ม น้ำประปา น้ำปลา และสินค้าที่มีอยู่ก็ราคาสูงขึ้น เช่น เกลือ น้ำตาล เป็นต้น³⁰⁴

สถานะของสงครามจึงส่งผลให้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไป เพราะในระหว่างสงคราม เวลาและพื้นที่กลางคืนไม่ใช่เวลาและพื้นที่ของความรื่นเริงบันเทิงใจ แต่เป็นเวลาและพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัย คนกรุงเทพฯ ต้องคอยระแวงระวังภัยที่จะมาในเวลากลางคืนคือการทิ้งระเบิด โดยเฉพาะเมื่อมีการทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกตั้งแต่วันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2485 เมื่อถึงเวลากลางคืนคนกรุงเทพฯ จึงออกไปใช้ชีวิตนอกร้านน้อยลง ประกอบกับสถานที่บันเทิงยามค่ำคืนต่างๆ เช่น ภัตตาคารและร้านอาหารที่เคยเฟื่องฟูก็กลับเจียบเหงาต่างพากันปิดร้านเร็วขึ้น ดังที่ยศ วัชรเสถียร เล่าถึงสภาพชีวิตยามค่ำคืนในเมืองกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในพื้นที่ถนนราชวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองไว้ว่า

³⁰³ โกวิท ตั้งตรงจิตร, เล่าความหลังครั้งสงคราม, หน้า 127.

³⁰⁴ ปรีชาดี คุ้มรักษา, เรียบเรียง, ชีวิต 4 แผ่นดิน คุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา, หน้า 67. นวพร เรื่องสกุล, สีสม ยาหย้า และตำราอาหาร (กรุงเทพฯ: Knowledge Plus, 2551), หน้า 40. และ อาชวน, ชีวิตจริงมันยิ่งกว่าละครเป็นไหนๆ (นนทบุรี: บริษัท พี. วาทิน พรินติ้ง จำกัด, 2547), หน้า 23.

...ร้านค้าปลานนราชวงศ์ได้เฟื่องฟูอย่างสูงเรื่อยมาจนกระทั่ง สงครามโลกครั้งที่สองลูกกลามมาถึงเมืองไทย อันทำให้หากคนไปกินเหล้าและ อาหารว่างตลอดจนอาหารหนักที่นั่นได้ยากในเวลาค่าคืน เพราะกลัวเครื่องบิน ฝ้ายเข้าศึกมาทิ้งระเบิดใส่ และส่วนมากผู้คนในพระนครก็อพยพย้ายที่หลบที่ นอนไปอยู่นอกเขตพระนคร ทำให้พระนครในเวลาค่าคืนมีภาวะเป็นนครร้าง ซึ่งก่อนหน้านี้อีกครั้งหนึ่งหน้า...³⁰⁵

กระนั้นก็ยังยั้งมีร้านอาหารเล็กๆ ที่เปิดให้บริการคือร้านข้าวต้มประเภทที่เป็นห้องแถวชั้น เดียวกับร้านชาดองที่ไม่ว่าคึกคักแต่ไหนถ้ามีลูกค้านั่งอยู่ก็ไม่ปิดร้านแม้อยู่ในท่ามกลางการทิ้ง ระเบิดก็ตาม³⁰⁶ รวมถึงโรงภาพยนตร์บางแห่งที่ฉายภาพยนตร์เก่าค้างสต็อก เพราะไม่มีภาพยนตร์ ใหม่จากทางยุโรปและอเมริกาเข้ามาฉาย³⁰⁷ ในทางกลับกันได้มีภาพยนตร์จากญี่ปุ่นเข้ามาฉายใน กรุงเทพฯ มากขึ้น เช่น ภาพยนตร์ญี่ปุ่นของบริษัทเองะ ไฮคิวชะ³⁰⁸ การเข้ามาของภาพยนตร์ญี่ปุ่น และค่อยๆ เพิ่มจำนวนขึ้นในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองอาจวิเคราะห์ได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นเพราะ รัฐบาลญี่ปุ่นต้องการใช้ภาพยนตร์เป็นสื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในฐานะ พันมิตรร่วมวงไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพา³⁰⁹

อย่างไรก็ตาม ความบันเทิงยามค่าคืนนอกบ้านของคนกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ก็ได้ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ความขาดแคลนภาพยนตร์จากทางยุโรปและอเมริกาทำให้เกิด ความนิยมในการชมละครขึ้นมาใหม่ในลักษณะที่เป็นละครแบบชายจริงหญิงแท้³¹⁰ โรงละครที่มี ชื่อเสียงในขณะนั้นคือโรงละครในเวียงนครเขมม³¹¹ และได้เกิดความนิยมในการชมดนตรีตามโรง มหรสพและโรงภาพยนตร์ต่างๆ โรงภาพยนตร์บางแห่งจึงได้นำวงดนตรีมาทำการแสดงสลับเปลี่ยน กันไป เช่นที่โรงภาพยนตร์โอเดียนระหว่างสงครามมีการแสดงดนตรีเป็นรอบๆ ดนตรีที่แสดงมีวง ดนตรีสุนทราภรณ์ของกรมโฆษณาการ วงดุริยางค์โยธินของทหารบก วงของทหารเรือ วงของทหาร อากาศ วงของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ แสดงกันวันละสองรอบคือรอบบ่ายและ รอบค่ำ แต่ละวงแสดงครั้งละประมาณสองอาทิตย์ เมื่อวงหนึ่งแสดงเสร็จก็จะเปลี่ยนเป็นอีกวงหนึ่ง

³⁰⁵ ยุทธเจียร (ยศ วัชรเสถียร), “ยุคร้านเหล้าเฟื่องในเมืองไทย,” ใน ชุดจากอดีต, หน้า 28.

³⁰⁶ สรศักดิ์ แพ่งสภา, “หวน” ชีวิตไทยในไฟสงครามโลกครั้งที่สอง, หน้า 190-191.

³⁰⁷ รุท อคัมส์ ไนท์, บันทึกท่านหญิง – ม.จ. หญิงอุทิศวรรณ, หน้า 234.

³⁰⁸ แท้ ประกาศวุฒิสาร, สุภาพบุรุษเสือแท้ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิหนังไทย, 2544), หน้า 87.

³⁰⁹ นิภาพร รัชตพัฒนากุล, “ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับญี่ปุ่น พ.ศ. 2475-2488,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), หน้า 112-123.

³¹⁰ ทันทแพทย์สม อิศรภักดี, ผมเกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2, หน้า 71.

³¹¹ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, “สงครามมหาเอเชียบูรพา,” ใน ย้อนไปข้างหลัง, หน้า 88.

เมื่อการแสดงดนตรีเกิดขึ้นมาแทนที่ภาพยนตร์ดังนั้นราคาค่าชมดนตรีจึงไม่ต่างจากค่าชมภาพยนตร์มากนัก แต่ครั้งเมื่อสงครามสิ้นสุดลงการแสดงละครและการแสดงดนตรีก็มาถึงจุดสิ้นสุดเช่นกัน เพราะว่าภาพยนตร์ฮอลลีวูดได้กลับเข้ามาใหม่และในคราวนี้เป็นภาพยนตร์สีและขยายหน้าจอให้กว้างขึ้นจึงได้รับความนิยมจากคนกรุงเทพฯ มากขึ้นกว่าเดิม³¹² นอกจากนั้นก็มิกิจกรรมรำโทนและรำวงอันเป็นความบันเทิงยามค่ำคืนแบบใหม่ในสมัยสงครามที่แพร่หลายจากต่างจังหวัดเข้ามาสู่กรุงเทพฯ มีสิ่งที่น่าสนใจคือกิจกรรมความบันเทิงยามค่ำคืนนอกบ้านจำพวกละคร ดนตรี การเต้นรำแบบลีลาศ หรือการรำวงนั้นดำเนินไปในทิศทางเดียวกับนโยบายส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อปรับปรุงวัฒนธรรมของชาติให้เจริญก้าวหน้าและทัดเทียมกับวัฒนธรรมตะวันตก

ในขณะที่การเข้ามาของทหารญี่ปุ่นทำให้สถานบันเทิงเรีงรมย์ยามค่ำคืนหลายแห่งถูกปรับปรุงและเปิดต้อนรับเฉพาะคนญี่ปุ่นเท่านั้น ทหารญี่ปุ่นจะเข้าบ้านหรือสถานบันเทิงที่มีดนตรีและชายเหล่า รวมถึงมีผู้หญิงให้บริการทหารญี่ปุ่นโดยเฉพาะ ได้แก่ สถานบันเทิงแถวสามย่าน ซอยทรัพย์ ซอยนเรศ สุรวงศ์ สีลม และบางรัก ผู้หญิงที่มาให้บริการมีทั้งผู้หญิงญี่ปุ่น ไทย จีน เกาหลี และฟิลิปปินส์³¹³ สำหรับผู้หญิงจีนที่หน้าที่บริการทหารญี่ปุ่นส่วนใหญ่พบว่ามักเป็นหญิงกวางตุ้ง เพราะคนกวางตุ้งเป็นคนกลุ่มเดียวที่สามารถพูดและร้องเพลงญี่ปุ่นได้ ผู้หญิงกวางตุ้งในกรุงเทพฯ ขณะนั้นจึงหันมาเป็นนักร้องและร้องเพลงญี่ปุ่นกันมาก³¹⁴

สำหรับชีวิตยามค่ำคืนในบ้าน การฟังวิทยุยังคงได้รับความนิยมเช่นเดิม แต่ที่น่าสังเกตคือรายการวิทยุระหว่างสงครามมีความสอดคล้องกับสภาพสังคมไทย ณ ขณะนั้น เนื่องจากในระหว่างสงครามประเทศไทยอยู่ภายใต้การบริหารประเทศของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ดำเนินนโยบายชาตินิยม และได้ใช้สื่อวิทยุเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่นโยบายดังกล่าว ดังนั้น รายการวิทยุในช่วงระหว่างสงครามในทศวรรษที่ 2480 จึงออกอากาศไปเพื่อจุดประสงค์ในการกล่อมเกลารายการเมืองด้วย ดังเช่นเริ่มกระจายเสียงด้วยรายการคำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี บทสนทนาของนายมันและนายคง เพลงรำวงหรือเพลงรำโทน และเพลงพุทธคุณปกป้องเพื่อปกป้องประเทศไทยจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตร³¹⁵ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรัฐได้มีคำสั่งห้ามไม่ให้ประชาชนฟังข่าวจากวิทยุกระจายเสียงสถานีต่างประเทศดังออกนอกเคหะสถาน และเมื่อฟังแล้วห้ามมิให้นำข่าวนั้นออกมาโฆษณาไม่ว่าในทางใดๆ เว้นไว้แต่ข่าวซึ่งกรมโฆษณาการแจกหรือได้รับอนุญาตจาก

³¹² ทันตแพทย์สม อิศรภักดี, *ผมเกิดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2*, หน้า 71-72.

³¹³ โสภิตา วีรกุลเทวัญ, *ตามรอยหญิงบำเรอกามในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง* (เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544), หน้า 27-29.

³¹⁴ ยูวดี ดันสกุลรุ่งเรือง, *จากอำเภอดงห้วยด่าง: สืบตำนานคนกวางตุ้งกรุงสยาม*, หน้า 142-143.

³¹⁵ โกวิท ตั้งตรงจิตร, *เล่าความหลังครั้งสงคราม*, หน้า 179.

กรมโฆษณาการเท่านั้น³¹⁶ เพราะรัฐเกรงว่าประชาชนจะได้รับข่าวสารที่ผิดในระหว่างเวลาสงคราม กระนั้นก็ตามเมื่อโรงไฟฟ้าที่วัดราชบูรณะและโรงไฟฟ้าสามเสนถูกระเบิดทำลายไปในปลายสงครามเมื่อวันที่ 14 เมษายน พ.ศ.2488 แล้วคนกรุงเทพฯ ก็ไม่สามารถฟังวิทยุได้รวมถึงไม่มีไฟฟ้าใช้อีกด้วย³¹⁷

ท่ามกลางภาวะสงครามนี้การใช้ชีวิตยามค่ำคืนในบ้านย่อมเป็นไปได้ด้วยความไม่สะดวก เพราะต้องพรางไฟในเวลากลางคืน และหากคืนใดมีเครื่องบินบินมาทิ้งระเบิด พื้นที่ภายในบ้านจึงไม่ใช่พื้นที่ที่ปลอดภัยอีกต่อไป ดังนั้น หลุมหลบภัยจึงมีความหมายอย่างมากในระหว่างสงคราม ตามบ้านเรือนต่างๆ ต่างสร้างหลุมหลบภัยขึ้นมาเป็นที่หลบภัยเมื่อถึงเวลาที่เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิด หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์ (พ.ศ. 2456-2553) นักเขียนสารคดีเล่าถึงประสบการณ์การใช้ชีวิตยามค่ำคืนในหลุมหลบภัยไว้ว่า

...ถ้าเป็นคืนเดือนหงายก็เป็นอันเตรียมตัวให้พร้อม คอยป้อมปืนที่จะมาทิ้งระเบิด ทุกบ้านช่องในละแวกที่ข้าพเจ้าอยู่พอ 6 โมงเย็นต้องเตรียมอาบน้ำ กินข้าวให้เสร็จ เตรียมตัวคอยวิ่งไปลงหลุมหลบภัยที่เชิงสะพานยมราช รัฐบาลมาสร้างไว้ จุดคนได้ประมาณ 40 คน มีลูกมะนาวทิ้งไว้เกลื่อนในหลุม ว่ากันว่าเข้ามาหลบซ่อน ใครมีข้าวของทองหยองก็ห่อติดตัวไปด้วย ในหลุมมืดสนิท มองไม่เห็นตัวกัน มีช่องระบายอากาศนิดเดียว เข้าไปอัดกันอยู่เขอะๆ อากาศไม่พอหายใจ รู้สึกอึดอัดมาก ทั้งยังต้องผจญภัยใกล้ตัวอีก...³¹⁸

จะเห็นได้ว่าสถานะของสงครามโลกครั้งที่สองมีผลกระทบต่อชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ทั้งในแง่ของรูปแบบกิจกรรมและความปลอดภัย แต่ครั้งเมื่อสงครามปิดฉากลงไปในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2488 ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปอีกรูปแบบหนึ่งจากการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอเมริกันที่ทะลักทลายเข้ามาในสถานะสงครามเย็น

4.6 สรุป

ความเปลี่ยนแปลงและความต่อเนื่องของการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ผ่านกิจกรรมแต่ละชนิดในแต่ละพื้นที่แสดงให้เห็นว่าชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีชีวิตแบบสังคมสมัยใหม่ ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในทศวรรษที่ 2460 โดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกเป็นสำคัญ

³¹⁶ “ห้ามฟังข่าววิทยุต่างประเทศมิให้ดังออกนอกเคหะ,” ศรีกรุง (วันอาทิตย์ที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2484):

1.

³¹⁷ ลาวัณย์ โชตามระ, *ชีวิตชาวกรุงสมัยก่อนศตวรรษมาแล้ว และชีวิตชาวกรุงสมัยสงคราม*, หน้า 236.

³¹⁸ หม่อมหลวงเนื่อง นิลรัตน์, “ภัยสงคราม 1,” ใน *ชีวิตนอกวัง 2* (กรุงเทพฯ: ศรีสรา, 2541), หน้า 57.

ก่อนทศวรรษที่ 2420 จัดได้ว่าชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ เป็นวิถีชีวิตแบบสังคมจารีต กิจกรรมยามค่ำคืนยังไม่มีหลากหลายมากนักและเป็นกิจกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของโลกตะวันออก แต่ก็มีกิจกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากโลกตะวันตกบางส่วนคือการจัดงานเลี้ยงโต๊ะแบบตะวันตกในกลุ่มชนชั้นนำ ล่วงถึงทศวรรษที่ 2420-2450 ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาไปอีกระดับหนึ่ง โดยเฉพาะชีวิตยามค่ำคืนนอกบ้านที่มีกิจกรรมความบันเทิงหลากหลายมากขึ้น ได้แก่ งานเลี้ยงเต้นรำ กิจกรรมในสโมสรและสมาคม การเที่ยวเตร่ตามโรงบ่อน โรงโสเภณี การชมมหรสพแบบเก็บเงิน และการเที่ยวสวนสนุกในเวลากลางคืนที่ปีกสามเสน ครั้นถึงทศวรรษที่ 2460-2480 มีปัจจัยทางสังคมหลายประการที่ทำให้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ได้กลายไปสู่ชีวิตยามค่ำคืนแบบสังคมเมืองสมัยใหม่ ที่เห็นได้ชัดคือการมีพื้นที่ความบันเทิงและกิจกรรมยามค่ำคืนแบบโลกตะวันตกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ความแพร่หลายของการชมภาพยนตร์ การเที่ยวเตร่พักผ่อนหย่อนใจตามสถานกินดื่มสาธารณะ สถานบันเทิงเรีงรมย์ และสวนสาธารณะที่สวนลุมพินีและเขาดินวนา ในขณะที่เดียวกันในทศวรรษที่ 2460-2480 การใช้ชีวิตยามค่ำคืนในบ้านก็ปรากฏกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น ได้แก่ การอ่านหนังสือ การเล่นพนัน การชมภาพยนตร์และฟังรายการวิทยุ เป็นต้น

หากพิจารณาในแง่กลุ่มคนแล้วพบว่าก่อนทศวรรษที่ 2460 กลุ่มคนที่มีส่วนในการสร้างสรรค์ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง แต่ครั้งถึงหลังทศวรรษที่ 2460 มีกลุ่มคนหลากหลายชนชั้นที่เข้ามามีบทบาทในการใช้ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ มากขึ้นทั้งชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง อย่างไรก็ตาม รูปแบบการใช้ชีวิตยามค่ำคืนทั้งหมดนี้ได้แสดงให้เห็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมในกรุงเทพฯ